Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

VESTJYDSKE FORTÆLLERE

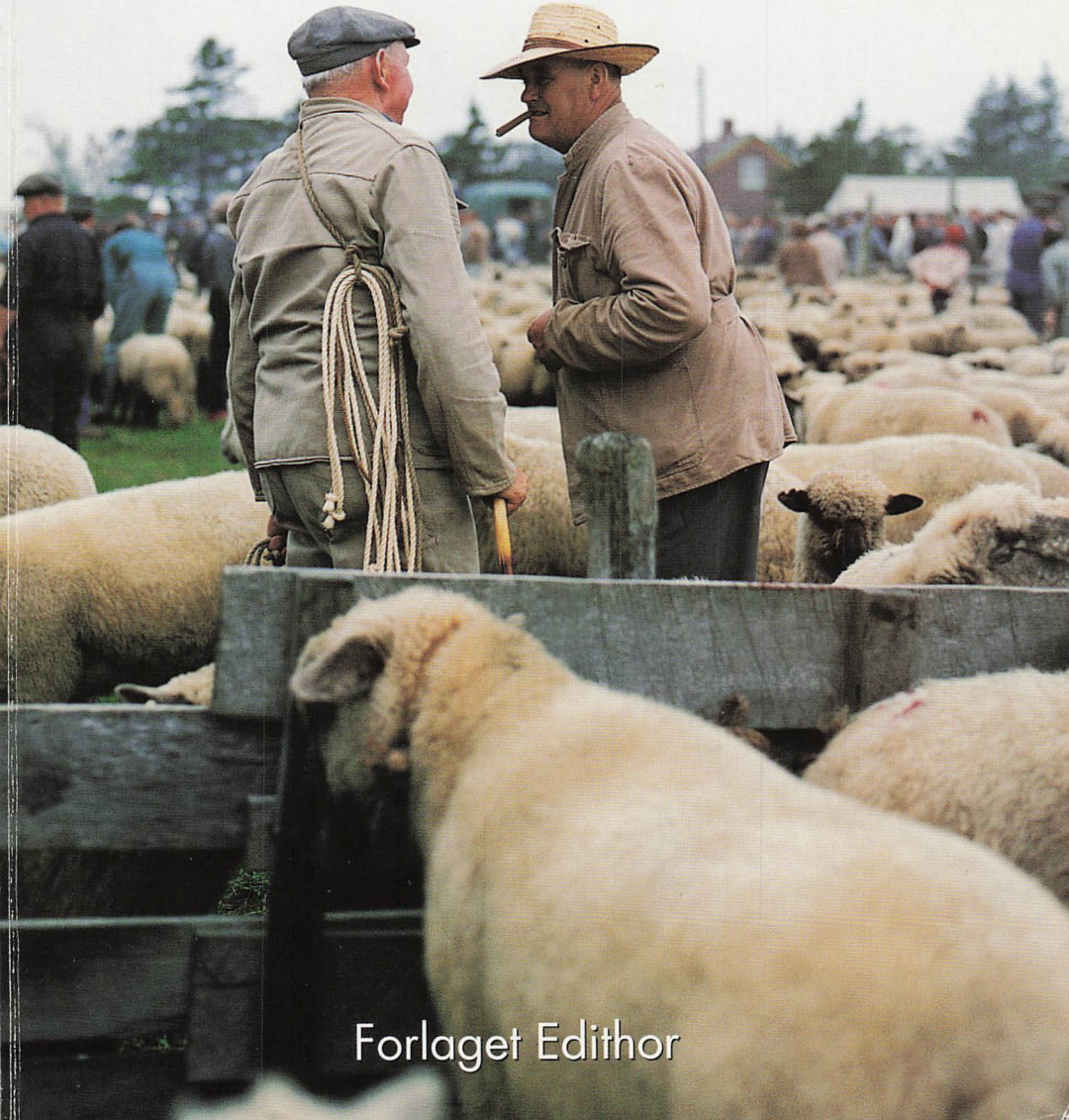

Forlaget Edithor

gave fra Kirsten Tenger Poulsen (Christiansen)
15/5-06

VESTJYDSKE FORTÆLLERE

Vestjydske fortællere 2005

Redaktion: Jørgen Thomsen
Marianne Ritter

Omslag: Fra Ho fåremarked i begyndelsen af 1970-erne.
Foto: Palle Uhd Jepsen

Sats og tryk: PE offset A/S

ISBN 87-984273-9-3

Forlaget Edithor
Tømrervej 9
6800 Varde
Tlf. 76 95 17 17

Indholdsfortegnelse

Forord 7

En stor sag 9
Kaj Slot, Orten

På byrundvisning i Varde 17
Orla Duedahl, Varde

Erindringer fra min skoletid 25
Petra Simonsen, Billum

En beretning om 2 menneskers emigration 33
Chr. Andersen, Nordenskov

Et lydlandskab af hav - en fortælling om Jordsand 43
Palle Uhd Jepsen, Wales

Glimt fra min barndom på Åvangen i Varde 57
Jegvan Mortensen, Roskilde

Vardes handel 63
Gert Ravn, Oksbøl

Minder fra Storegade 59 67
Jørgen Thomsen, Varde

Dødemandsbjerge 73
Søren Manøe, Ølgod

Den teaterglade statist på det gamle Varde teater 79
Folmer Hansen, København

Bedstefar fortæller om gamle dage 83
Petra Simonsen, Billum

Tyske panserhindringer omkring Varde 99
Torben Vinge Christensen, Varde

Mette Bertelsdatter i Ho 107
Gert Ravn, Oksbøl

Da Varde lavede øl 109
Per Døssing, Tistrup

Ud og op - en oplevelse a aldrig glemmer 117
Jens Astrup, Faster

Brogade i Varde ca. 1915 127
Ludvig Markussen, Oksbøl

Esepiger og bakkebåde 144
Lone Wiil, Hjerting

Forord

Med dette nummer af Vestjydske Fortællere er en stor æra sluttet. Redaktør Thyge Clausen har trukket sig tilbage. Thyge Clausen har de senere år været plaget af sygdom, men har alligevel med stort liv gået op i årenes udgivelser af Vestjydske Fortællere. Vi har lært meget ved at kende Thyge Clausen. Man kan godt mærke, at her var en rigtig forfatter, som kunne sit håndværk. Dette er en gave, som ikke er os alle beskåren. Hans tid som redaktør vil vi sige tak for!

Nu må vi andre så efter bedste evne fortsætte den succes, som Vestjydske Fortællere er blevet til, og håber, at vi stadig er i stand til at finde mennesker og emner, som folk gerne vil læse om.

Hvad kommer så i år? Forhåbentlig lidt for enhver smag. Vi har historikere og museumsfolk, som fortæller interessante ting. Vi har folk fra Varde by og opland, som fortæller om alt lige fra byrundvisning til minder fra gamle dage. Vi har mennesker fra ud-og indland, som også har sendt en historie. Ganske vist på opfordring, men det er altid spændende, at se hvilken historie de har at fortælle. De har alle sammen lavet den på deres måde, og redaktionen har selvfølgelig aldrig ændret på noget.

Derfor vil vi også sige tak til bogens bidragsydere – uden dem, ingen bog. Tak for de oplevelser I har givet årbogens læsere.

Motorcykler på stribe.

Varde Flyveplads.

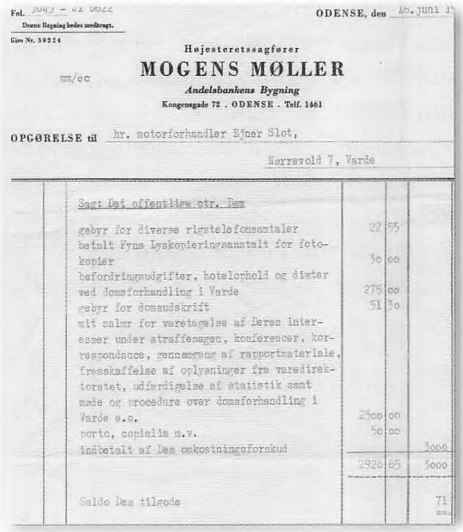

Fol. [illegible] ODENSE, den 16. juni 1[illegible]

Dette Regning bedes medbragt.

Giro Nr. 59224

Højesteretssagfører

MOGENS MØLLER

Andelsbankens Bygning

Kongensgade 72 . ODENSE . Telf. 1461

mm/ec

OPGØRELSE til hr. motorforhandler Ejner Slot,

Nørrevold 7, Varde

Sag: Det offentlige ctr. Dem			
gebyr for diverse rigstelefonsamtaler	22	55	
betalt Fyns Lyskopieringsanstalt for fotokopier	30	00	
befordringsudgifter, hotelophold og dieter ved domsforhandling i Varde	275	00	
gebyr for domsudskrift	51	30	
mit salær for varetagelse af Deres interesser under straffesagen, konferencer, korrespondance, gennemgang af rapportmaterialer, fremskaffelse af oplysninger fra varedirektoratet, udfærdigelse af statistik samt møde og procedure over domsforhandling i Varde e.o.	2500	00	
porto, copialia m.v.	50	00	
indbetalt af Dem omkostningsforskud			3000
	2928	85	3000
Saldo Dem tilgode			71

Slutopgørelse.

En stor sag

Af Kaj Slot, Orten

Min farfar Ejner Olesen Slot så dagens lys første gang den 30. juli 1900 i Andst. I midten af 50'erne – 3-4 år gammel - fik jeg en fornemmelse af ham. Han var stor, meget stor. Jeg var nok lidt bange for ham, men som årene gik blev frygten vekslet til respekt. Han havde en naturlig autoritet og en grænse, som man bare ikke overskred.

I virkeligheden kendte jeg ikke rigtig noget til min farfar. Han var der, men han snakkede aldrig om sig selv. Først senere i livet gik det op for mig, at der var nok at snakke om. Ja, faktisk nok til en hel bog.

Han blev mekaniker og snart værkfører på Mads Madsen Automobilforretning A/S – Ford forhandler på hjørnet af Vestergade og Kærvej, blev selvstændig mekaniker på Nørrevold med salg af motorcykler. Senere Lloyd og DAF biler. Højt agtet oldermand i branchen. Benyttet af politiet til "Undersøgelse af Motorkøretøjer efter sammenstød o.l." Han var en dygtig soldat og en habil skytte i skytteforeningen. Han var vild med at være brandmand og blev dekoreret for gode indsatser. Han var initiativtager til anlæggelse af Varde Flyveplads i 1956 og i øvrigt ivrig flyver. Han var meget aktiv i modstandsbevægelsen og meget mere. Han var kendt i hele byen. Både for det gode, men også det mindre gode.

Èn af de mindre gode var en sag fra 50érne, hvor han kom i klemme i den tids restriktionspolitik. Det er den historie jeg vil fortælle.

Direktoratet for vareforsyning

Ejner Slot fik "skrammer i lakken" da han som automobilforhandler den 29. maj 1958 fik dom for, at have solgt 32 motorcykler i strid med

Varedirektoratets §17. Det var en af tidens store sager, som blev bemærket landet over.

I perioden 1951 til 1955, da sagen blev rejst, havde han solgt i alt 175 motorcykler. Problemet var at man dengang af hensyn til kongerigets valutasituation skulle dokumentere et kørselsbehov. Fik man en tilladelse fra Direktoratet for Vareforsyning kunne man ikke blot købe sig en motorcykel, men man kunne også spare en såkaldt dollarpræmieringsafgift.

Ejnar Slot ville jo også gerne sælge motorcykler, så man kan vel sige at køber og sælger således havde en væsentlig fælles interesse. Til problemet hørte dog, at sognerådsformændene i hvert tilfælde skulle erklære rigtigheden af kørselsbehovet. Det blev klaret ved at udfærdige en erklæring herom, som sognerådsformanden så underskrev. Erklæringen blev stilet direkte til Direktoratet for Vareforsyning, Gothersgade 49, København K. Desuden skulle køberen udfylde en ansøgning om indkøbstilladelse, hvori han skulle erklære behovet og en forventning om hvor mange kilometer ansøgeren forventedes at køre om måneden.

I et brev af den 22. august 1957 skriver landsretssagfører Gerhard Kjer, Esbjerg blandt andet – citat: "...at der nu skal rejses tiltale mod samtlige købere, hvorefter der vil blive taget stilling til, hvorvidt disse sager giver anledning til, at der vil blive rejst tiltale mod Dem (læs Ejner Slot)."

Sagen begyndte da politiet i oktober 1955 fik 4 ansøgninger til undersøgelse fra varedirektoratet. Slot indtog – efter sin advokats råd – det standpunkt ikke at ville medvirke til sagens opklaring af hensyn til sine kunder. Politiet havde ikke belæg for yderligere mistanke, men måtte på grund af Slots standpunkt henvende sig til toldvæsenet, der lå inde med alle oplysninger. Politifuldmægtig Guldbrand Jørgensen udtalte i den sammenhæng: "Vi nøjedes med at tage toldekspeditionerne for 2 år, tilbage til 1954 og dermed foretog politiet den første store begrænsning af denne sag, hvad vi håber, Slot er os taknemlig for." I de 2 år var der 134 toldekspeditioner, hvor Slot stod opført som forhandler. Politiet valgte at skære sagen ned til 49 forhold.

I retten i Varde afhører politifuldmægtig Guldbrand Jørgensen den 19. august 1957 23 vidner, som alle har fået købstilladelse til motorcykler, købt hos Slot. Sagerne er for alles vedkommende forældede, så de risikerer intet ved at vidne i retten.

I en artikel i Vestjyden den 20. august 1957 fremgår det, at Slots forsvarer nu er landsretssagfører Arne Pedersen, og han gør gældende, at når sagerne er forældede for køberne, må de også være det for Slots vedkommende – men at dommeren i Varde skal afgøre dette spørgsmål i det samlede kompleks af 49 sager, når der skal afsiges dom – formentlig i september 1957.

Han var soldat

De nærmere omstændigheder kommer også frem i artiklen. Det første vidne – en landbrugsmedhjælper – forklarede at han var soldat og lå på Varde Kaserne, da han den 3. januar 1954 underskrev ansøgningen om indkøbstilladelse til motorcykel. Han angav at Slot da kunne se, at han var soldat, men i ansøgningen var han angivet som landarbejder med bopæl i Hoven. Soldaten forklarede at det var nødvendigt at angive, for at få tilladelsen. Der var angivet et kørselsbehov på 5-600 km. om måneden.

Skrev under på blank ansøgning

Det næste vidne oplyste, at han havde skrevet under på en blank ansøgning, og at han havde opgivet til Slot, at han hørte hjemme i Næsbjerg, men arbejdede som landbrugsmedhjælper i Kvong. Kørselsbehovet havde han ikke opgivet, det var slet ikke drøftet med Slot og at han slet ikke havde brugt motorcyklen i sit arbejde, som var forudsætningen for tilladelsen. Sognerådsformanden i Næsbjerg forklarede, at det var Slot, der kom med erklæringen til ham og bad ham underskrive. Erklæringen var udfyldt, da han skrev under.

Ansøgeren var lidt betænkelig

Et vidne forklarede at han arbejdede hos sin far i Lunde, men også 3 dage om ugen hos sin bror i Horne – 12-13 km hver gang, hvilket han havde oplyst til Slot. Men da vidnet så ansøgningen, hvor der stod 5-600 km. om måneden, blev han noget betænkelig, men Slot havde sagt, at det ikke gjorde noget. Slot påstod at vidnet selv havde opgivet behovet, mens vidnet mente nej. Slot – citat: "Det er kedeligt, du ikke

kan huske, at din far var meget betænkelig ved det, og at jeg holdt ansøgningen tilbage en tid, for at du kunne betænke dig.." Det huskede vidnet ikke noget om.

Det 4. vidne ville slet ikke vedkende sig underskriften på ansøgningen, men da dommeren sagde: "Men De har da vel fået motorcyklen, måtte han svare: Ja, det har jeg skam."

Slot erkendte – efter at man ved skriftprøver i retten havde konstateret, at vidnet ikke kunne have underskrevet ansøgningen – at det var ham, der havde skrevet vidnes navn, men med vidnets viden og tilladelse.

Sognerådsformandens motivering

Sognerådsformanden i Øse sogn var godt klar over, at det forrige vidne ikke havde plads i Øse sogn, men han havde ikke tillagt det så stor betydning, for Slot havde sagt, at de, der var ved landbruget havde lettere ved at få kørselstilladelse.

Der var også faldet udtalelser om, at man skulle hindre flugt fra land til by, og når der var et kørselsbehov, kunne det jo være ligegyldigt, hvor manden boede.

Vidneforklaringerne fortsatte over 2 dage, men som nævnt slap de 23 vidner for bøder p.g.a. forældelse.

Der var så 26 andre sager af samme slags mod Slot og i disse tilfælde havde køberne og sognerådsformændene, der har attesteret kørselsbehovet, fået vedtaget bøder. De unge mennesker måtte hver betale 200 kr. i bøde og sognerådsformændene 100 kr.

Ny advokat

Slot havde på retsmødet ikke kunnet erkende sig skyldig. Godt nok havde han udfærdiget de 23 ansøgninger, men såvel det opgivne erhvervsmæssige kørselsbehov, som ansøgerens erhverv og adresse stammede fra ansøgerne selv.

At Slot ikke sådan ville give op indikeres af, at retten ikke afsagde dom samme efterår, og at der dukker endnu en forsvarsadvokat op. I et brev af den 19. oktober 1957 skriver Højesteretssagfører Mogens Møller, Odense til Slot: "Jeg har fra dommeren i Varde modtaget tilsendt en kæmpepakke indeholdende samtlige akter i den mod Dem

rejste sag med meddelelse om, at domsforhandling var berammet til den 7. november ..."

Da højesteretssagfører Mogens Møller på det tidspunkt kører en stor erstatningssag ved Østre Landsret i København og da sagen er omfattende, skriver han videre at han vil søge udsættelse. Såfremt dommeren er indforstået hermed, vil han straks gå i gang med gennemgang af sagen, under forudsætning af at han tilsendes 3.000 kr. som omkostningsforskud.

Slot accepterer og betaler 3.000 kr. og fra det øjeblik tager sagen en drejning, idet hans nye forsvarer begynder at grave i de nærmere omstændigheder i sagens mange akter.

Politiassistent Eriksen

Den 26. november 1957 sender Højesteretssagfører Mogens Møller et 6 foliosider langt brev til varedirektoratet, hvori han stiller en række spørgsmål, som ønskes afdækket. Blandt andet omhandler en af sagerne en politiassistent Eriksen, Varde, der i april 1952 fik en indkøbstilladelse efter af denne og Slot havde været til møde i varedirektoratet og talt med sekretær Termøhlen. Termøhlen havde på mødet givet udtryk for at politiassistenten ikke kunne forvente en tilladelse, idet hans kørselsbehov let kunne dækkes af en af de til embedet hørende tjenestevogne. Politiassistent Eriksen angav hertil, at det ikke var tilfældet, og at han havde et betydeligt kørselsbehov for motorcykel som følge af, at han skulle holde foredrag om færdselspropaganda i skolerne i jurisdiktionen. Få dage efter mødet modtog Eriksen den ønskede tilladelse uden yderligere kommentarer.

Lang svartid i varedirektoratet

Først den 5. februar 1958 besvarer Erik Gaarde fra den juridiske afdeling i varedirektoratet Mogens Møllers brev. På de generelle spørgsmål vedrørende principper og retningslinier svarer direktoratet, at tildelingen af tilladelser forudsætter kørselsbehov af en vis størrelse i forbindelse med erhverv eller anden beskæftigelse og at dette kørselsbehov ikke på rimelig vis kan dækkes af offentlige trafikmidler. Den nærmere bestemmelse af kørselsbehovets art og omfang har imidler-

tid varieret gennem årene under hensyntagen til det antal motorcykler, der har stået til rådighed til fordeling.

Varedirektoratet fortsætter med at meddele, at man i tiden marts-april 1951 til september 1952, kræver et kørselsbehov på ikke under 750-800 km pr. måned, men at man i almindelighed ikke tog hensyn til om formålet var bierhverv eller kørsel mellem sommerbeboelse og arbejdssted. Fra september 1952 blev grænsen ændret til 600 km og fra november 1952 til 500 km pr. måned.

I året 1953 faldt så minimumskravet til 250-300 km på grund af ændring i forsyningssituationen. Endvidere var det nu også muligt at dække kørselsbehov fra arbejdssted til sommerbeboelse, når opholdet ikke var under 3 måneder.

Gaarde skriver videre: "Under hensyntagen til den i løbet af foråret 1954 stedfundne forringelse af valutasituationen blev det imidlertid anset for nødvendigt at foretage en skærpelses af kravene ..." Stramningen betød at man gik tilbage til kravene før september 1952 som var min. 750-800 km.

Landsretssagfører Mogens Møllers plan var at påvise, at varedirektoratet udviste en lemfældig administration af bekendtgørelserne bag varedirektoratets virke. Pressen og andre havde også noteret sig, at denne sag havde været længe undervejs. Hvorfor havde man ikke for længst rejst sagen?

Anklager og varedirektoratet forsøgte at redegøre herfor. For det første fremgik Slots navn ikke på ansøgningerne og anklageren mente, at det ville have været naturligt, om Slot selv havde taget direkte kontakt til direktoratet, når denne jo gik så vidt som at underskrive med andres navne! Desuden var der mange ansatte i direktoratet da sagen startede, og chancen for at de mange ansøgninger landede hos den samme medarbejder var ringe. Efterhånden som personalet blev skåret ned, blev sandsynligheden for at opdage "disse enslydende andragender" større, hvilket så også skete.

Sagen med politiassistent Eriksen var dog den mest interessante del af varedirektoratets svar, for hermed kunne forsvaret pille i, hvorledes det kunne gå til at Eriksen stik mod reglerne kunne få en indkøbstilladelse, og hvorledes det kunne gå til, at selveste politimesteren kunne anbefale en ansøgning? Denne sag var nemlig ikke taget med under de 49 forhold, som Slot stod anklaget for.

Under retsmødet ville højesteretssagfører Mogens Møller gerne have en forklaring på Eriksens tilladelse, idet selveste politimesteren og justitsministeriets udvalg for større færdselssikkerhed havde anbefalet ansøgningen. Det viste sig nemlig at politiassistenten i 40% af tilfældene aldrig havde været på de skoler, der var blevet oplyst om.

Forsvaret var på ingen måde ude efter politiassistenten, men han fandt omstændighederne interessante.

Politiet lider af massepsykose

Mogens Møller havde grund til at spørge, hvorfor man lige var faldet over Slot? "Der findes jo andre forhandlere. Jeg finder det menneskeligt forståeligt, at de unge mennesker, der er tale om i sagen skubber ansvaret over på Slot ved de panikagtige forklaringer, da politiet dukkede op, forklaringer jeg ikke giver en døjt for. Jeg kender de unge menneskers fremragende opfindsomhed med hensyn til brug og behov for motorcykler, og dette behov har de sikkert fremstillet i blomstrende vendinger overfor Slot."

Mogens Møller nedlagde i sagen påstand om pure frifindelse, bortset fra ét enkelt tilfælde. "Efter politiets opfattelse skal Slot være Varde og omegns største forbryder, der har spundet sit net og lokket talrige unge i fordærv. Politiet lider af massepsykose – når der bliver mange rapporter og forhold mener man, der må være noget om skylden, men det kan dog aldrig være Slot, der er den ansvarlige – det må være ansøgerne og de sognerådsformænd m.fl. (læs: politimester), der har attesteret."

Mogens Møller kunne i den 3 timer lange procedure fortsætte sine angreb på varedirektoratets skiftende praksis, ikke mindst deres manglende evne til at oplyse forhandlerne om løbende ændring og betingelser i forbindelse med svingende praksis efter landets valutasituation.

Domfældelse

Anklageren politifuldmægtig Guldbrand Jørgensen lagde ikke fingre imellem i hans afsluttende procedure. "Det drejer sig ikke om en enkelt sag, men om en kæde af ulovligheder. Slot har kynisk udnyttet sognerådsformændenes venlighed, og man talte ligefrem om "Slots formular bog." Han har ansvaret for, at så mange unge mennesker er

kommet i konflikt med loven". I forbindelse med sagens forløb havde Dagbladet Vestkysten interviewet brancheforeningens formand Robert Nellemann, som sagde: "Det store salg i 1954 skyldtes, at motorcykler dengang blevet givet fri."

Når brancheforeningens formand gik i den tro at salget var givet fri, hvilket ikke var tilfældet, kunne forsvaret slutte med at sige: ..."med den vilkårlighed, der har præget sagen, kan jeg ikke tagen anklagen alvorlig"

Dommer Olrik afgjorde sagen torsdag den 29. maj 1958

– thi kendes for ret:

"Slot idømmes en bøde på 5.000 kr. og skal betale et konfiskationsbeløb på 9.685 kr. for overtrædelse af vareforsyningsloven"

Af præmisserne, der fylder 50 foliosider, fremgår det, at det drejer sig om 49 forhold, men retten har frikendt for 17 forhold, hvorom det hedder: "På grundlag af de afgivne forklaringer – eller mangel på forklaringer – findes det betænkeligt at anse tiltalte skyldig for disse forhold."

Den 16. juni 1958 sender højesteretssagfører Mogens Møller en slutregning i Slots favør på 71,15 kr.

På byrundvisning i Varde

Af byrundviser og formand
for turistforeningen Orla Duedahl, Varde

Turisme er under stadig udvikling, hvilket skyldes mere fritid og menneskernes stadig større muligheder for at rejse. Vi mærker det også i Varde, men sjovt nok er det ikke turisterne, der fylder mest i de rundvisninger, jeg gennem de seneste 3 år har gennemført i Varde. Nej, der er flest lokale borgere, der er forankret i foreninger, arbejdspladser og familier m.v. Interessen er jeg glad for, for den viser, at folk interesserer sig for nærområdet og den historie, der knytter sig hertil. Det er i øvrigt kendetegnende, at flere og flere interesserer sig for sin egen historie og alle mennesker udgør en historie.

Varde har følgende 3 særlige kendetegn:
- Det middelalderlige gadeforløb.
- Varde å og hele ådalen mod Ho Bugt.
- Arnbjerganlæget.

Denne rundvisning vil omfatte det middelalderlige gadeforløb.

Vardes alder

Varde er en meget gammel by med en spændende og dramatisk historie, og selvom dens alder ikke kan stedfæstes med sikkerhed, må den være opstået i 900-årene. Et stort område bestående af Horne Herred, Skads Herred og Malt Herred blev sammenlagt til Varde Syssel.

Varde å

Her lige ved Varde å på dens nordside startede det hele. Man må tænke sig, at her var et bekvemt overfartssted og centralt for menne-

sker at mødes. Vi kender jo det udsagn, at hvor blot 2 Vestjyder mødes skal der nok komme en handel i gang. Her dannedes en markedsplads og handelsmænd slog sig ned på stedet, hvorefter udviklingen er begyndt. Man kunne sejle på åen til Ho Bugt og videre ud på havet. Dette gav mulighed for at afsætte varer til andre landsdele og andre lande og modsat hjemtage varer fra disse fremmede steder.

Fra Varde kunne varer fragtes til andre dele af landet, hvilket har haft betydning for handlens udvikling, men også landbruget har spillet en stor rolle ikke mindst gennem de græsningsmuligheder, der var til stede i ådalen.

Den kongelige ombudsmand bryden Esben Ebbesen nævnes skriftligt i 1100-årstallet, hvor han på krongodset Kongsgården var kongens repræsentant. Kongsgården var beliggende på en høj lige syd for åen.

Kongsgården blev dog lagt øde i 1439 af rasende bønder, der i et misvæksår ikke kunne få overskudskorn af lensmanden fra dennes velbeslåede forrådskamre. Til straf herfor lod Rigsrådet byen afbrænde den 29. maj samme år.

Senere er byen ramt af ødelæggende brande i 1551, 1590, 1779 og 1821.

Varde å set fra Torvegade.

Latinskolepladsen bag Varde kirke.

Varde blev købstad

I august 1442 tildeltes Varde sine købstadsrettigheder, hvilket var af stor betydning for byen, idet købstæderne havde eneret på handel og håndværk.

Latinskole- og kirkepladsen

Her står vi nu ved det mest historiske område i Varde. Navnet Latinskolepladsen kommer af, at der i sin tid lå en latinskole på dette sted. Skolen blev oprettet i forbindelse med reformationen i 1536, hvorefter alle købstæder skulle opøve præsterne og kirkens personale i Den Evangeliske tro. Latinskolepladsen rummer yderligere Jacobi skole, medens kirken grænser op til den skæve kirkegårdsmur mod Den gamle Kirkegård. Hele dette område er Vardes mest historiske steder.

Latinskolepladsen har fået Bevaringsforeningens pris for sin fine renovering, og det er usædvanligt, at denne pris tildeles en plads.

Sct. Jacobi Kirke

Kirken er Vardes mest betydelige bygning og er beliggende meget synligt på Torvet. I det store hele kan man se kirken fra alle sider, når man kører ind i byen. Kirken er opført i det 12. århundrede. Den var da 35 meter lang og 12 meter bred. Der var indgang i begge sider. En for kvinder og en for mænd. På det tidspunkt lå kirken nogenlunde i midten af den daværende kirkegård. Først i 1400-tallet kom tårnet til, men først i 1869, da købmand O. Palludan og hustru skænkede det nuværende spir, kom højden op på de 43 meter.

Men gå ind i kirken. Der er åben daglig. Det første vi møder i våbenhuset er en granitdøbefont, der tidligere har stået i Vardes tidligere anden kirke Sct. Nicolaj kirke. Bygmesteren, der nedbrød denne kirke i 1809 til 1812, tog døbefonten med hjem på sit landbrug, hvor den stod til langt op i vores tid og blev brugt til drikkekar for dyrene. Man kan købe en brochure i våbenhuset, der fortæller om kirken og dens indhold.

Men prøv også at gå en tur i den gamle kirkegård og se nærmere på kirkegårdsmuren. Den er aldeles skæv. Området er usædvanligt flot og fredfyldt, og så ligger det lige ved bymidten.

Varde torv med rådhuset og kirken i baggrunden.

Selve Torvet

I mange gamle danske byer rummer torvet kirken og plads til restaurationslivet, men i Varde har vi yderligere rådhuset, og det giver vor bymidte et større perspektiv. Som Torvet nu fremstår, er der der tale om en smuk og sammenhængende enhed med deraf følgende grundlag for det folkelige liv.

Vi ser på statuen Frederik den 7., der blev konge i 1848 og dermed var regent i 1849, hvor vi fik den første grundlov. Det siges lidt populært, at kongen ikke var modstander deraf, fordi han selv fik mere tid til andre sysler. F.eks. at sove længere om morgenen.

Rådhuset

Rådhuset fra 1872, der indtil midten af 1950` også gav plads til lovens håndhævere samt arresthus. Rådhuset er ikke opført i Minibyen – endnu, men jeg håber, at det sker på et tidspunkt. Arrestforvareren havde flere opgaver. Han skulle holde de indsatte beskæftiget om dagen. Der var ikke lys i cellerne, for de indsatte skulle hvile ud til næste morgen. Når fiskemanden fra Hjerting kom hertil på hestevogn, sørgede han for, at en dreng løb rundt i byen og bekendtgjorde, at nu kunne der købes fisk. En sjov ordning. Den kunne vi måske godt anvende også i dag. Ikke bare for fiskemanden. Arrestforvarerens kone sørgede for maden. Arresthuset havde plads til 12 indsatte ad gangen. Det var dog ikke de værste afsonere, som kom her.

Sillasens Hus

Opført i 1797 i en særlig Vardestil. Var længe restauration, blev så turistbureau og er nu igen restauration med flere indkøbsmuligheder. Mangen en landmand og handelsmand har gennem årene handlet på Varde torv i forbindelse med kreatursalg. Det var praktisk at kunne slutte af i Sillasens Hus, Landmandshotellet (det tidligere Hotel Varde) eller et andet serveringssted, når handlerne var overstået og konerne havde fået købt de nødvendige varer til brug i hjemmene. Så gik turen på hestevogn hjemad igen. En ældre mand fortalte mig engang for mange år siden, at når man kørte vest ud ad byen, så kom man først til et beværtningssted, der lød navnet: Kras Ud. Det næste sted

lød navnet Stop I og det 3. sted Tænd Pibe. Der blev altså her tænkt på en pibe tobak, men som en deltager engang sagde til mig, at hvis man fortsatte kørslen, så ville man i sin tid være kommet til kroen: Snurom.

Varde og vand

Varde har altid haft sammenhæng med åen og ådalen. Derfor er det naturligt, at der på det nyrenoverede torv er et vandbassin med en stor kugle, der vejer ca. 2,7 tons. Kuglen relaterer til muslingeperlen, der frem til 1931 blev fisket i Varde å. Selve det viste å-forløb svarer til et stykke af strækningen mellem Varde og Ho.

Springvandet høres og ses til stor glæde for børnene og i nogen tilfælde til bekymring for de voksne. Vådt tøj m.v. I risten over springvandet ses Vardelaksen samt nogle buede former, der angiver bølger.

Yderligere bygninger er Den Schultzske Gård (nu Rekrea) fra 1796, Centralhotellet fra 1870, Danske Bank, blev taget i brug 23.12.1929 og tidligere Hotel Varde, nu Jydske Vestkysten m.v.

Nicolajkirkestræde - en velbevaret gade i Varde.

Vardes gader

Gadenavnene i Varde relaterer for nogles vedkommende til en funktion, institution el. lign. Nicolajkirkestræde er ingen undtagelse, og det er den bedst velbevarede gade af sin art, der er tilbage i byen.

Smedegade og f.eks. Grydergade er ligeledes eksempler herpå. Vedrørende Grydergade må jeg lige nævne, at her boede skomager Jonassen, der en junidag i 1821 satte ild til sin bolig, hvilket havde tilfølge, at 78 huse nedbrændte. Ingen mennesker eller dyr led skade, men Jonassen blev dømt til døden for sin ugerne, og blev halshugget en isnende kold februardag i 1822 på rettergangsstedet lidt uden for Varde i nordlig retning. Årets konfirmandhold var udkommanderet til at overvære gerningen – sådan til skræk og advarsel. Det har sikkert ikke været morsomt, og så er det historisk jo ikke så længe siden.

Den Kampmanske Gård fra 1781 er placeret ved Kræmmergades start overfor Skansen. Sådan var det dengang. De store købmandsgårde placeret i begge ender af Kræmmergade.

Med hensyn til trafik og handel har Storegade været en betydende gade. Den hed tidligere Skovbogade for her holdt skovfolket sine træauktioner – selv også på helligdage. Folk fra nær og fjern kom hertil med deres træfang, for at sælge og nogle for at købe. I 1649 blev det dog byens borgmester for meget, så han klagede sin nød til Kong Frederik den III, idet folk undlod at komme i kirken, idet de hellere ville deltage i festlighederne i Skovbogade. Ved brev af 6. september 1649 forbød kongen "slige markeder om helligdage."

Fra den nuværende Storegade drejer vi i dag fra Skansen ind i Østergade, der tidligere hed Hugormegade. Navnet relaterer til, at når landmænd i byen kørte hjem fra markerne med halm eller hø, ja så kunne der falde en hugorm af læsset, og det skete åbenbart mest i denne gade. Derfor navnet Hugormegade.

Baggårde

Selvom Varde på grund af de store brande gennem tiderne ikke har helt så mange gamle huse og dermed baggårde tilbage, så skal man alligevel ikke tro, at der intet er mere. For det er der, og rundt i den indre by findes idylleriske steder, der vedligeholdes nænsomt af deres ejermænd.

Idyllisk baggård - Nørregade 7.

Skulle du efter denne beskrivelse få lyst til at gå med på en tur, så kontakt turistbureauet på Skansen. Hvis du selv vil gå en runde, kan du bare få en brochure, der guider dig let rundt i byen. Vi har en brochure til formålet udarbejdet af Poul Vestergaard, der gennem mange år har udarbejdet sådant materiale og som selv på fortræffelig vis, har guidet et utal af selvskaber.

Endelig har vi å-området, Arnbjerg anlæg samt Minibyen, som kan gøres til genstand for rundvisning.

Varde har en spændende historie, der går meget langt tilbage. Så her er meget at opleve.

Orla Duedahl

Erindringer fra min skoletid

Af Petra Simonsen, Billum

1. maj 1939 begyndte jeg at gå i skole. Mor var med mig den første dag, og vi skulle selv lege i skolegården, imens mødrene var ovre hos degnen og få kaffe. Jeg var nu ikke så stolt af, at mor gik fra mig, men jeg havde jo Nora – min trofaste skolekammerat og veninde at holde mig til.

Den første sommer gik vi i skole 3 formiddage om ugen ved lærer Kræn og om vinteren 3-4 timer hver dag ved frk. Jensen. Skoletiden blev en dejlig tid for mig. Vi var 7 piger og 3 drenge i klassen, og de fleste af os kom ude fra landet.

Lærer Kræn var lige blevet ansat ved Billum skole, og vi var det første hold, som han havde fra 1. klasse. Hos ham skulle vi straks begynde med blyant og papir, og bogstaverne lærte vi at skrive på den måde, at vi fik en skrivebog, hvor der som det første bogstav stod et i som fyldte fire linier i højden. Det skrev vi så ovenpå og bagefter på et mindre i almindelig størrelse. Derefter kunne vi selv prøve at skrive et i. På den måde lærte vi at skrive bogstaverne, samtidig med at vi lærte at læse i Ole Bole ABC. På samme måde lærte vi at skrive tal og begyndelsen på regning.

Den første vinter skrev vi med griffel på en lille tavle, når vi havde regning hos frk. Jensen, men det varede nu ikke længe, før vi også der måtte bruge blyant og papir. Vi havde det godt hos frk. Jensen, og alle børn var glade for hende. Hun var god til at fortælle bibelhistorie, så man husker det endnu, og når hun fortalte om Odin og Thor og de andre guder, sad vi med stive ører, for at få det hele med.

De første år jeg gik i skole, var det meget strenge vintre, og det ske-

te, at vi kom op i hendes private stue og fik undervisning der, når vi ikke var så mange og kulden var slem, og hun hjalp os med at få tøjet tørret ved kakkelovnen.

I 3. klasse kom vi ind til lærer Kristensen. Han var også en meget dygtig og ihærdig lærer, som krævede meget disciplin og meget udenadslære, som nok kunne være træls, men man må sige, at han i hvert fald fik os lært noget.

Da jeg begyndte i skolen, var der kun elektrisk lys i den store klasse, så skoledagen begyndte altid med bibelhistorier eller salmevers, efter at vi havde sunget to morgensalmer og bedt fadervor. Først i næste time begyndte det at blive lyst nok til at vi kunne se til at skrive. Der blev fyret i en stor kakkelovn, som stod i den ene ende af skolestuen. Da den nye fløj blev bygget i 1942, blev der også indlagt centralvarme.

Det fik vi nu ikke megen glæde af i første omgang, for i 1943 beslaglagde tyskerne skolen, så vi kun havde den nye fløj at gå i. Da begyndte jeg at gå i den store klasse, hvor lærer Kræn havde 5., 6. og 7. klasse i et hold. Vi var omkring 30 børn i klassen, så der var nok at se til for en lærer, men lærer Kræn var god til at få det til at fungere. Vi var i det lokale, som senere blev brugt til bibliotek. Lærer Kristensens klasse var ovenpå, i det der var beregnet til sløjdlokale, og de yngste gik inde i husholdningskøkkenet.

Det var trange vilkår. Omklædningsrummet blev brugt dels som garderobe og dels som opholdsrum i frikvartererne. Tyskerne havde overtaget resten, også legepladsen som blev brugt som oplagsplads for landminer og håndgranater stablet op i flere meters højde på hele legepladsen. Så var de jo godt beskyttet mod sabotage eller flyangreb – i hvert fald imens børnene var i skole.

I skolegården havde de eksercitsplads til stor underholdning for skolebørnene i frikvarterne, hvor vi stod på trappen og i vinduerne og så på, mens soldaterne stod stiv giv agt for officererne og alt blev set efter, og var der lidt skidt i et bøsseløb, kunne soldaten få det tørret af i hovedet af den bistre officer. Det var god underholdning for os, men man må nok undre sig over, at skolen kunne fungere med militæret så tæt på. Lærer Kræn var god til tysk, og han var god til at forhandle sig tilrette med dem, når der var problemer. De havde også et feltkøkken, hvor der var ansat nogle danske piger. De var ikke vellid-

te, og der blev klaget over, at de brugte skolebørnenes toiletter. Det fik lærer Kræn forhandlet på plads, så de fik deres eget "das", og vi undgik at blive udsat for evt. smitte af kønssygdomme m. m.

Jeg var glad for at gå i skole hos lærer Kræn. Han appellerede til vores selvstændighed, og inden for en vis grænse var det op til os selv, om vi ville gøre noget ved det eller ej. Måske gik det sommetider ud over de svage elever, som nok fik for lidt hjælp i en klasse med 3 årgange i. Når vi havde diktat, var vi delt op i 2 hold og så dikterede lærer Kræn til begge hold på én gang og sagde skiftevis en sætning til hold 1 og til hold 2, og det gik udmærket. Ligeså i regning. Når det ene hold havde hovedregning, havde de andre skriftlig regning. I bibelhistorie, danmarkshistorie og geografi nåede vi det hele i løbet af 3 år.

Engang imellem gik naturen over optugtelsen, og vi foretog os ting, som ikke var så pæne. Især gik det ud over lærer Kristensen, som var nem at drille. En gang blev han træt af vores løben frem og tilbage i gangene, så han låste døren i gangen mellem hans og lærer Kræns klasse. Det irriterede os, for så skulle vi udenom for at komme i kontakt med hans klasse, så vi fandt hurtigt ud af, at der hang en nøgle til døren på et nøglebræt bag gangen, og så låste vi døren op lige så tit, som lærer Kristensen låste den. Han kunne ikke finde ud af, hvordan vi fik døren låst op, og han havde os i forhør, men der var jo ingen der havde en nøgle – den hang på sin plads, undtagen når vi låste op. Der var en regel om, at vi ikke måtte løbe ude med tøjsko på. En dag så lærer Kristensen, at vi løb rundt ude i gården med tøjsko på. Han for efter os ind og op ad trapperne i den nye fløj, og pludselig fløj en tøjsko over Noras hoved og ind i væggen ovenfor. Det var lærer Kristensen, der i retfærdig harme smed sine egne tøjsko efter os. Vi var ved at dø af grin over det komiske i situationen.

En dag var vi dog ved at gå for vidt. Vi gik og pjattede oppe i skolen i stedet for at gå hjem. Pludselig kom lærer Kristensen, og vi for ind i omklædningsrummet og smækkede døren i for næsen af ham, og vi stemte alle kræfter i, for at holde døren for ham. Han gav ikke op, og til sidst turde vi ikke blive ved længere, og så fik vi ellers en ordentlig omgang skældud, og vi sjoskede hjemad. Jeg var bagefter mest bange for, at det skulle komme far og mor for øre, for jeg var klar over, at vi var gået over gevind, og havde lærer Kristensen klaget til dem, var der nok faldet brænde ned, men lærerne var trods alt loyale, og det

skulle være meget alvorligt, hvis de ikke selv klarede den slags affærer.

Engang boykottede vi sangtimen hos lærer Kræn. Det var ellers dejlige timer, men vi syntes den dag, at det var nogle kedelige sange, vi skulle synge, og så rottede vi os sammen og ville ikke synge med. Så lagde lærer Kræn violinen i kassen, smækkede låget på og sagde, at så kunne vi få regning, og nu fik vi ikke sang, før vi selv bad om det. Det holdt til den dag, da vi havde juleafslutning. Da lærer Kræn trak regnebogen frem, var vi møre og spurgte, om vi ikke skulle synge julesalmer i dag. Nej, det havde han ikke tænkt sig, og så måtte vi jo pænt bede om lov til at synge, for det var jo ikke til at holde ud – og det blev en juleafslutning med julesalmer og julehistorier, sådan som det nu skulle være. Julefreden var i hus.

Af og til var der også stridigheder eleverne imellem. Det var vist især pigerne, der blev uvenner i flere dage, så klassen blev delt i to blokke, hvor nogle holdt med den ene, og nogle holdt med den anden. Engang var Alice og Grethe blevet uvenner – det skete af og til, og denne gang fulgtes vi med Alice ned ad kirkebanken. Så kom Grethe cyklende bagved midt på vejen. Der gik Alice også, men hun ville ikke flytte sig. Lige da Grethe var helt tæt på, drejede begge til samme side, med det resultat at Alice røg op på Grethes cykel og begge havnede i grøften. Det så så komisk ud, at vi næsten ikke kunne lade være med at grine, men det gik jo ikke an, når sådan et par damer var kommet galt af sted. Der var også nogle, som altid blev drillet. Der tænker jeg især på Anne Grethe fra mejeriet. Hun var plejebarn og havde vanskeligt ved at begå sig, også over for lærerne, så hun har såmænd haft en sur barndom og skoletid. Nu, mange år efter kan man stadig have dårlig samvittighed over den behandling, vi gav hende alle sammen.

En pudsig oplevelse havde jeg engang, da Thue i længere tid havde moret sig med at sparke mig bagi ved passende lejligheder. Jeg blev naturligvis gal, men kunne ikke få ham til at holde op, så til sidst klagede jeg over det til mor. Hun gav mig det råd, at næste gang skulle jeg prøve at få fat i hans ben og så holde fast. Dagen efter gik jeg nok så uskyldig forbi ham, og han sparkede efter mig, som han plejede. Lynhurtig snurrede jeg rundt, greb fat i hans ben og trak den så højt op, at han måtte gribe fat i mine skuldre for ikke at vælte bag-

over. Han var rasende, men fra den dag kunne jeg gå i fred for ham. Det skete også enkelte gange, at lærer Kræn måtte gribe ind, men til de fleste tider lod lærerne os selv ordne stridighederne.

Hvert år i april havde vi eksamen. Først skriftlig eksamen i regning, diktat og skønskrift hvor en fra skolekommissionen var til stede, for at se efter, at der intet snyd var. Det var præsten, der gav os opgaverne, da han var formand for skolekommissionen. Derefter var der mundtlig eksamen en dag, hvor forældrene kom for at høre, om vi kunne vor lektie. Når det var overstået, blev der givet karakterer lige fra ug til tg. Stakkels børn der havde svært ved at fatte lærdommen.

Der var også gymnastikopvisning og udstilling af håndarbejde. Pigerne havde håndgerning to timer ugentlig. I første og anden klasse var drengene også med, ellers havde de gymnastik i de timer. Først strikkede vi grydelapper og vaskeklude m.m. Derefter strikkede vi luffer og ankelsokker. Vi syede også en sypose med forskellige broderier på, men efterhånden kneb det med at skaffe materialer til at sy noget af på grund af krigen. Jeg kan huske, at jeg syede en kjole af brugt stof, og jeg fik derved lært at sy en lap på, for det var umuligt at komme helt uden om de slidte steder på stoffet, så der måtte en lille lap på under ærmet. Når vi havde gymnastik, havde drengene tegning. Sommetider var de vistnok også ude at spille fodbold. En vinter havde vi gymnastik i forsamlingshuset. Det må have været i vinteren 45-46, sikkert fordi gymnastiksalen i skolen endnu ikke var sat i stand efter tyskerne. Vi havde da Grethe Schultz som gymnastikleder, og den sidste vinter jeg gik i skole, var der kommet en bestemmelse om, at vi skulle have brusebad efter gymnastik. Jeg kan tydelig huske, hvor generte vi var, når vi skulle af tøjet og ind under bruseren. Det var vi ikke vant til, og vi søgte efter bedste evne at skjule vores små yndigheder med hænderne og vendte ryggen til hinanden under bruseren. Der var da også en, som pure nægtede at være med, men hun ville godt sidde og se på, imens vi badede, og det blev vi sure på, så vi sagde, at hun kunne gå sin vej, imens vi tog bad.

Da skolen fik centralvarmeanlæg, blev Laurids Olsen, som dengang var på møllen, ansat til at passe fyret, men efter at tyskerne havde besat det meste af skolen, sagde han op, og så måtte lærer Kristensen og lærer Kræn skiftes til at passe fyret. Lærer Kræn har fortalt, at når det var hans tur til at fyre om aftenen, tog han altid sin hund, en

tysk boxer, med. Når den så løb i forvejen, vidste de tyske vagtposter, hvem der kom, så han blev aldrig antastet af dem, når han gik om til fyrrummet, som var i kælderen i det sydvestlige hjørne af skolen. Han har også fortalt, at da der ikke var mere brændsel i 1945, smed tyskerne kasserne med landminer i fyret for at holde varmen. Det var der ingen fare ved, da minerne, der var uden tændsats, ikke kunne eksplodere før ved 1200 grader, og det kunne de aldrig komme op på i et almindeligt fyr.

Den gamle skoleklasse er samlet i Billum skolegård, da vi alle var i ca. 60 års alderen. Kun 2 manglede. Alice Rødness, som var i Canada og Anne Grethe Hansen, som var død. På billedet ses fra venstre: Helge Sørup, Viola Ostenfeldt, H. J. Kræn, Gunde Gundesen, Margrethe Kræn, Kristian Østergård, Petra Simonsen, Inger Marie Pedersen, Ingrid Olesen og Nora Bollerup.

Derimod var tyskerne nervøse i tordenvejr. En dag, da det trak op til et gevaldigt tordenvejr, syntes Kræn, at en af befalingsmændene så noget bekymret ud, og han spurgte ham så om, hvorfor han var nervøs. "Joh", sagde officeren, "hvis et lyn slår ned i det lager af sprængstof, som vi har stående her, vil det give en eksplosion, som kan jævne husene her omkring med jorden, selv kirken, tror jeg ikke, kan holde til det brag"!. Den oplysning beholdt Kræn for sig selv til efter krigen. Hvordan det end forholdt sig, så slap brændselet op hen på vinteren 45, så centralvarmeanlægget ikke kunne bruges, og skolebørnene måtte så skiftes til at gå i skole i skolekøkkenet, hvor der var et dobbelt komfur med to fyre huller, som der kunne skaffes lidt brændsel til.

Efter at tyskerne var rejst, blev skolen sat i stand, og vi flyttede tilbage til klasseværelserne i sydfløjen, men endnu en gang blev det nødvendigt at holde skole i skolekøkkenet. Det var i 1947, hvor der var en lang og streng vinter, og hvor Danmark endnu ikke var kommet til hægterne efter krigen. Da slap brændselet også op, så vi igen måtte flytte til skolekøkkenet og skiftes til at gå i skole. Jeg kan huske, at lærer Kræn altid sad henne ved komfuret for at holde varmen, og vi fik lov til at sidde inde med frakken på, når vi frøs, og det gjorde vi tit. Min skolefrakke var en brugt frakke, som jeg havde fået foræret, og der var store stopninger på begge ærmer. Det generede mig ikke, undtagen når jeg sad med den på i timerne. Hvis det var umuligt at få varmen, tog lærer Kræn os med ned i gymnastiksalen, og så spillede vi høvdingebold for fuld drøn en halv times tid. Det hjalp, men det tog jo trods alt af den kostbare undervisningstid. Kræn var også flink til, at lade os komme ud at spille rundbold en gang imellem, når skolen fungerede normalt, og det var fint vejr. Der blev så sat to til at vælge hold, og det var jo tit de samme, som stod til sidst, før de blev valgt. Det var ikke alle, der var lige dygtige til at håndtere en bold.

1. maj 1946 gik mit hold ud af skolen, men jeg måtte blive et år endnu, da jeg først blev 14 år i august, og 1. august var bleven skæringsdato, efter at jeg var begyndt at gå i skole, så jeg rykkede ind på bænken til næste hold og fortsatte der et år til. Jeg var absolut ikke ked af at gå i skole, men jeg følte mig nok lidt voksen i forhold til de andre, som jeg ellers kom godt ud af det med, så vidt jeg selv kan

bedømme det. Lærer Kræn lod mig få nye udfordringer i både dansk og regning, og han forlangte nok også lidt mere af mig end de andre, så det år var ikke spildt. I religionstimerne havde vi det år kirkehistorie, og til eksamen blev jeg overhørt i Ansgar. Da jeg blev spurgt om, hvor mange elever der var i den første skole, Ansgar oprettede i Danmark, kunne jeg ikke huske det. Det var far meget flov over, og jeg blev bebrejdet det af ham, da vi kom hjem efter endt eksamen. Jeg har aldrig været god til at huske tal.

En af de sidste dage i april var vi så ovre hos degnen til afskedskaffe. Forinden havde alle skrevet et vers eller anden form for hilsen i hans gæstebog, hvor han har alle elevers autograf fra den tid han var lærer i Billum skole. Det var med en vis vemod, jeg tog afsked med skolen efter otte gode år. Nu begyndte et nyt afsnit i mit liv.

Petra Simonsen

En beretning om 2 menneskers emigration til USA og senere Canada

og deres pioner liv på prærierne

Af Chr. Andersen, Nordenskov

Anders Peder Andersen var ældste søn af Johanne og Peder Andersen og født i Kragkær vel i slutningen af 1870´erne. Anders Peder overtog gården i Kragkær efter faderens død i 1898 og drev den i seks år indtil 1904, hvor han emigrerede til USA, hvor han begyndte et pioner liv og sammen med mange andre oprettede flere nybyggerkolonier. Magna Andersen var født på Stadilø ved Ringkøbing 17. maj 1880. Hun udvandrede til USA i 1904. Hun og Anders Peder mødte hinanden derovre og efter et meget enkelt bryllup begyndte de et slidsomt liv i det fremmede, slog sig ned forskellige steder og levede som nybyggere på prærien. De fik sammen fem børn.

De var hjemme i Danmark i 1913 sammen med de to ældste børn. Det var den eneste gang de genså det gamle land og familien herhjemme. Dana og hendes familie flyttede for mange år siden til Danmark og bosatte sig i Randers. Emil og hans kone, Anna, har et par gange i de seneste år besøgt både her og hans moders familie i Stadilø. For nogle år siden kom vi i besiddelse af en beretning om de to menneskers møjsommelige liv derovre, fortalt af en ven efter Anders

Peders død i 1917. Gennem nogle breve, som vi har fået af én af Magnas familieefterkommere, Vagn Stadil Petersen, Højbjerg, har vi forsøgt, at sætte os lidt ind i de møjsommelige kår, som familien har levet under.

Danavirke, onsdag den 24. december 1919
Du honor: A. P. Andersen
Langs pionersporet af E. J. Madsen

Et billede fra et nybyggerhjem på den Canadiske prærie. Antagelig sendt hjem til familien for at vise lidt om hvordan det gik nybyggerfamilien i det fremmede. Stedet er Alberta i Canada - lokaliteten hedder Bingville året 1916. Den mørke person er ukendt. Ellers er det Anders Peder og Magna med børnene John, Emil på faderens arm, Dana og Metha.

Sådan som det snor sig hen over Nordvestens endeløse prærier eller som det slynger sig ind mellem snedækte bjerge og ud igen på Canadas åbne sletter, har pionersporet sin ejendommelige, ofte vemodige, men tit eventyrlige saga, hvis dystre oplevelser altid bliver stående i sindet med eventyrets glans omkring sig hos alle, som har været med til at træde sporet. Sådanne kan bedst forstå pionersporets saga og det er for nybyggerslægtens skyld, at jeg nu til jul skriver disse mindeord om én, for hvem sporet slyngede sig stadig længere frem og videre ud, indtil det nu ved skæbnens tilskikkelse standsede langt inde i Canada. Således ligger der jo langs pionersporet: The great Northwest – tit en stendysse eller lille jordhøj – kastet op i en fart af nybyggerslægtens fremadskridende karavane for at mærke stedet, hvor én af følget faldt fra – én eller anden, hvis dristige sjæl uforfærdet brød nye baner – fandt rigere græsgange og åbnede kilder på hidtil ukendte egne. En sådan mand var vennen og rejsefællen A. P. Andersen, om hvem der nys kom bud, at nu var han død, og mit hjerte har ingen ro, før jeg med denne lille mindekrans har mærket stedet på de vide sletter, hvortil han nåede i sin stærke higen.

Det var i efteråret 1905, at jeg første gang hørte fra A. P. Andersen, som dengang boede i S. Dakota og jeg i Iowa. Han havde fået min adresse af Henrik Plumbeck, som jeg dengang havde tænkt på, at danne en ny koloni i N. Dakota med, men havde måttet opgive tanken, og da jeg havde lovet Plumbeck om muligt, at gennemføre denne sag ad åre, var det, at A. P. Andersen henvendte sig til mig med indtrængende anmodning om endelig at indfri dette løfte. På grund af sygdom blev det ikke mig muligt det følgende forår at tage fat på sagen, men A. P. Andersen gav mig hverken rist eller ro, da jeg i efteråret 1906 endelig rykkede ud, skønt jeg endnu ikke var rigtig rask. I rejsefølget til Montana var A. P. også med, og han var ikke blot med, men han var knap kommet på toget, før vi mærkede, at han var med os med liv og sjæl. Han blev således én af de mænd, som kom til at grundlægge "Dagmar kolonien". Blandt de mange lyse minder fra disse dage rinder mig nu i hu, hvad jeg ikke dengang forstod, som jeg forstår det nu, at da kolonien under hurra fik navn, og vi med stor munterhed kastede hattene til vejrs, da var der to i flokken, som var alvorlige: Johannes Christensen, som næsten altid var alvorlig og så A. P. Andersen – stor og stærk som en bjørn – han stod med tårerne i øjnene –

underligt – disse to blev de to første af koloniens grundlæggere, som blev lagt til hvile langs pionersporet. Stor og stærk som en bjørn, let til tårer, men modig indtil halsstarrighed når det rigtigt gjaldt. Sådan var A. P. Andersen.

Bare dette eksempel: Da vi stod derude på den åbne, nøgne slette, som vi ingen ende kunne se på og 40 miles fra nærmeste by, da følte vi os ikke ret store i vore tanker, vi følte os snarere, som om vi var sat et stykke udenfor tilværelsen – alting var nyt og ukendt, der var ingen ting andet end prærie, ikke en bid brød eller en dråbe vand, ikke engang en gråspurv. Vi talte om, hvor vanskeligt det ville blive for nybyggerne at flytte ind på disse nøgne egne til næste forår. Da lovede A. P. uden videre betænkning, at han ville holde auktion, så snart han kom hjem, og så flytte ud på Dagmar prærien samme efterår og bygge et hus, så han kunne give lidt husly til de kommende nybyggere. Han indfriede sit løfte, men det havde nær kostet ham og hans hustru livet. Det var et hårrejsende drama, som blev udspillet her på prærien den vinter af Andersen og Magna, hans hustru. Det har han skildret i en bunke breve, som gemmes i koloniens historiske arkiv. Her er kun plads til følgende korte træk: Da vi i foråret 1907 kom kørende ad den lange vej fra Albertson ud til Dagmar - ofte langt ud på natten med trætte heste og forfrosne kroppe, da var der sat et lys i vinduet til at styre efter, og der var tændt en arneild, som gjorde godt i de forfrosne kroppe og omkring, hvilken det var kærkomment i dette nybyggerhjem – det første på disse egne. Derfor gik alle spor til dette hjem hint forår, og derfra forgrenede de sig atter ud i alle retninger i kolonien – vort eneste ly.

Men huset var ikke så nært blevet færdigt i efteråret i forvejen. Det var bare den ydre skal af et hus. Der skulle jo køres 40 mil efter tømmeret, 16 mil efter kul, 14 mil efter hø til heste og køer og 4-5 mil efter vand, og de var kun to om det, Andersen og Magna. Midt i november kom vinteren over dem og afbrød næsten al færdsel på prærien. – Vinteren 1906-07 – den strengeste vinter i Montanas historie: "The winter of the big snow", om hvilken der er skrevet to store bøger, og hvorom der godt kunne skrives en bog til, bare om disse to menneskers kamp for livet, fortvivlede naturforhold og yderst mangelfulde omstændigheder.

Da den første langvarige snestorm lagde sig, var kullene sluppet

op, og A. P. måtte ind til Indian Reserve efter et læs, men sneen lå i så store dynger, at han jævnlig på hjemvejen måtte læsse noget af indtil han kun havde en lille klat tilbage. Han måtte overnatte hos en ranchmand på Big Muddy, mens Magna sad langt ude på prærien uden ild og varme. Samme aften skrev A. P. til mig og gav en oversigt over situationen, og da jeg fik dette brev, telegraferede jeg til Albertson, at Andersen var i fare, og jeg bad dem om at sende Reliefpasse derud og redde familien og dræbe kreaturerne, hvis de ikke kunne bringe dem med derfra. Andersen klarede imidlertid sig selv. Da han kom ud med den lille klat kul, viste det sig, at konen havde måtte løbe frem og tilbage i huset for at holde varmen. Hun havde prøvet at klare sig i sengen med alt det tøj, de havde, men fik fødderne frosne, så de hovnede. Udsigterne var just ikke så meget lyse. Så satte det ind med stærk tø, og de fattede mod igen med håb om at få flere kul, - fik måske også et læs, men så frøs det igen, og der blev en tyk skorpe af is ovenpå den dybe sne, så hestene ikke kunne klare sig igennem.

Nu kunne de indse, at de måtte flygte i en fart for at rede livet, men turen derfra blev et herkules-arbejde, hvis sidestykke man skal lede længe efter. De satte alle hestene for vognen og bandt kreaturerne bagefter, og så måtte Magna køre, mens Andersen gik foran med en stor skovl og knuste isskorpen fod for fod, da hestene ellers ville få benene skåret af. Det var fint vejr fra morgenstunden af, men da de var nået halvvejs ind ad Big Muddy til, kom der en snestorm op, og de nåede med nød og næppe hen til en Shack (hytte), da hvirvelstormen gik over dem, og himmel og jord var ud i et. Her måtte de blive, husker ikke om det var én eller to dage, men i hvert fald varede turen mindst 3 dage, indtil de nåede ind til den nærmeste ranch på Big Muddy. Da flød blodet af hestenes ben og de stakkels mennesker var udasede og forfrosne til det yderste. Disse 10 mil af pionersporet var nok de værste for Andersen og Magna at træde, og de skulle aldrig kunne glemmes på disse kanter, at der var to mennesker, som trådte sporet for os. Heller ikke skal det glemmes, at ranchmanden, gamle Bedford, tog med åben favn imod den husvilde familie og deres dyr og gav dem ophold for resten af vinteren: Thats the spirit of the west – præriens uskrevne lov.

Tiden gik, og A. P. fik omsider magt med tilværelsen og fik bygget sig et hyggeligt hjem i Dagmar kolonien. Det tog nogle år og det hav-

de sine besværligheder. Først slog lynet ned og splintrede taget på huset – så kom der en storm og drejede det rundt på grunden, og endelig for at gøre det til gavns, kom der en cyklon om natten og kastede familien ud af sengene, splintrede huset og stalden til pindebrænde og fejede pladsen ren, så kun familien stod tilbage uden dog at have taget nævne-værdig skade. Bygningerne blev rejst igen af sten og cement, som nok skulle stå, men cyklon-skrækken bærer Mrs. Andersen vist med sig alle sine dage, og hun var vist ikke uvillig til at forlade den byggeplads, hvor naturens kræfter brutalt syntes at have sat hende særlig stævne.

Anders Peder blev gift i Amerika med Magna, som stammede fra Ringkøbingegnen. De oprettede flere kolonier - dels i Amerika og dels i staten Alberta i Canada. Dette billede er sendt hjem derovre fra og er fra 1919. Familien boede da i kolonien Bingville i Alberta. Det er blevet fortalt, at billedet er taget efter et lægebesøg, hvor Anders Peder fik konstateret en kræftsygdom, som han døde af dette år. Familien er fra venstre: Magna med den yngste, Svend på skødet, Emil Thorvald, Dana, som flyttede til Danmark, Metha, John og Anders Peder.

"The lure of the westerns trails" er en underlig hemmelighedsfuld magt. Hvem der får noget deraf i blodet, han får aldrig rigtig ro. Lidt har vi alle sammen. Nybygger livets talrige eventyr står endnu for os i eventyrlig glans og vinker ad os med dragende magt, som stundom én eller anden ikke kan modstå, men bukker under derfor og drager afsted til en ny egn for at leve det hele om igen. A. P. havde det i blodet. Han måtte atter ud for at brække ny spor på fjerne egne. Der var noget, der vinkede, der var noget, der lokkede og kaldte. "The spirit of the west". Den store stilhed på den ensomme præmie, de vilde sletters uskrevne love, mand og mand imellem og alle nybygger livets eventyrlige tildragelser. Disse var de ting, der drog ham ud fra Dagmar kolonien, og elskede så højt, som noget han viste, at nævne på jorden. Således forstod jeg det skridt, om hvilke der var delte meninger her på egnen. Man kunne ikke rigtig forstå, at denne familie havde mod til atter, at begynde forfra på den bare nøgne prærie igen.

Det var vist omkring 1913, at Andersen drog ind i Canada sammen med en lille flok andre landsmænd og grundlagde Odin-kolonien. Deres færd i Odin-kolonien kender jeg ikke i enkelt-hederne og derom kan Odin-folkene give bedre besked, men jeg ved, at der meget hurtigt kom bud efter Dagmarpræsten, for at han engang imellem kunne komme og samle folkene om de ting, som vore fædres kirke har at byde til velsignelse for menneskelivet. Jeg ved også, at på ganske få år havde Andersen fået opdyrket sin farm og fået opbygget sig et, som det var en lyst at se i en sådan nybygger egn. Han sendte mig et billede deraf, og jeg måtte beundre hans flid og dygtighed og rose ham derfor.

Så kom der omsider for tredje gang bud fra A. P. Andersen, at nu gik sporet videre. Han havde købt land i Dalum-kolonien, hvor han mente, der var bedre betingelser for dansk menigheds liv, såvel som skolegang for hans opvoksende børneflok. Således ser man da, Gudskelov jævnligt, at tankerne drejer sig hos dem, som digterne kalder de ædles æt, som aldrig dør ud. Efterhånden som en børneflok vokser op i et hjem, bliver forældrenes egne personlige interesser trængt tilbage og tankerne om børnenes timelige og åndelige fremtids vilkår trænger sig mere og mere i forgrunden, og mangen en synder må stadigvæk forandre om på sine anskuelser og livs planer. Børnenes åndelige velfærd lå Andersen meget på sinde.

Fædre kirkens kristenliv og de danske sangskatte var livsværdier og de skulle gå i arv, om så alt andet måtte briste. Lad os synge, sagde han altid, når venner samles i hans hjem. Han elskede sangen og var selv en sangfugl. Mon han nåede at synge noget ind i sine børns sjæl? Der kom så hastigt bud efter ham. Han nåede ikke Dalum. Sporet standsede pludselig i Odin-kolonien (Bingville), hvor den flittige, dristige nybygger med et overmål af urkræfter i sit brede bryst, dog måtte dukke sit ranke hoved under grønsværen, da døden efter flere forgæves forsøg, endelig fik ham fældet. Mon han fik sine børn til at synge så smukt som han selv? Nu suser Nordvestens fygende snedriver hen over hans hvilested. Det er melankolske sange, som de vel ikke forstår endnu, men det kommer, da vil der lyde andre toner. Hvem der da vil lægge sig på den ensomme, endeløse prærie en stille sommernat og lytte, de vil da i den store stilhed høre en sagte hviskende susen. Det er de kølige aftenluftninger, der leger tagfat med præriens urgamle, evigunge jomfru-dragt. Det er præriens svanesang, som børnene vel heller ikke endnu forstår. Men om en kort række af år vil der lyde en sang, som de vel forstår. Da vil vindene suse hen over bølgende sædmarker, så langt deres øjne rækker. Det er nybyggerne slægtens sejrsgang, og den vil de forstå. Da vil der blive sunget minder ind i deres sjæl om deres flittige og kække fader, som var med til at lægge disse egne under kultur langs pionersporet, som det slynger sig hen over Montanas og Albertas sletter, så der hvor han på sin første vandrig knapt øjnede en gråspurv – der stander nu tusinder af lykkelige hjem. Dagmar takker dig, du flittige nybygger, for dit gode danske hjerte, din kække sjæl og dit trofaste venskab.

Her er så nogle uddrag af breve, som de har sendt til Danmark og som fortæller lidt om en nøjsom tid i Canada, men også om en spændende og anderledes tid:

Her er et brudstykke af et brev fra Magna efter bryllup i antagelig 1905. *Hvordan har Ibsens det? Jeg skal have skrevet til dem, hvem pige og karl har I? Er Niels hos Eder endnu? Nu har I snart en stor og jeg tænker en dygtig pige. Anna, får jeg snart brev fra dig igen? Lille Anna, og Stine er vel bleven en stor tamper, er det fire år, hun bliver? Hils dem fra moster og deres nye morbroder. Vi fik seks brudegaver,*

skønt vi ingen havde med. Der var kun 2 vidner. Der er ikke så meget væsen herovre med at blive gift som hjemme. Vi fik et bord og en gyngestol af dem jeg kommer meget hos og 2 duge af en kone, jeg passede sidste vinter, en sukkerskål og en smørkniv af et par unge piger, en fin sukkerskål af de 2 vidner, 4 smukke håndklæder af den kone jeg har tjent og en bog af præsten. Da vi kom hertil gav min mands fætter og kone os et halvt dusin gaffeltøj af sølv. Havde jeg holdt bryllup derhjemme, havde jeg nok fået mere, men jeg er glad alligevel.

Efter brylluppet skriver A. P. A. til Magnas familie på Stadilø – uddrag:
Kære svoger og svigerinde!
Ja, min kære hustru har jo skrevet, hvordan vi lever, men jeg vil også gerne sende et par ord med, endskønt jeg ikke kender eder, kan vi jo nok korrespondere, det har jeg gjort med så mange, og da især med eder, da vi er blevet familie venner. Ja, gudskelov for, at vi nu er to, det er dog først nu livet er værd at leve.
Magna og A. P. Andersen

Magna skriver fra Wayne 1923 efter A. P.s død bl.a.:
Vi lever efter omstændighederne godt nok, får føden og noget at skjule os i, det er jo alt man behøver hernede, bare man ikke skulle arbejde så hårdt for det, men det vil vel altid blive den fattiges lod. Livets goder er meget uretfærdigt fordelt. Her sulter folk og oplagshusene er fulde af hvede, kød og æg, at det er forkert kan alle se, men det ser ikke ud til, at noget bliver gjort for at forbedre det . . .

Senere efter at Magna har drevet hjemmet alene sammen med børnene skriver Magna hjem:
Jeg synes, jeg har arbejdet hårdt al min tid, for at bevare et hjem for mine børn, men det går tilbage i stedet for fremad i disse tider, og der er ingen fremtid for ungdommen, næsten umulig for dem at begynde noget. Jeg tænker nok I har det bedre i Danmark end her.
Mange kærlige hilsner Magna

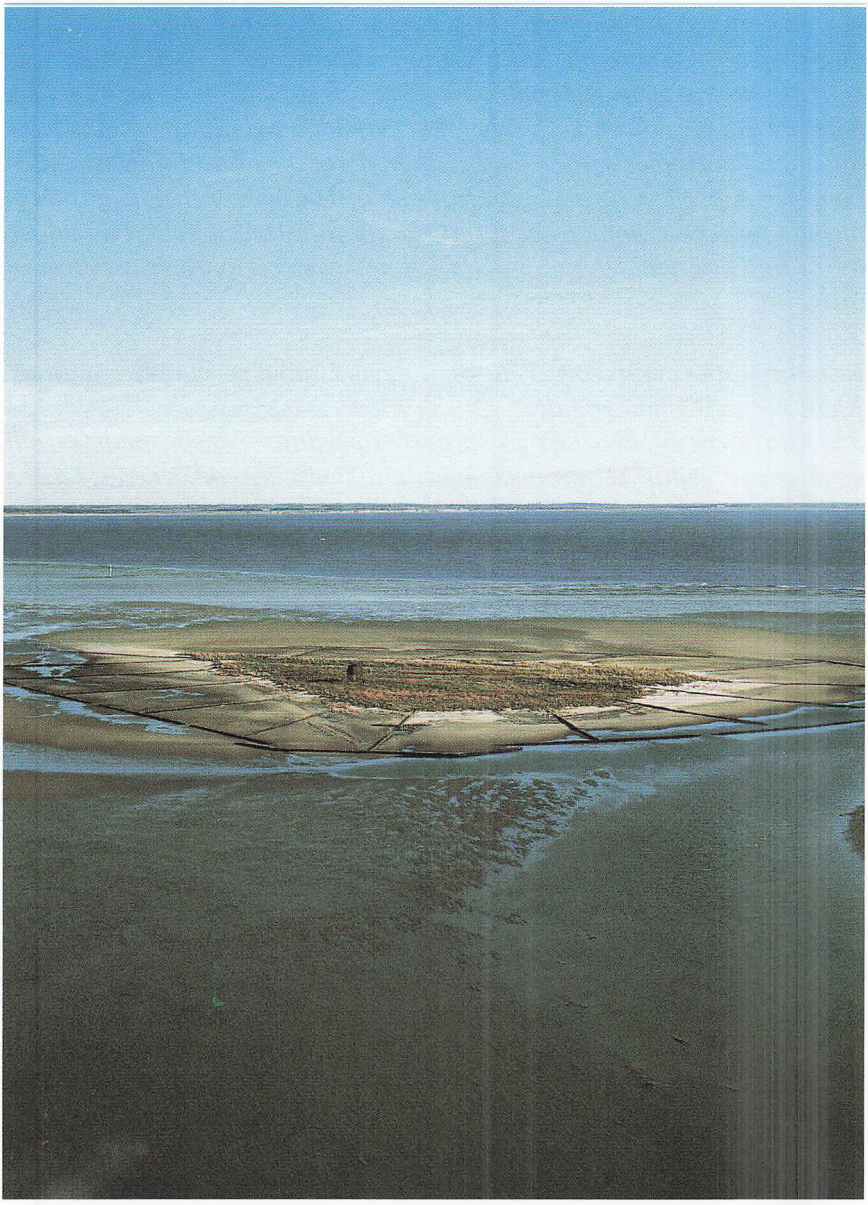

Luftfoto af Jordsand sommeren 1979. Omkring øen, som på det tidspunkt var på ca. 2 ha, er der anlagt faskingårde for at beskytte mod kystnedbrydning, et projekt, som imidlertid ikke blev en succes.

Et lydlandskab af hav – en fortælling om Jordsand

Af Palle Uhd Jepsen, Wales

Gennem godt 30 år var en lille ø i Vadehavet en væsentlig del af min tilværelse. Jeg har opholdt mig på øen utallige gange i forbindelse med mit arbejde for dansk vildtforskning og naturforvaltning, og øen blev desuden et personligt fristed. Øens navn var Jordsand. Den var egentlig en hallig, hvilket er den frisiske betegnelse for en uinddiget marskø. Jeg har oplevet dage, hvor tusinder af vadefugle, ænder og gæs flokkedes omkring øen, silende regn, storm og høj vandstand, hvor øen har været næsten overskyllet, og somme tider var Jordsand indhyllet i en tæt, klam tåge. Der har været de vidunderlige, stille dage med klart vejr, hvor lyset, sandet, solnedgangen over Rømø og den ensomme tilværelse i sig selv har givet mig uforglemmelige oplevelser. Jordsand var beliggende på den yderste del af den store vade, Jordsand Flak, midt i Lister Dybs tidevandsområde mellem Rømø og Hjerpsted på Jyllands kyst. Med sin afsides beliggenhed kunne Jordsand sagtens overses på selv moderne kort, og et stormpisket Vadehav kunne nemt skjule en lille ø, der i forvejen kunne være vanskelig at får øje på fra land.

Jeg beskriver med fortsæt Jordsand i datid, idet øen i 1999 definitivt forsvandt i havet som følge af bølger og stormfloders nedbrydning gennem århundreder. Kun en nøgen sandflade markerer i dag stedet, hvor den engang store marskø var beliggende. Jordsands skæbne er både fascinerende og dramatisk; et eksempel på Vadehavets dynamiske kraft, hvor opbygning og nedbrydning af land er en del af de processer, der til stadighed vil kendetegne tidevandslandskabet. Jordsand har desuden en lang kulturhistorie, som både rum-

mer beretninger om stormfloders hærgen, dramatiske begivenheder og vanskelige levevilkår for de mennesker, der tidligere levede på øen.

I 1900-tallet var Jordsand kendt som fuglenes ø. Indtil genforeningen i 1920 var Jordsand under preussisk herredømme. I 1907 blev øen på initiativ af fuglebeskyttelsesforeningen, Verein Jordsand, fredet for at beskytte kolonier af ynglefugle. I 1922 blev fredningen videreført af den danske stat, og senere i 1939 blev Jordsand samt den sydlige del af Lister Dybs tidevandsområde udlagt som vildtreservat med forbud mod jagt og færdsel på selve øen. I dag er området en integreret del af Vadehavet Natur- og Vildtreservat.

I 1960 indledte den daværende Vildtbiologisk Station på Kalø de første systematiske registreringer af vandfuglenes tidevandstræk og økologi i Vadehavet med Jordsand som en fremskudt feltstation, hvor en hytte på et tre meter højt pælefundament fungerede som opholds-, køje- og arbejdsrum.

Mit første besøg på Jordsand ligger tilbage i marts 1965, hvor jeg i løbet af foråret skulle foretage fugleundersøgelser.

Det var højvande sidst på formiddagen, og vi sejlede fra Havneby på Rømø tidligt om morgenen, så vi kunne nå Jordsand med stigende tidevand. Vinden var frisk fra sydvest med krappe bølger imod fra Havneby til Lister Dyb. Da vi nåede dybet, blev søen kraftigere, og Lehmanns lille kutter tog nogle gevaldige søer ind over boven. Efter endnu en halv times sejlads blev kursen sat mod Højer Dyb, hvor søen var lidt roligere.

Sydvesthjørnet af Jordsand Flak - "Knoen" - passeredes om bagbord, inden kursen blev lagt østover. Landgangen foregik på sydsiden af øen, hvor båden kunne komme længst ind. Den lille jolle, som vi havde på slæb, blev læsset med proviant, vanddunke, gas og brændselsolie, og med vinden i ryggen, drev vi i jollen ind mod øen, mens Lehmanns hjælper, Niels, forsøgte at starte den genstridige påhængsmotor.

Da vi nåede ind på lavt vand, blev forsyningerne losset ud på flakket for senere at blive hentet på trækvognen, der forhåbentlig befandt sig velbeholden, fastsurret under hytten. Da Niels sejlede tilbage til kutteren, havde jeg foran mig en travetur på godt en kilometer ind til øen med rygsækken og så meget proviant, der kunne læsses ovenpå. Dernæst et par ture med trækvognen tilbage efter resten.

På afstand kunne jeg se, at fugleflokke stod tæt omkring øen, og et kor af tusinde stemmer fyldte luften. Halvvejs inde ved øen lettede de nærmeste flokke. Strandskaderne slog en bue ud over flakket, hvorefter de landede nord for øen. Rylerne flyttede sig nødigt, men holdt dog en tilpas afstand. Efterhånden som jeg nærmede mig det myldrende tæppe af fugle, lettede de forreste og fløj om på den modsatte side af flokken.

Da jeg nåede Jordsands forstrand, lettede en lille flok pibeænder og gråænder fra selve øen, hvor de havde opholdt sig i en mindre vandsamling. Landgangen skabte unægtelig forstyrrelse i freden. Tusindvis af fugle var i luften, og de fleste slog sig lidt senere ned i vandkanten øst for øen.

Hytten havde ikke lidt overlast i løbet af vinteren, og efter at vinduernes skodder var blevet smækket op, og jeg fik fyret op i olieovnen, forsvandt den rå og klamme luft i rummet hurtigt.

Siden mit første besøg var Jordsand i mange år et fast holdepunkt for mig både konkret og som en metafor. Mit arbejde medførte rejser til mange dele af verden både i forbindelse med projekter for Miljøministeriet i blandt andet tropiske områder og Østeuropa, konferencer samt studier i arktiske egne blandt andet på Svalbard for Norsk Polarinstitut. Jordsand kan på flere måder sammenlignes med øer og fuglefjelde i de arktiske egne, dog ikke hverken klimatisk eller topografisk, men som en nærmest spirituel oplevelse af noget uberørt og elementært. Jeg ønskede at finde egne, som endnu var oprindelige, idet jeg fornemmede, at sådanne steder kunne bibringe mig en større forståelse af samspillet mellem vildtlevende dyr og deres tilpasning til omgivelserne. Selvfølgelig var Jordsand og det vadehav, øen var en del af, ikke uberørt af mennesker, men man var isoleret fra det normale liv og tilbragte dagene på naturens betingelser uden "sikkerhedsnet". Det betød, at hvis noget gik galt, var man selv ansvarlig.

Mens øen var væsentlig større, levede der mennesker på Jordsand, som her fristede en barsk tilværelse. Vidnesbyrd herom findes i ældre dokumenter, som fortæller, at Jordsand har været fast beboet i en længere årrække. Tønder Amts jordebøger giver flere oplysninger om bebyggelsen og ejerforhold. Den første familie, der nævnes som ejer, levede på øen fra 1537 til 1591. Amtsarkiverne fra 1613 nævner, at Jordsand kan føde 14 køer, 10 ungkreaturer, fem heste og 60 får samt,

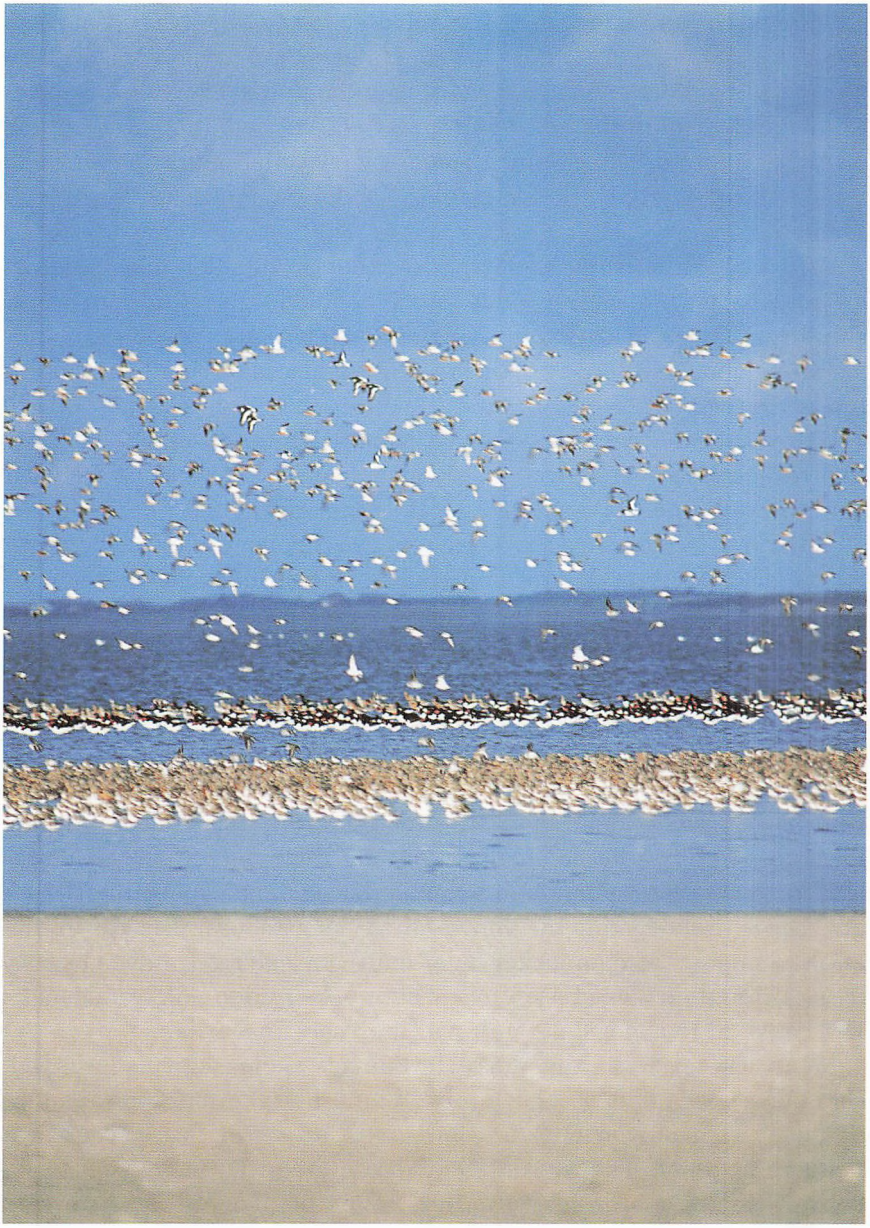

Ved højvande fungerede Jordsand som rasteplads for vadefugle, knortegæs og ænder. På billedet ses små kobbersnepper, ryler og strandskader.

at der kan bjærges omkring 60 læs hø. Det fremgår desuden af landkort fra 1600-tallet, at der har ligget to gårde eller huse på Jordsand. Stormflodernes hærgen og øens fremadskridende nedbrydning var formentlig den væsentligste årsag til, at en fast beboelse på Jordsand blev opgivet omkring 1700, og siden boede folk kun på øen om sommeren med deres husdyr.

I 1834 blev Jordsand fortsat anvendt som græsningsø om sommeren. En stormflod i august 1923 blev den direkte anledning til, at Jordsand blev opgivet til græsning, idet flere får og heste druknede, da havet oversvømmede øen. Derefter blev Jordsand overladt til fuglene som et fristed, en vildmark i Vadehavet, som forfatteren og fuglefotografen Arthur Christiansen i sin bog fra 1934 beskrev som *Fugleriget i Vesterhavet*. Samuel Johnson definerede i 1755 i *Dictionary of the English Language* begrebet vildmark (wilderness) som et ensomt og vildt landskab, ofte ugæstmildt, mystisk og truende. Efter min mening har vildmark også en anden betydning som et sted, hvor de som ønsker ensomhed kan finde et pusterum fra dagligdagens pres. Sådan opfattede jeg Jordsand. Her fandtes den vide horisont kun afbrudt af Jyllands samt Rømøs og Silds fjerne og lave kystprofiler. Her herskede naturens store stilhed som selv sølvmågerne ikke kunne overdøve.

Over Jordsand Flak

Selv om sejlads var den mest bekvemme transportmåde til Jordsand, foretrak jeg at tilbagelægge turen til fods, når Jordsand Flak var tørlagt ved lavvande. Først skulle en lavvandet rende – en såkaldt landpril – tæt under land passeres, hvorefter man nåede op på flakkets endeløse sandormevade. I kimingen kunne man i klart vejr skimte Jordsands flade profil, hvor hytten på sit pælefundament fungerede som et pejlemærke.

Mange gange har jeg tilbagelagt turen til og fra Jordsand til fods over flakket. Vejret har ikke altid været lige indbydende. Når vinden var i vest med regn og slud, var det en blandet fornøjelse, og når havgusen på en ellers strålende sensommerdag kom rullende ind fra Vesterhavet gennem Lister Dyb og i løbet af et øjeblik udviskede enhver landkending ved at indhylle vaderne i en tæt, klam tåge, var kompasset og små pejlemærker på vaden den eneste redning mod at fare vild. I alle tilfælde var turen til Jordsand imidlertid en oplevelse.

Forår og efterår er fugletrækkets årstider med mange tusinde ryler, små kobbersnepper og strandskader på vaderne ved lavvande og flokke af pibeænder og knortegæs i rendernes bevoksninger af ålegræs. De seneste opgørelser over Vadehavets betydning for trækfugle viser, at næsten 12 millioner vadefugle, ænder og gæs hvert forår og efterår benytter hele Vadehavet fra Blåvandshuk til Den Helder i Holland som raste- og fødesøgningsområde på trækket mellem yngleområder mod nord i Østgrønland, Skandinavien, Sibirien samt på Svalbard og overvintringslokaliteter i Sydeuropa og Afrika. I det danske vadehav er Jordsand Flak et vigtigt område for især vadefugle, gravænder og knortegæs.

Vandreturen over flakket var på en måde tidløs, og ens tankespind kunne ofte give associationer til livet på Jordsand i gammel tid og til historiske hændelser, som da øen i oktober 1689 var centrum i et storpolitisk skakspil. Den engelske konge, Wilhelm III, havde desperat brug for tropper til religionskrigen mod Irland, hvor hans svigerfader, Jacob II, ved Frankrigs hjælp havde bemægtiget sig tronen.

Sommeren 1689 ankom den engelske konges gesandt til København for at forhandle med Christian V om leje af hjælpetropper til erobringen af Irland. Kongen gav - mod en klækkelig betaling - tilsagn om at afgive en styrke på 7.000 mand med heste og udrustning til Wilhelm III. Tropperne skulle så hurtigt som muligt udskibes, og her kommer Jordsand ind i billedet, idet kongen havde fundet vadehavskysten velegnet til opgaven. Det blev bestemt, at soldater og heste skulle marchere over Jordsand Flak og udskibes fra kanten af Højer Dyb. Kongens rådgivere havde imidlertid ikke taget vejr og tidevand i ed, og det skulle snart vise sig, at operationen udviklede sig til et mareridt. Egnens bønderne blev pålagt at stille med heste og vogne til transport af hø til hestene og diverse udrustning over vaderne til Jordsand. Samtidige kilder beskriver, at mens nogle bønder opholdt sig på Jordsand, satte det i med tåge og storm, så de i tre dage var prisgivet uvejrets rasen under åben himmel. I en rapport fra hovedkvarteret nævnes: "*Den jammer med de arme bønder kan jeg næsten ikke beskrive. I går frøs en gammel bonde ihjel på Jordsand, og en anden ligger for døden*".

Udskibning af soldater og heste fra Jordsand blev påbegyndt den 12. oktober, hvor operationen ustandseligt løb ind i problemer, der medførte umenneskelige strabadser som følge af storme med høj vandstand,

inden troppestyrken sidst på måneden endelig kom af sted. Efter otte års krigsførelse i det fremmede kom kun omkring halvdelen af hjælpetropperne tilbage til Danmark.

Sommer på Jordsand

Lyset over Jordsand Flak en sommerdag har en særlig magi. Vadehavsøernes og Jyllands kystlinier ligger normalt "fast" i horisonten, men på varme, stille dage kunne de opløses i solflimmer og luftspejlinger. Jeg husker en varm sommerdag på Jordsand, hvor vegetationen bevægede sig dovent i den svage vind. De store sølvmågeunger søgte skygge under den høje bevoksning af strandgåsefod, strand-mælde og strand-malurt. Den dag kom storspoverne. Først hørtes deres melodiske fløjt ude over flakket, og lidt senere landede en lille flok i vandkanten syd for øen.

Midt i juli begynder også det første træk af almindelig ryle, islandsk ryle, lille kobbersneppe, strandhjejle og andre vadefugle at indfinde sig i Vadehavet og ved Jordsand. Senere ankommer strandskaderne. Det for Jordsand karakteristiske, sort-hvide bælte, der under højvande kunne ses i vandkanten øst for øen, var formet af en tusindtallig skare af strandskader. Strandskaden er en af de mere hårdføre af Vadehavets trækfugle. Kun storm og høj vandstand kan drive flokkene bort fra traditionelle rastepladser på højsandene i den ydre del af Vadehavet og på Jordsand Flak. Når et højvande nogle gange i løbet af året stod helt op over Jordsands bevoksningskant, kunne man se strandskader raste på øens højeste dele, hvor de trodsede stormen. Andre vadefugle var på det tidspunkt for længst søgt ind til mere beskyttede områder på forlandet eller bag digerne.

Højvandsperioden med de indtrækkende fugleflokke står som nogle af de mest uforglemmelige oplevelser på Jordsand. Det kunne for eksempel være ryleflokkenes luftdans, når de nærmede sig øen. Titusinde eller måske det dobbelte antal kunne forme mørke skyer over vaderne, hvor de udfører deres luftballet til vindens musik på et bagtæppe af vadehavslys. Når skyen af fugle samlede sig og blev mørkere for derefter at sprede sig og glimte hvidt, når fuglene vendte bugen til, skete det hurtigere, end øjet kunne følge.

En ryleflok i luften har en umådelig elasticitet, der får den til kon-

Sølvmågen begyndte at ruge på Jordsand i 1920´erne, og i løbet af få år havde den fordrevet andre ynglefugle. Omkring 1960 rugede der omkring 2000 sølvmågepar på øen.

stant som én organisme at ændre form og retning. Hver fugl synes at kunne forudsige de nærmeste artsfællers mindste bevægelse i deres hvirvlende flugt vingespids mod vingespids. Idet de udfører denne virtuose koreografi, bliver den mørke sky ved det næste drej til en sølvsky, der i hurtige glimt fanger solens stråler.

Pludselig kunne fugleskyen være over Jordsand for i næste øjeblik at forvandlet sig til et levende tæppe af fugle på vaden.

Om sommeren var Jordsand grøn af marskens planter. I 1973, da øen areal endnu var på godt to ha, registrerede jeg mere end 30 plantearter. De mest almindelige arter var annelgræs, strand-mælde, strandgåsefod, strandkvik, marehalm, strand-malurt samt kamille og mælkebøtte.

Fuglelivet på Jordsand var i forårs- og sommermånederne i høj grad præget af en stor bestand af sølvmåger. I begyndelsen af 1960'erne ynglede der næsten 2.000 par på den forholdsvis lille ø. Når æggene var klækket, og mågeungerne myldrede overalt på øen, blev vegetationen nedtrampet af både unger og voksne fugle.

Sølvmågens succes på Jordsand resulterede i, at den her blev enerådende ynglefugl, idet andre fuglearter ikke kunne klare sig i konkurrencen om redesteder og mågernes aggressive adfærd. Sølvmågen begyndte at ruge på Jordsand i 1920'erne og i løbet af få år var en tidligere stor ynglebestand af terner og vadefugle blevet fortrængt fra øen. I min tid på Jordsand lykkedes det kun for enkelte strandskader og undertiden et par gravænder at gennemføre rugning, men ungerne blev sandsynligvis ædt af de grumme sølvmåger. Med Jordsands fortsatte nedbrydning mistede sølvmågen imidlertid også sin yngleplads.

Sommer og efterårsophold på Jordsand var også ensbetydende med friske skrubber, der kunne fanges ved lavvande i et tidevandsbassin vest for øen. Skrubbefangst var en herlig beskæftigelse, som gav afveksling i den daglige rutine, som ikke var bestemt af uret, men af tidevandets rytme. De sidste år i 1990'erne, hvor jeg besøgte Jordsand, var det imidlertid slut med skrubbefangst.

Vadehavets bestande af blandt andet fladfisk er i de senere år gået tilbage. Måske skyldes det, at yngel af fladfisk ikke længere kommer ind i Vadehavet i så store mængder som tidligere som følge af rovdrift på Nordsøens fiskebestande. Moderne fiskeri, hvis fangster ifølge flere års undersøgelser på ingen måde er bæredygtig, er med til systematisk at forarme havenes biologiske mangfoldighed herunder levesteder for

fisk og andre organismer blandt andet ved en systematisk ødelæggelse af havbunden med store trawlredskaber, udsmid af bifangster og undermålsfisk samt overfiskning af bestandene og anvendelse at moderne teknologi til at opspore fiskestimer. Nordsøen og Vadehavet fungerer i et økologisk samspil, som forudsætter, at begge havområder forvaltes bæredygtigt. De foruroligende fremtidsperspektiver for fiskelivet i Nordsøen og stort set alle andre havområder er blandt andet dokumenteret i en ny bog af englænderen Charles Clover, *The end of the line*, hvor han beskriver, hvordan overfiskning "*ændrer verden og de fisk, vi spiser*".

Under højvande, når fugleflokkene samledes omkring Jordsand for at raste, var det observationstid fra hytten, mens lavvandet kunne anvendes til udendørs aktiviteter som fiskeri, opmåling af øen, maling og reparation af hytten samt studier af planteliv. Vandreture på vaderne vest for øen var ligeledes en lavvandsaktivitet. På kanten af Højer Dyb ved flakkets sydvestlige ende lå der som regel en flok spættede sæler, som man undertiden kunne komme ganske tæt på uden at de blev forstyrret. Nordvest på flakket omkring to kilometer fra Jordsand kunne man under et særligt lavt lavvande se vraget af et skib, hvis mørnede spanter, der var dækket af rurer og blåmuslinger, stak op af sandet. Jordsands tidligere ejer, Medert Ehmsen, som var en vidt-

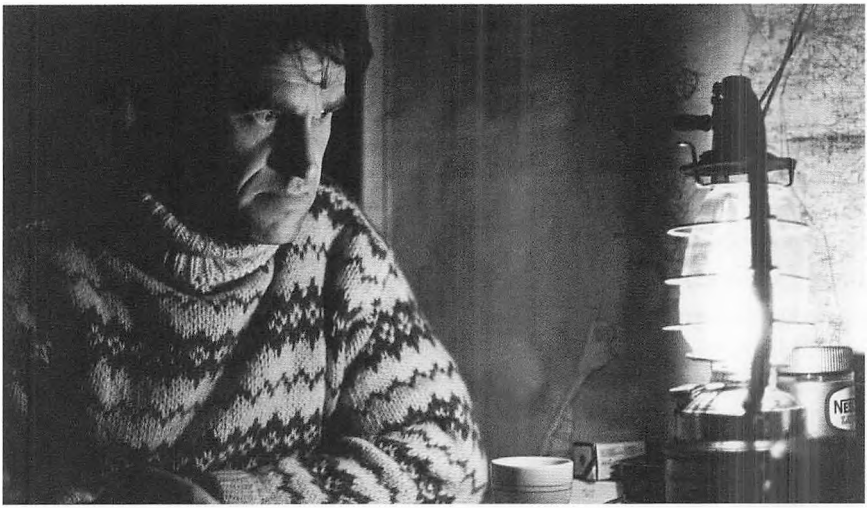

En eftertænksom stund i hytten på Jordsand.

løftig og charmerende fortæller, forsøgte engang at overbevise mig om, at vraget var et krigsskib fra et historisk søslag i Lister Dyb i 1644, hvor en hollandsk flådeenhed kom i kamp med Christian IV's orlogsskibe. Hollænderne led et knusende nederlag, og efter sigende blev over 1.000 mand dræbt. Ifølge optegnelser på et af kartografen Johannes Mejers skitsekort fra omkring 1650 skulle flere hundrede faldne være begravet på Jordsand. At vraget på Jordsand Flak skulle stamme fra 1644 er dog en skrøne. Der er formentlig tale om et fiskefartøj, som forliste i 1920'erne.

Kystsikring på Jordsand

I begyndelsen af 1970'erne og især efter stormfloden i januar 1976, hvor hytten blev delvis ødelagt af bølgerne, var det indlysende, at Jordsand indenfor en overskuelig årrække ville forsvinde i havet, såfremt der ikke blev gennemført en sikring af øens sårbare kyst mod den fremadskridende erosion. Gennem århundreder var Jordsand stadig mindre. I midten af 1600-tallet har øens areal formentlig været på godt 600 ha baseret på en forsigtig opmåling på et af Johannes Mejers skitsekort fra omkring 1650. Det er imidlertid først med udgivelsen af Videnskabernes Selskabs kort fra 1805, at det bliver muligt at foretage en nøjagtig beregning af Jordsands areal til 43,2 ha.

På et søkort fra 1841 kan øen opmåles til 35,6 ha, det vil sige, at arealet var blevet reduceret med godt syv ha i løbet af ca. 40 år. I 1873 blev der foretaget en matrikulering af Jordsand, og arealet var da 18,4 ha. Hundrede år senere - i 1973 - beregnede jeg selv Jordsands areal til 2,3 ha.

Inspireret af en kystsikring på den lille hallig Norderoog vest for hallig Hooge i det slesvig-holstenske vadehav, udarbejdede jeg med assistance fra Kystinspektoratet og Statens Jordlovsudvalg et kystsikringsprojekt for Jordsand. Projektet blev godkendt af Landbrugsministeriet, som mit daværende Vildtreservatkontor sorterede under, og iværksat i sommeren 1976 med assistance af omkring 15 frivillige hjælpere. Arbejdsstyrken blev indkvarteret i et stort telt, som mit gamle Jyske Telegrafregiment stillede til rådighed. I løbet af tre år blev der etableret et system af faskinhøfder, som dannede 15 slikgårde omkring øen. Men det var en stakket frist. Selv om vi i de følgende

Den sidste frokost på Jordsand mens hytten brænder i baggrunden. September 1999.

år foretog flere reparationer og forbedringer, kunne Jordsand ikke reddes. Der var de første år positive tegn på ny landdannelse, men stormfloden i november 1981 forårsagede betydelige skader på øen, og dens skæbne var dermed beseglet. Vinteren 1998-99 udslettede de sidste rester af Jordsand. Havstrøm og bølger havde desuden fjernet så meget sand omkring pælefundamentet på hytten, og det var kun et spørgsmål om kort tid, før den ville vælte. Vi besluttede derfor at fjerne hytten, inden den under den næste vinterstorm kunne drive ind på kysten og måske beskadige et dige. I efteråret 1999 kørte vi med vores "vadehavstraktor" ud til Jordsand og brændte hytten af. Der blev dermed definitivt sat punktum for Jordsand, som det sted, hvor de første systematiske registreringer af vandfugle i det danske vadehav blev indledt af Vildtbiologisk Station i 1960.

Min sidste tur til Jordsand, inden hytten blev brændt af, var nogle dage august 1997. Jeg vandrede over vaderne en stille, lun aften med fuldmånens blege lys over flakket og fjerne fuglestemmer. Da jeg nærmede mig øen, som var reduceret til en lille plet med marehalm og strandgåsefod, lettede flokke af ryler som spøgelsesskyer i tusmørket. Ved højvande den næste morgen var der på flakket øst for øen en tusindtallig skare af ryler, små kobbersnepper og strandskader samt omkring 1.000 skarver. Oplevelsens intensitet i det disede, fortættet sommerlys, som slørede den fjerne kyst og fremhævede vadernes spil i koksgrå og gulbrune farvenuancer, fik en ekstra dimension, idet jeg vidste, at dagene på Jordsand snart var fortid.

Jordsands tilbageværende sandbanke vil imidlertid fortsat som det højeste punkt på flakket fungere som en uforstyrret højvandsplads for ænder, gæs og vadefugle.

Palle Uhd Jepsen

Forreste række fra venstre: Lis Møller, Henning Mortensen, Jytte Mortensen (søster til artiklens forfatter), Bente Mortensen, Lola Würfel, Aage Slivsgaard, Ejvind Nicolaisen, Viggo Møller, Bent Petersen. 2. række fra venstre: Hanne Mortensen, Ruth Pedersen, Bente Nicolaisen, Birte Mortensen (søster til artiklens forfatter), Pia Würfel, Søster Slivsgaard, Preben Simonsen, Polle Johansen. 3. række fra venstre: Ejvind "Pudser" Pedersen, Niels Jørgen Slivsgaard, John Würfel, Dorte "Pudser" Pedersen, Grethe "Pudser" Pedersen, Esther Nicolaisen.

Åvangens fodboldhold i 1956.
Bagerst: Erik Ejlskov, Johan Hovedskov, Bo Holm. I midten: Jens Hovedskov, Kurt Nielsen, Jørgen Ejlskov. Forrest: Jegvan Mortensen.

Glimt fra min barndom på Åvangen i Varde

Af Jegvan Mortensen, Roskilde

- suppleret med oplysninger fra mine søstre Jytte Vever og Birte Therkildsen og min mor Sofie Mortensen

Mine forældre (Bjarne Mortensen og Sofie Mortensen) er ikke født i Varde, men kom dertil i 1940, min mor fra Århus og min far via Fyn fra Færøerne. Takket være mejeribestyrer Jakobsen fik han arbejde på mejeriet i Varde, og Jacobsen blev hele livet en slags reservefar for ham.

I 1943 var mine forældre så heldige at få en lejlighed på Åvangen i Arbejdernes Andelsboligforening – lejlighederne var dengang, har jeg fået fortalt, meget attraktive og relativt billige – hvad de vist stadig er. Arkitekt Aas, der var arkitekt på byggeriet, har været forud for sin tid. Min mor, som nu er 95 og still going strong (bl.a. takket være den strålende Hjemmehjælp i Varde), bor der stadig. Hun og fru Simonsen i nr. 3 er de eneste tilbage fra 1943. Så det var vel på tide, at de for en syv, otte år siden blev "dus".

Min far elskede fra første dag Varde og sit arbejde på mejeriet. Han lavede smør til den store guldmedalje; guldmedaljer, som Jacobsen hentede på forskellige smørudstillinger rundt om i landet. At være smørmejerist dengang var et hårdt arbejde. Om sommeren stod han op kl.4 om morgenen, kom hjem kl. 2 og skulle igen på mejeriet kl. 5 om eftermiddagen, hvor han blev, til fløden var i orden til næste dags smørfremstilling. Dengang så smørret anderledes ud og smagte anderledes (det er vist kun Fanø-mejeri, der laver noget tilsvarende i dag). En dag i begyndelsen af tresserne må smørret have smagt en smule anderledes: Min far skulle have "nye tænder" – og da hans kusine, Esther Panduro, var flyttet til Esbjerg med sin mand, Leif Panduro,

fik han ham til at lave de nye tænder. Men Panduro var betydeligt bedre som forfatter end tandlæge og tænderne sad ikke særlig godt. En morgen fik min far et voldsomt nyseanfald på mejeriet og tænderne røg ned i det store kar med fløden. Uden at tøve smed han tøjet og sprang nøgen i de mange hundrede liter fløde og dykkede, til han fandt dem. Det lurmærkede smør kom ud og mejeribestyrer Jacobsen morede sig, da han fik det fortalt.

Min mor har altid, som mange andre mødre på Åvangen, været hjemmegående. Ikke fordi hun var en "undertrykt" kvinde, der skulle hellige sig børn og familie (hvad hun dog gjorde og gør), men fordi det gav en stor frihed til at gøre, hvad hun havde lyst til.

For os børn på Åvangen var det skønt med alle de hjemmegående mødre. Fru Simonsen havde tid til at lave verdens bedste æbleskiver, som vi andre smagte. Fru Johansen i nr. 5 var altid sød og gav gode drikkepenge, når man gik byærinder for hende, fru Møller sad lige til det sidste ved vinduet i nr.1 og vinkede, når man kom forbi. Kun fru "Solsort" i nr. 1 græd vist mange gange, når vi med en fodbold smadrede vinduet i køkkenet, hvor hun altid havde grød stående til stivelse.

Jeg selv er født i 1947 og dengang så gaden lidt anderledes ud end i dag. Over for vores ejendom lå Laurits Sørensens gartneri. Men ellers er husene de samme, udvendigt i det mindste. Skoleinspektør Agerschous skønne funkisvilla på hjørnet af Lundevej, lærer Gordon Larsens store hus, det lille hus ved siden af og helt nede ved banen lå "Pelikanens" hus (hvad mon han i virkeligheden hed?), over for det var Ejlskovs store villa. Det var selvfølgelig lidt finere at bo i hus, men det tænkte vi børn nu ikke videre over. Det var et skønt område at vokse op i for børn. Vi havde en stor gård, hvor vi f.eks. til fastelavn havde fælles tøndeslagning med en tønde fra mejeriet eller rettere bødker Larsen. Vi havde Halloween før alle andre – bankfuldmægtig Møller hængte et stort græskarhoved med lys i op i flagstangen. Det så uhyggeligt ud. Vi havde "lille skov" på den anden side af banen til Nørre Nebel og på den anden side af den store jernbane lå "banken" og engene.

I forbindelse med Laurits Sørensen gartneri lå hans "bondegård". Det var et smukt, gammelt, hvidt længehus med stråtag med en udbygning for enden, hvor han bl.a. havde grise. Det var en stor begivenhed, når der blev slagtet en gris. Der var kamp om svineblæren, der kunne pustes op og bruges som bold. Mine søstre fortæller, at han

havde en gås, som altid fulgte ham, når han arbejdede på marken. Den blev slagtet til juleaften, men det forlyder, at han ikke kunne få en bid ned. Han var en gemytlig rund mand, fuld af skæg, som af og til forlangte et kys af min søster for en buket blomster. Men vi havde respekt for ham og turde ikke gå ind på marken eller slippe hans høns ud nytårsaften, som vi ofte havde planlagt. Straffen var også hård – han ville skære ørerne af os inde i "laden", sagde han. Så dér gik man aldrig ind.

På "banken" byggede vi huler, lavede bål osv. Af og til bredte ilden sig voldsomt – et par gange så meget, at der kom brandvæsen og politi. Det var lidt svært at benægte, at man havde været med, når man sad og lugtede af bål, snobrød og brand. Men der skete nu aldrig noget.

På samme område legede vi "indianere og cowboydere". Det var ret svært at bestå optagelsesprøven for at blive en rigtig kriger – ud over at være bundet til en totempæl og ellers adlyde de lidt ældre drenge, skulle vi som en sidste manddomsprøve stjæle 5 York (cigaretter) ovre hos købmand Christensen (undskyld) og pænt aflevere dem til de store. Det gjorde vi så.

Området nede ved banen var også spændende. Det var selvfølgelig sjovt at lægge mønter på skinnerne, endnu "sjovere" at lægge sten på dem og høre braget, når toget ramte dem (eventuelle konsekvenser tænkte vi ikke over). Den mest spændende leg var nok at springe på godstoget om aftenen – igen havde de større drenge lavet en farlig konkurrence. Den, der sidst sprang af toget, havde vundet. De bedste som Johan Hovedskov, Peter Gammeltoft og Kurt Gris holdt den gående helt ud til Puggårds/Bellevue eller længere.

På Åvangen boede der ikke så mange af byens prominente personer – der var selvfølgelig skoleinspektør Agerschou fra Skt. Jakobi skole, som jeg husker som en usædvanlig mand med en humanistisk indstilling. Hvis man af en lærer blev sendt ind på hans kontor til afstraffelse, bad han på en venlig måde én om at opføre sig ordentligt, i stedet for at finde spanskrøret frem. Han var meget anglofil, fortæller min ældste søster. I engelsktimerne skulle de bl.a. lære at spille cricket. Han mente også, at børn burde lære at svømme – så han gav svømmeundervisning nede ved åen. Ikke alle lærere på skolen havde samme indstilling. Især husker jeg en idrætslærer Max, der samlede alle os, der kom for sent, ovre i et hjørne af skolegården, hvor man kunne

stå og ryste i bukserne, indtil han kom. Men valget var enkelt: Enten kunne man få en eftersidning eller også en lussing. Hans lussinger var berømte, for han fintede altid, så man ikke vidste, hvilken hånd han ville bruge, og hvilken kind han ville ramme.

I umiddelbar nærhed af Åvangen boede en anden af byens fremtrædende personer, Kunøe. Han chokerede vist nok borgerskabet i byen med sin levevis på mange måder. Man sagde f.eks., at han godt kunne lide damer og holdt vilde fester. Men det var nok kun rygter. Det eneste, jeg husker, var, at han, når han mødte min far og mor nede i byen, sagde "Bjarne, må jeg ikke godt låne din kone, hun har sådan nogle dejligt fede lår".

Vi børn på Åvangen havde stor glæde af ham. På marken bag hans villa ude på Lundevej fik vi lov til at lave, hvad vi ville. Vi gravede bl.a. en cykelbane ud og kørte 6-dagesløb som i Forum. De vindende par blev hyldet, som vi havde set i avisen (nogle på fjernsyn) – sejrsherrerne havde laurbærkranse og flotte bånd om brystet, hentet på kirkegårdens affaldsplads nede i Arnbjerg. Især de røde bånd fra fagforeningen var flotte. Men lidt komisk har det nok set ud, når vi stod der med et strålende rødt bånd forsynet med "en sidste hilsen til en god kammerat fra slagteriarbejderne" eller lignende.

Om vinteren var engene frosset til og ideelle som skøjtebane – man skøjtede mange sjove steder i 50'erne og 60'erne, selvom det bedste naturligvis var Vinds skøjtebane; dér var de smarte piger. I parentes bemærket skal det nævnes, at lærer Berthelsen (Vimmer) fandt en masse gode skøjteløbere og fik lavet et ishockeyhold, der faktisk var ved at rykke op i første division – men det er en lang og helt anden historie (men en tak til ham for, hvad han gjorde for os drenge fra Skt. Jakobi skole, og hvad han og hans kone kom til at betyde for os).

En anden prominent Vardeborger var manufakturhandler Fenger. Han boede ikke på Åvangen, men lejede garage dér. Han havde som en af de relativt få Vardeborgere bil, en stor flot Opel Kaptajn, tror jeg. Garageanlægget ligger der for øvrigt stadig. Fenger var en flink mand, og han tilbød ofte os børn en køretur. Min bedste kammerat, Jens Hovedskov, og jeg udnyttede chancen til at få en tur rundt i byen i den flotte bil og blev på den måde kørt i skole. Vi kom ganske vist tit for sent, hvad der nu ikke bekymrede os særligt. Dog fik vi et par gange brev med hjem fra skolen fra den søde fru Finderup. Det smed

vi ind i buskene ved kirkegården. Men vi blev selvfølgelig afsløret. Fenger gav så i stedet en eftermiddagstur en gang imellem.

Jeg tilhører nok den sidste store generation på Åvangen. Lige fra 40'erne havde der været et hav af børn. I de fleste familier i karréen var der en to-tre børn, så der var mange at lege med og være bange for/eller beundre, hvis man var en af de små. Mine to storesøstre kan fortælle mange historier, hvis sandhedsværdi jeg ikke rigtig kan stå inde for, bl.a. om de "bandekrige", der blev udkæmpet mellem de forskellige kvarterer i byen – kamppladsen var nede i Arnbjerg og ved åen. Slivsgård-brødrene, John Würfel, Viggo Møller m.fl. var blandt de mest frygtindgydende fra Åvangen. De udgjorde fortroppen og var udrustede med kæppe og cykelkæder. Slaget var aftalt og forberedt flere dage i forvejen, så nerverne var på højkant. Vi små drenge gik bagerst sammen med pigerne, når vi gik i krig mod dem fra Østergade og Gammel Sygehus (specielt frygtet var persillegartnerens drenge) – dem fra Trimlebakken havde vi ikke respekt for, så der turde man godt være med.

Som nævnt havde vi stort set alt, hvad et barn havde brug for på Åvangen, en skøn stor gård at lege i, egen skov, Arnbjerg lige i nærheden, og så kunne vi bade i Varde å – selvom vi ikke måtte. Det var egentlig sjældent man kom ned i byen. Vi gik selvfølgelig på Villys Bar og nogle kom meget på stadion, men alt i alt havde man ellers nok i livet på Åvangen. Engang imellem flød Jens Hovedskov og jeg dog ned ad åen i oppustede bilringe (vi kunne ikke svømme) for at lege med andre drenge fra byen. Vi beundrede dem, der turde springe på hovedet helt oppe fra det øverste af jernbanebroen – bedriften var stor, fordi der ikke var ret dybt. Sjovt var det også, når vi alle sammen trak bukserne ned i samme øjeblik, toget passerede.

Uden for Åvangen var der også et liv på Hotel Varde og i Håndværkerforeningen. Jeg gik til dans hos fru Grane. Inderst inde elskede jeg det, men det var ikke noget, man pralede med. Jeg var meget fascineret af fru Grane. Hun var i mine øjne en smuk lille kvinde med en flot make-up og en udstråling, der ikke var helt normal i Varde. Med myndig stemme fik hun os til at makke ret – og lærte os såmænd lidt pli. Hun og Hedegård (på klaver) var et eventyrligt par. Fru Grane (senere Bjelke) arrangerede store afdansningsballer på Hotel Varde, som ikke stod tilbage for det, man har set i Matador. Det var derfor

en stor sorg for mig, da mine forældre flyttede mig over i konkurrenten Robert Christensens danseskole – han var billigere. For hurtigst muligt at vende tilbage til fru Grane og min faste partner Karen Iversen, bed jeg min nye dansepartner i armen i håbet om at blive smidt ud. Det blev jeg. Men glæden var kort. Karen Iversen voksede mig hurtigt over hovedet. Så dér sluttede min dansekarriere.

Håndværkerforeningen bød årligt på to store begivenheder: Julebal i hhv. "den borgerlige og den selskabelige forening" første og anden juledag. Den ene forening var vist lidt finere end den anden, er det senere gået op for mig - snobberiet trivedes vel som i alle små provinsbyer – det eneste, jeg kunne konstatere, var, at fædrene var lige fulde ved begge foreningers juleballer og man fik masser af sodavand og røde pølser nede under scenen, hvor Nørbys orkester, importeret fra Esbjerg til lejligheden, spillede.

Som allerede nævnt var der liv og glade dage på Åvangen i gamle dage takket være de mange børn.

Der var også Bo Holm og Flemming Helsinghof, som kunne banke mig, brødrene Ejlskov, i hvis kælder vi spillede bordtennis og maraton Matadorspil – og så var der pigerne, Hanne Simonsen, som jeg som barn delte seng med, Else Nikolaisen, der fik 25 øre for det første kys, Mette Ejlskov og en hel masse andre.

I dag er der mere stille på gaden. Men fællesskabet i huset består den dag i dag; de yngre hjælper de lidt ældre. Man har fået et fint gårdmiljø. Former Christiansen, der som så mange andre fra Stålværket døde på grund af jernlunger, anlagde på eget initiativ et smukt blomsteranlæg i gården; mange har været ude at beundre hans smukke roser. Haven passes i dag af Knud Larsen i nr. 1, som også stiller min mors rollator ud hver morgen og ind hver aften. Og på varme sommeraftener hygger fru Pedersen, Knud og andre sig ved bordene ude i gården.

Jegvan Mortensen og Jens Hovedskovs første skoledag foran huset på Åvangen.

Vardes handel

Af Gert Ravn, Oksbøl

Der var engang, at Varde var Sydvestjyllands største stad og dermed centrum for handel og eksport af varer til ind- og udland, der hyppigst transporteredes ud af byen med skib af Varde Å, der indtil omkring 1700 var farbar for de fladbundede og sejlførende everter, der i stort tal besejlede vadehavets byer og gav arbejde til mange lokale og fremmede.

Men allerede flere hundrede år tidligere var det øxneeksporten, der var den største indtægtskilde til adskillige Vardeborgeres økonomiske velstand, der gav dem mulighed for, at opkøbe flere større gårde på egnen, hvor de avlede og opfedede deres mange kreaturer til videresalg.

Blandt disse øxnehandlere finder vi både bønder og herremænd bosat på landet, samt i Varde almindelige borgere og embedsmænd. Blandt de største var omkring 1500 borgmester Christjan Nielssøn, der ligesom hans efterfølgere i embedet ofte ses i byens bevarede regnskaber, som betydelige eksportører af øxne til de nordeuropæiske markeder, hvor efterspørgslen var stor på grund af den meget udbredte og dødbringende kvægpest (mund- og klovsyge).

Øxneeksporten (kvægeksporten) afgik overvejende fra udskibningsstedet "Ny Sønderside" der lå øst for "Oxeby" (Oksby), hvor mange af landsdelens købmænd havde salgsboder inden stormfloden i 1634 helt udslettede denne store driftige bebyggelse, der i perioder med højkonjektur i fiskeriet havde flere indbyggere end både Ribe og Varde.

Fra de mange velbevarede regnskaber og sagsakter i Landsarkivet i Viborg ved vi i dag rigtig meget om denne opgangsperiode for Varde og omegn. – Blandt sagsakterne findes en del arvesager, men hyp-

pigst er dog sagsanlæggene om udeblevne afregninger på kvæghandler, skatte- og toldrestancer, kvægtyverier, anklager om illegale nattemalkninger af køer, samt klager over forheksede husdyr.

Datidens offentlige administration var lige så effektiv og restriktiv, som den vi kender i dag; - alt blev ført til protokols, intet blev overladt til tilfældigheder og både bystyret, lensmanden og kongen fik hver deres andel af handlerne gennem afgifter, skatter og told. – Og slog disse afgifter ikke til, ja så kunne kongen opkræve ekstraskatter af alle husstande.

Men ved indførelsen af amterne i 1660 blev den daglige administration af al handel væsentlig mere kompliceret, idet amterne indførte en række nye registranter og formulartyper, der i øvrigt har været i brug helt frem til nutiden. – Totalbeskatningen har også i det store og hele næsten holdt sig uændret frem til i dag, så brugen af den gamle vending "i de gode gamle dage" holder ikke i afgifts- og skattemæssig henseende!

Lovovertrædelser straffedes hårdt og konsekvent, de dømte måtte selv betale for opholdet i tugthuset, når de eller deres familie ellers var i stand dertil. – Hængninger og halshugninger af de dødsdømte var derimod på bystyrets regning, mens familierne til de dømte hekse og trolde selv måtte levere det nødvendige træ til deres slægtnings bål!

Mindre forseelser kunne byfogeden klare med bøder, der f.eks. idømtes kuske der ved kontrol på Axeltorv ved St. Jacobi Kirke, ikke kunne fremvise gyldigt kuskebrev (kørekort), som der krævedes for, at kunne køre med vogn inden for Vardes byporte. – Beruselse eller ulydighed over for byens embedsmænd kunne også resultere i straffearbejde, eller en dag eller to i byens gabestok på Skovbo Torv nær St. Nicolai Kirke (nu nedrevet).

Men gradvis besværliggjordes sejladsen på åen, idet århundreders udskylning af jord og sand fra de tilstødende vandløb efterhånden indsnævrede åens bredde og formindskede dens nødvendige dybde, hvilket bevirkede, at skibssejladsen til Varde blev umuliggjort og derfor i en periode henlagt til en ladeplads ved Janderup Kirke, hvor varerne til Varde blev omlastet i pramme, der så af heste blev trukket op af åen til Varde, hvilket snart viste sig som en betydelig fordyrelse af varehandlen og en svækkelse af konkurrenceevnen i forhold til landsdelens øvrige havnebyer.

På ordre fra kongen indberettede byrådet i Varde 1735, om købstadens meget vanskelige økonomiske situation efter, at Vardes told- og vejersted i 1692 var blevet udflyttet til Hjerting, der på bekostning af Vardes århundredgamle handelsprivilegier, havde udviklet sig til en driftig og konkurrencedygtig handels- og søfartsby, hvor også adskillige Fanø- og Ho skippere blev hjemmehørende med deres fartøjer.

Ud over handelsskibenes sejlads til og fra Hjerting, var en del andre skibe beskæftiget med fangst af sælhunde og hvaler ved Grønland og Island. - Af de fangede havdyrs spæk blev der kogt olie, som var en velbetalt og stærkt efterspurgt handelsvare.

Mange mænd tog hyre fra Hjerting på danske og udenlandske skibe, der bragte dem ud i "den vide verden", hvor aflønningen var bedre end på land. – Men langt fra alle vendte hjem igen idet nogle led skibbrud og forsvandt helt. - Andre tog hyre på skibene der sejlede slaver til Amerika, men hvor flere ved sejlads langs Afrikas vestkyst oplevede, at blive opbragt af araberne, der lod de danske søfolk "arbejde for føden" i slaveri til de døde eller blev løskøbt af deres danske slægtninge efter flere års slaveri i det fremmede.

For en del blev forhyringen på de udenlandske skibe en økonomisk succes, hvilket stadigvæk kan ses i flere af egnens hjem, der på den tid blev luksuøst indrettet og udsmykket. – Adskillige vestjyder bosatte sig i de nærliggende hovedstæder, hvorfra de drev handel med deres gamle hjemland.

Blandt de lokale personer, som i udlandet gjorde en speciel indsats var Martin Spangsberg fra Jerne, nabosogn til Guldager med Hjerting; - han deltog som skibskaptajn i den russiske Kamtjaka-ekspedition 1725-30, hvor man fandt det indtil da ukendte stræde mellem Asien og Amerika, - en opdagelse der fortsat har stor betydning for skibsfarten, og som i dag kendes under navnet "Beringsstrædet". – Men også degnesønnen Mathias Christensen Tarp fra Nr. Nebel kom velbeholden hjem fra en sejltur til Kina i 1748, hvorefter han bosatte sig som købmand i Hjerting.

Men for købstaden Varde og dens indvånere blev de følgende næsten tohundrede år frem til anlægget af jernbanen, en lang tid med erhvervs- og handelsmæssig stagnation, hvor den gamle stad og dens borgere led meget store økonomiske tab, der resulterede i, at adskillige firmaer og familier flyttede til det nye vækstcenter ved Hjerting,

der som bekendt senere afløstes af industribyen Esbjerg, hvis havn hurtigt udkonkurrerede de øvrige vestkysthavne og deres handel!

Skibberbyen Ho med havn i "Hoe Boe Dybet" 1793.

Kilder og noter:

Varde Byfoged arkiv i Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg. – "Varde Bys Historie 1442-1942" af Carl Lindberg Nielsen, Varde 1942. – "Vardesyssel Aarbog 2003" side 14-20. – "Hjerting Bys Historie" af Willy R. Madsen m.fl., udgivet Hjerting 1962. – "Vardesyssel Aarbog 2002" side 107-123. – "Martin Spangsberg – en dansk opdagelsesrejsende i Russisk tjeneste" af Tage Sørensen m.fl., udgivet Esbjerg 1999. – "Vardesyssel Aarbog 1999" side 37-38. – Kortudsnit fra kladde til "Videnskabernes Kort 1804" i Kort- og Matrikelstyrelsen, København.

Minder fra Storegade 59

Af Jørgen Thomsen, Varde

Når jeg ser tilbage på den tid, hvor jeg var på Nordhjems Bogtrykkeri, dukker der mange sjove og gode minder frem. Alvor og sjov blev blandet sammen på en sådan måde, at de i dag står for mig lyslevende. Det var der tid til dengang, men i dag er der et helt andet tempo og tone over det hele. Derfor denne historie som begyndte for 57 år siden!

Jeg kom i lære, som sætter 1. april, i det Herrens år 1948 hos bogtrykker Henrik Nordhjem, Storegade 59, Varde. Læretiden var dengang 5 år, så jeg blev først udlært 31. marts 1953. Bogtrykker-faget var dengang delt op i 2 dele, - enten sætter eller trykker. 5 år for begge dele, men jeg blev nu kun udlært som sætter. Fælles betegnelse for de 2 linier var typograf. Da jeg kom i lære anede jeg intet om typografi. Jeg havde aldrig hørt om det, men det var jo bare om at få en læreplads dengang, da der næsten ingen job var på denne tid. Det blev starten til en spændende tid, hvor vi lavede mange forskellige ting, lige fra skattebøger, telefonbøger, ugeavis, tryk på margarine pap til æsker, konvolutter, sange og brevpapir med mere. Det blev en tid - ca. 40 år – hvor udviklingen startede med blybogstaver og til sidst endte med offset! Allerførst må jeg lige fortælle, at godt nok kom jeg i lære hos Henrik Nordhjem, men efter ca. 1/2 år døde han. Nu overtog min farbror, Normann Thomsen trykkeriet. Jeg tror ikke, han stilede efter, at blive selvstændig. Måske havde han heller ikke midlerne, men det endte dog med at han overtog trykkeriet. Så vidt jeg kan huske på rimelige vilkår, da fru Nordhjem gerne ville have han overtog fir-

maet! Men nu tilbage til udviklingen? Da jeg startede satte vi ord op med blybogstaver, som lå i forskellige sættekasser. A for sig - B for sig og fremdeles. Hvert ord blev samlet i en vinkelhage, som man havde i venstre hånd. Når vinkelhagen så var fuld, skulle linierne overføres til et skib, som var et fladt stykke metal med sider på. Det kunne være vanskelig de første par gange, men med lidt øvelse gik det fint. Efter man havde sat de linier op, som var i opgaven, bandt man en snor om bogstaverne, og opgaven var nu klar til at trykkeren kunne overtage resten! Det er sjovt, når man tænker tilbage, at vi kun kunne sætte 8 sider op ad gangen af telefonbogen. Vi havde faktisk ikke bogstaver til flere sider? Vi måtte nu trykke de 8 sider, dernæst lægge bogstaverne på plads og så sætte de næste 8 sider op! I dag kan man lave alle sider på en gang. Nogle år senere kom så maskinsats linier! Det var bly linier fra Ringkøbing Maskinsats. Man kunne nu støbe linier i det format man nu ville have? Altså arbejdede man nærmest ligesom på en skrivemaskine, men det hele blev bare skrevet i bly, og så var det disse linier, vi fik tilsendt! Det sidste, der skete på Nordhjems Bogtrykkeri, var vi gik over til offset! Nu måtte vi lave ændringer på trykkeriet. Vi skulle nu have et mørkekammer, så vi både kunne lave positive og negative film. Disse film blev overført til offset plader, som var nemt at spænde på de nye maskiner. De gamle bogtrykkermaskiners tid var forbi, og nu kom offset-maskinerne! Det var det sidste nye vi fik på Nordhjems Bogtrykkeri. I dag findes der ikke sættere mere, nu er det desktopper, som sidder foran computeren og laver det, vi gjorde dengang.

Når man i dag ser de moderne trykkerier med offset- og rotationsmaskiner til 2 cifferet millioner kroner, og tænker tilbage på vores trykmaskiner samt kakkelovn med tørvebrændsel, må vi nok indrømme, der er sket en masse. Alligevel har jeg mange gode minder fra dengang? Jeg vil her forsøge, at finde gamle minder frem? Den første omhandler trykkeriets tørvekasse. En dag kom en anden farbror, murermester Henry Thomsen, ind i sætteriet. Han var altid fuld af krudt. Han tog om mig i kådhed, og ville lægge mig ned i tørvekassen? Desværre for ham fik han overbalance, og jeg var lige ved at få ham ned i kassen. Så tog pokker ved ham, og jeg glemmer det aldrig. Han tog mig i skridtet – et vis sted – og klemte til, så jeg måtte slippe ham. Hvad betyder lidt ufine metoder, hvis det kniber? Han havde igen

vundet! Jeg husker også malermester Henry Jensen - en kær ven af familien. Han var meget klassisk orienteret. Han viste alt om klassisk musik. Vi havde på den tid en læredreng, der hed Åge Lund. Når de 3 var samlet, Henry Jensen, Åge Lund og Normann Thomsen, talte de klassisk musik uafbrudt. Det gik mig lidt på efter at have hørt på det i nogle måneder. Derfor indøvede jeg en remse om forskellige klassiske udtryk, som jeg have fundet i forskellige bøger. Næste gang de begyndte på deres klassiske foredrag brød jeg ind og spurgte dem: "Hvad mener I om Aida! I ved den af G. Verdi? Synes I ikke den er lidt tragisk?". Jeg have også indøvet 2- 3 stykker mere, som jeg ikke kan huske i dag, men det hjalp. Der blev ikke diskuteret klassisk musik mere? I hvert fald ikke, imens jeg hørte på det. En anden person, som kom på trykkeriet, var Filt Jensen. Han var repræsentant. Jeg ved ikke, om han bare kom, fordi han brændte efter at komme af med en historie. Han havde altid flere på lager? Har I hørt den om manden, der sagde til konen: "Det var en fin fisketur. Jeg har aldrig nogensinde fanget så mange fisk. - - Ja, det er godt med dig. Jeg har lige set dig komme ud af fiskeforretningen henne på hjørnet. - - Jamen, vi kan da ikke spise alle de fisk, så jeg solgte halvdelen, skat?". Hvad han solgte blev jeg aldrig klar over, men mon ikke det var noget, der havde med hans navn at gøre. Filt Jensen var vist et øgenavn? Der kom også en mand fra Konvolutfirmaet Danmark, konvolut Sørensen. Han havde altid chokolade med, som han omdelte med stor rundhåndenhed. Han lagde flere stykker ved hver pult, som vi nød i fulde drag. Han var en ædruelig person, men havde tit en flaske brændevin med, som blev nydt over i privaten sammen med Esther og Normann og et par sildemadder.

Da vi gik væk fra de gamle bogtrykmaskiner og over til offsetmaskiner, havde firmaet nogle problemer. Penge kunne man ikke få for dem, og de var svære at flytte. Bogtrykmuseet i Esbjerg, som lagde vægt på at samle maskiner fra den danske grafiske maskinfabrik Eickhoff, fik vores "Corona", hvis de selv ville hente den. Det gjorde de så, og i dag kan man se den i Esbjerg. Den anden bogtrykmaskine mindes jeg, at blikkenslagermester Børge Buchberg Nielsen slog i stykke med en forhammer. Børge var også en god ven af huset! Herude blandt maskinerne regerede trykker Jensen i mange år. Det var i tiden før offset. Han var udlært trykker, og boede på Stausvej, Han

Esther og Normann Thomsen.

Fra venstre. Trykker Jensen, fru trykker Jensen, snedker Jørgen Jensen og Anne Jensen ved julefrokosten.

havde sidst været bankbetjent i et pengeinstitut, fordi der intet arbejde var at få inden for faget. Nu fik Normann Thomsen fat på ham, da vi manglede en trykker. Jensen var af den gamle skole. Han sled og slæbte med de opgaver vi havde dengang, men der er ingen tvivl om, at han ikke ville kunne klare den nye tid med offset og lignende, som vi har i dag. Han oplevede nu heller ikke den nye tid, så han undgik disse problemer? Jensen var et rart menneske og vi havde mange gode år sammen. En ting, jeg aldrig glemmer ham for, var når han en vinter morgen kom på arbejde og alt var spejl glat. Han var bange for at falde, og så gik han med små korte skridt – med et par strømper uden på skoene. Et festligt syn? Fru Anne Jensen, som dengang boede ude på Lundvej i vogterhuset ved baneoverskæringen, var også en sød og flittig dame, som jeg arbejdede med i mange år. Hun var pålæggerske. Det vil sige, hun stod oppe på trykmaskinen og lagde den ene stykke pap efter den anden i trykmaskinen og ud kom så, - kan jeg stadig jeg huske - med fine blå bogstaver: Nordholts Margarinefabrik, som lå nogenlunde der, hvor Kvickly har parkeringsplads i dag. Fru Jensen heftede små hæfter for os på en hæftemaskine. Det vil sige, hun skulle træde på en pedal, samtidigt med, at hun med hænderne holdt om hæfterne med ryggen opad, så hun kunne slå et hefte klamme i ryggen på hæftet. Det havde hun gjort i mange år, men en dag gik det galt. Hun passede ikke på, og haps så havde hun fået en hefteklamme i fingeret. Det var ikke noget hun skreg højt af smerte af, nej, hun tog det forholdsvis roligt, selvom det må havde gjort frygtelig ondt, men jeg kan stadigvæk høre hendes stemme for mig, hvor hun siger: "Hvordan kunne det dog ske – det er dog aldrig sket før – tænk, i alle de mange år jeg har stået og heftet?". Det var nok det, der var årsagen. Vanens magt får nok en til at glemme, hvor farlig det kan være at hefte klammer i ryggen på et hæfte? Jeg led med hende den dag, men det hele endte heldigvis godt.

Normann Thomsen elskede at spille kort. Kl. 11 var han pludselig væk, men vi vidste, hvor han var. Han skulle lige have et spil "Nekudemus" om en enkelt bajer. Det foregik for det meste på "Håndværkerforeningen" eller på "Jernstangen". Måske blev et tabt spil årsag til, at vi et år måtte sende afbud til en julefrokost. Det hele skyldes, at en kunde skulle komme og give besked om en ordre. Selvfølgelig lige medens han spillede kort. Vi andre havde klaret alt med kunden, og der var slet

ingen problemer. Men da chefen kom hjem fra kortspillet, og vi fortalte ham (ganske vist for sjov), at kunden var gået, fordi vi fortalte ham: "Du spiller kort på "Jernstangen", blev han rigtig sur og sagde en hel masse grimme ting efter hinanden. Jeg tror, at vi dagen efter skulle til julefrokost, men det blev ikke til noget. Vi blev simpelthen væk. De hårde ord var ikke glemt, men han fik dog en julefrokost sammen med den nærmeste familie. Det var vist nok den eneste gang, vi havde en kurre på tråden, men alt var glemt, da vi igen begyndte arbejdet efter jul.

Når man i dag ser, hvordan malermester Arp har renoveret Storegade 59, og jeg tænker tilbage på dengang, jeg kom i lære, så er der gjort en stor forandring. Vi havde gamle skure ude i gården, hvori der var tørv til vores kakkelovne. Tænk vi skulle fyre op i vintertiden hver dag. Frosne fingre var ikke sjov for en sætter, som skulle bruge hænderne. Nogle gange måtte vi havde vinduerne oppe på grund af røgnedslag! Maskinerne havde det heller ikke godt om vinteren, men det gik jo alligevel. Jeg husker også dengang vi fik svamp i indemuren ind til sætteriet. Aldrig har jeg set så meget svamp. Det hang som lianer og måtte brændes væk. Tømmerne havde travl i flere dage? Det glæder mig også i dag, når jeg ser, hvordan alt er bygget om oven på privatboligen. Dengang jeg arbejdede i trykkeriet var det ingen oplevelse at komme på loftet, selvom der var et værelse deroppe!

Når jeg også i dag tænker tilbage på Storegade 59, var det sørme en god og minderig tid. Jeg kan huske vi lavede skattebøger. Det var vist en bestseller på den tid, men måtte stoppe, fordi der blev megen modstand mod, at man kunne se, hvad de andre skulle betale i skat. Jeg kan huske mange kendte forretningsdrivende kun skulle betale 2 kroner i skat. Måske var det derfor, at skattebøgerne stoppede. Jeg ved det ikke, men det lyder meget sandsynligt. Jeg kan også huske, at vi engang prøvede at lave en ugeavis. Thyge Clausen var dengang redaktør. (Det var første gang jeg arbejdede sammen med ham, men siden har vi jo i fællesskab været redaktører på "Vestjydske fortællere".) Det var en langstrakt affære med ugeavisen, for det hele skulle sættes op i hånden med blybogstaver, og jeg tror den stoppede, fordi det blev alt for dyrt på denne måde. Men det er alligevel sjovt at tænke tilbage på, at hvis vi havde haft den nye teknik, så var det måske vores ugeavis man læste i dag, særlig når man ser på, hvor godt det i dag går med "Ugeavisen for Varde og Omegn".

Dødemandsbjerge

Af Søren Manøe, Ølgod

Kigger man på de ældste søkort, der findes over Blåvandshuk-området, hollandske kort fra 1500-tallet, vil man blandt de mange stednavne finde ordet "Dodeberg" eller "Todsmandsberg" - Dødemandsbjerg ud for Blåvandshuk. Det må have været en betydelig klit, der har tjent som sømærke for skibstrafikken i dette farlige område med Horns Rev, der strækker sig op til 25 km. vest ud fra kysten.

På senere kort vil man erfare, at Dødemandsbjerget ved Blåvand slet ikke er det eneste. Op langs hele Jyllands Vestkyst finder man dødemandsbjerge, dødemandsdal, dødemandsbakker osv. Midt i Vejers sommerhusområde ved Vejers Havvej og Ryle Vej syd for Engsø, finder man på et kort fra 1817 en rektangulær aftegning med kors samt teksten "Begravelsessted for druknede". Her får vi forklaringen på vores dødemandsbjerge. Det er begravelsespladser for strandvaskere, eller som kystboerne betegner dem, indstrandede lig.

Såfremt et skib måtte strande, om det da måtte ske her i sognet

Der har, lige så længe mennesker har besejlet Vesterhavet, fundet forlis og strandinger sted på den jyske vestkyst. I tidligere tid var en stranding risikofyldt for såvel skib som besætning, og der var ikke altid hjælp at hente hos kystens befolkning, som betragtede strandinger som en kærkommen indtægt med bjergearbejdet af last og skib, måske få skibet i sejlklar stand og sat ud igen, eller få det og ladningen solgt på strandauktioner.

Der er sagn om hesteridt på stranden med lygter under hestenes bug for at angive, at det var skibe, så man roligt kunne sejle tættere mod land, - og dermed strande. Der er sagn om rovmord og nedgravning af

Dødemandsbjerget ved Hegnet nord for Nymindegab. I baggrunden Ringkøbing fjord og Værnet.

Parti fra Oksby gl. Kirkegård, hvor de indstrandede lig i nyere tid blev begravet.

lig i klitterne, om præsternes bønner fra prædikestolen om strandinger - de mere moderate -, at såfremt et skib skulle strande, om det da måtte ske her i sognet.

Kystboerne kendte udmærket forskel på mit og dit, men de betragtede al inddreven gods som alles ejendom. Da et hollandsk skib strandede på Grærup strand i 1737, og besætningen reddede sig under stor livsfare i land, kunne de blot se til, at stranden kort efter var et mylder af mennesker og vogne, der "om natten hemmeligt havde indfundet sig på stranden og bortført det meste af det indskyllede gods, skibsvraget, redskaber, køjeklæder og andet".

Da bispen i Ribe i 1747 besøgte Henne og Lønne sogne, noterede hans sig: "Befolkningen i disse sogne har fra Arilds tid været berygtede ikke alene for letfærdighed, men og i særdeleshed for uretfærdighed ved strandsiden". Hårde beskyldninger af en kirkens mand.

Der er ligeledes overleveringer, der beretter om søfolk, der er kommet i land, blev slået ned, frarøvet værdier og nedgravet på stranden eller i klitterne. Beretninger om folk, der har skåret fingre af lig for at få fat i ringe, stjålet støvler fra strandlig, hvor benet ofte fulgte med osv., for død mand sladrer ikke, hed det.

Fandt man et lig på stranden var reglen den, at liget skulle bæres op over højvandslinjen, og man skulle lægge en pude af tang under hovedet på vedkommende, ellers ville man aldrig få "en nats fred for hans genfærd", sagde man.

Dødemandsbjerge

Nu var dødemandsbjerget i Blåvand ikke den eneste begravelsesplads i dette område til de der indstrandede lig. I Tykby ved Øster Oksby ligger St. Enders kapel, i dag en banke i det lave terræn. Her må der i sin tid have ligget en lille kapelbygning. Under den store stormflod i 1634, hvor havet skyllede ind om kapellet, kom mange hundrede kranier og knogler til syne, noterer præsten sig. På stedet her begravede man indtil omkring 1860 de indstrandede lig. Senere blev de ført til den nu nedlagte Oksby kirke, for der at blive begravet på kirkegården. Ikke langt fra St. Enders kapel ligger der noget, som kaldes dødemandstofterne, antagelig også en begravelsesplads. Og bevæger vi os ud på Skallingen, møder vi den store klit, Benknolde,

som må betragtes som endnu et begravelsessted. Ikke mindre end fire begravelsespladser i det farlige Blåvandshuk-område. Det siger noget om en livlig trafik i dette område og især om risikoen.

Som nævnt træffer vi disse pladser langs hele den jyske vestkyst. Fra vort område finder vi dem, foruden de nævnte i Blåvand og Vejers, også Dødemandsbjerg i Kjærgård, i Børsmose Dødemandsdal, i Grærup Dødemandsdal, i Henne begravelsesstedet Rævrøgel og længere nordpå Sovrøgel, som også brugtes til de indstrandede lig. Noget tyder på, at hvert ejerlav har haft sin begravelsesklit, men lad os endnu kigge på én, der stadig kan lokaliseres i området lidt nord for

Dødemandshus i Blåvand, ligkapel for de indstrandede lig.
Foto: Blåvandshuk Arkiv.

Nymindegab. Her ligger ved P-pladsen syd for Hegnet en stor klit tæt ned til Ringkøbing Fjord. Her ved vi, at klitten var været anvendt som begravelsessted igennem tiderne og bl.a. for 34 mariner, der drev ind her på kysten i juledagene i 1811. De var omkomne efter den store skibskatastrofe julenat 1811, hvor de to engelske linieskibe "St.George" og "Defence" forliste på stranden ud for Thorsminde. 17 mand kom i land og næsten 1400 druknede i én af de værste storme på Jyllands Vestkyst. Allerede dagen efter begyndte lig at drive ind på kysten fra Thorsminde til Blåvand, hvilket vidner om et oprørt hav. Og kystens befolkning var oprørte, hvad var der sket? Det var jo før telefonen og radioens tid.

Ser man i kirkebøgerne langs kysten, finder man ikke de indstrandede lig, de blev båret eller slæbt op til klitten, som man brugte som begravelsessted. Mange lig var i opløst tilstand og måtte ofte begraves på stedet. Mange lod sig ikke identificere, måske var de ikke kristne, måske endda fjender eller sorte i huden, de skulle skam ikke begraves på vore kristne kirkegårde.

Dødemandsbjergene går af brug

Den 25. februar 1852 døde den første mormon i Danmark. Man skrev da til kirkeministeriet, om vedkommende måtte begraves på en kristen kirkegård. Ministeriet overvejede sagen, og det resulterede i en lov i 1872, hvor det blev anført, at "lig af de i sognet afdøde eller fundne forulykkede, som har anden hjemstavn, skal begraves på kirkegården". De indstrandede lig blev omfattet af denne lov.

Men da var dødemandsbjergene allerede gået af brug. Fra omkring 1825 blev det almindeligt at føre de indstrandede lig til stedets kirkegård. Den tidligste indførsel er i Nordby Kirkebog på Fanø, der i 1792 indfører et ukendt lig fundet på forstranden. Fra Henne sogn nævnes i 1856, at man der havde indført den regel, at "strandlig skulle begraves i indviet jord, og at der til stadighed skulle henstå 2 a 3 reservekister i Henne kirketårn".

Tiden var blevet en anden, humanismen havde sejret.

I 1921 drev et lig ind på Sønderho Forstrand på Fanø. Det blev ført til kirkegården, og der blev sat en sten med inskription på graven:

"Vi kender ej dit navn, din stand,
og hvor du havde dit fædreland!
Hvor er din slægt, og hvor er din ven?
- kun bølgen førte dig herhen!
Du fandt ej fred i storm og hav -
nu i Guds havn du finder grav.
Så hvil da her i stille ro
på kirkegård i Sønderho".

"Vi værner om dit hvilested
og ønsker dig al himlens fred,
thi også vi har grave
bag stormoprørte have".

Kilder:
S. Manøe: "Dødemandsbjerge" i Fra Ribe Amt, 1981 s. 177-194.

Den teaterglade statist på det gamle Varde teater

Af Folmer Hansen, København

Ældre læsere vil nok nikke genkendende til denne beretning fra 1916, medens nye, yngre læsere med undring vil sige til sig selv, hvor lå Varde teater dengang. Teatret lå nøjagtig på det sted, hvor Inspiration, Vestergade 13, i dag ligger.

I sommeren 1916 var der to store begivenheder i Varde. Der skulle være ungskue, og der kom sommerteater. Det var tenorsangeren Frederik Hansen, der var direktør, og foruden sin kone og sin broder havde han et mindre personale med samt en pianist. Teatret startede med at opføre det gamle kendte stykke "Min egen dreng", og imens det gik, indstuderede man sommerrevyen.

Til en sommerrevy hørte dengang også et hefte med revyens sange, som hver aften solgtes i teatret, hvor der for øvrigt var servering. Dette hefte blev trykt i J. Petersens bogtrykkeri i Nørregade, hvor jeg var i lære, og jeg sikrede mig tjansen som ham, der solgte program og sange. Det gav anledning til at jeg fik min gang på teatret, og på den måde lærte jeg alle revyens 36 sange udenad, endnu inden premieren.

I revyen forekom en duet mellem direktøren og hans broder, Anton Hansen. De var i diplomatfrakker og maskeret som J. C. Christensen og Klaus Berntsen, og hvert vers endte med: "Jeg har den blinde tillid – og du den gode tro, så vi er et par store idioter begge to". En eller anden havde sendt teatret en død ræv, og det blev så min opgave hver aften midt i sangen, at gå ind på scenen og give J. C. Christensen ræven – som dengang allerede på en eller anden måde ledsagede alle

karikaturtegninger af J. C. Det var min første sceniske optræden, men ikke den sidste. Der kom mange siden.

Som nævnt var der også ungskue i Varde, men det var nu ikke ungskuegæsterne, der kom i teatret. Det gjorde derimod alle de folk, der forud for skuet havde med maskinudstillingen og selve skuets arrangement at gøre. Det blev ofte meget livlige aftener, for der har jo nok været noget til "repræsentation".

Jeg husker således den sidste søndag aften før skuet, hvordan man efter forestillingen havde stillet salens borde i en lang række fra scenen og ned gennem salen, og på disse borde stod så efterhånden ikke mindre end fjorten champagneflasker, og der var en duft – af jeg ved ikke hvad – i hele salen. Netop i de år var der forholdsvis livligt på Varde teater.

I vintersæsonen var der faktisk hver uge en eller anden teaterforestilling, ja, undertiden flere i samme uge, og disse teaterturneer rejste rundt med det mindst mulige personale, så teatrets rekvisitkone, fru Bertha Bech, måtte derfor ofte foruden at skaffe de mange små ting til forestillingen også skaffe en eller flere statister. Det lykkedes mig at købe en sådan statistplads. Købe? Jo, en af dem på holdet kunne ikke rigtigt falde ind i rollerne for nu at sige det pænt, og han havde heller ikke opfundet nogen sprængstoffer af betydning, så jeg fik en handel i stand, sådan at han fik de første to ganges betaling for pladsen. Betalingen var en adgangsseddel med regissørens underskrift, og denne billet kunne i reglen afsættes for et par kroner.

I sæsonen 1916-17 havde jeg da en lang række "endags-engagementer" på de skrå brædder. Jeg var f.eks. soldat fem gange den vinter, men det var også det nærmeste, jeg kom militæret nogen sinde. En af disse gange var jeg den ene af de to soldater, der arresterer Per Degn i "Erasmus Montanus". Når jeg ikke var statist, var jeg maskinmand – scenearbejder – og rendte rundt med en hammer og gav et nap her og der, og på den måde fik jeg set en mængde teaterforestillinger.

Teatret i Varde var for øvrigt ikke særlig anseligt, vel snarere tværtimod, men scenen var efter fagfolks mening god og dyb. Når jeg nu fortæller, at der i sceneloftet var 13 herder (lamperækker), hver med 13 åbne gasblus og rampen havde andre 13 gasblus – altså i alt 182 åbne gasblus – kan det nok undre, at ikke hele skidtet var futtet

af for længe siden. Men gasblussene havde den fordel, at det var muligt at dæmpe belysningen ned ganske langsomt til aftenstemning eller omvendt hæve lyset op til morgenstemning eller højt sollys.

Over scenen var der damegarderobe og herregarderobe, og det siger sig selv, at når alle 182 gasblus brændte, var der jævnt lunt deroppe, for nu at sige det på vestjysk. Somme tider var det så galt, at skuespillernes sminkestænger var for bløde, så det kneb at få lagt masken, særlig for dem, der havde dobbeltroller og skulle lægge masker senere på aftenen. Det var en stående vittighed, at skuespillerinderne måtte passe særligt på, for der var så varmt, at man godt kunne stege gæs.

Hos en forretningsmand over for teatret tjente dengang en ung pige, som jeg nok var lidt lun på, så hun fik af og til en af mine billetter, og en gang havde jeg bestemt, at nu ville jeg have et kys for billetten. Klokken var 7, og hun stod ved aftenopvasken, så jeg gik ind i gården og gav et lille pift. Da hun kom ned, spurgte jeg så: "Hvad skal jeg nu have for den billet?" "Du kan få et kys – men det kan du altid få". Og så snuppede hun billetten og var væk. Så stod jeg der med håret ned af nakken. Det forhindrede nu ikke, at hun senere fik en billet af og til – kysset fik jeg derimod aldrig. 10-15 år senere traf jeg hende tilfældigvis i København, og vi snakkede lidt om gamle dage. Jeg fik en slags oprejsning, idet hun sagde: "Ja, jeg skulle have taget dig, nu sidder jeg med en arbejdsløs mand og et barn, og det er mig, der må slæbe for føden".

Jeg kom siden til at bo på Amager i København, og en aften da jeg var på vej hjem fra aftenarbejde som maskinsætter, klokken var vel ca. 23, kom jeg til at følges med en anden cyklist. Det viste sig at være skuespilleren Henry Nielsen, kendt fra mange film som postbud eller banemand. Der udspandt sig da følgende samtale "Er de ikke skuespilleren Henry Nielsen?" Jo, da. "Jeg har for resten en lille høne at plukke med Dem"! Såh, hvad fa`n vil det sige? "Jo, kan De huske at De et år rejste i provinsen med "Regimentes datter" og var regissør?" Ja, det kan jeg da. "I det stykke havde jeg den tvivlsomme ære at være statist i en meget fin soldateruniform." Nå, og hvad så? Jo, da sagde De til mig: "Kom lige her hen og få et par streger på den kartoffel tud", og jeg syntes jo, at min næse var meget god, selv om den vel ikke just var klassisk, og De forstår nok, at sådan noget huskes. Ja,

og så grinede Henry Nielsen, ja, det kan jeg godt huske, det var i Varde, og jeg greb mig selv i det, for min tud er jo ikke for køn.

Men 1. november 1917 var alt dette forbi i Varde. Da var jeg udlært og måtte straks ud i verden. Mit første arbejdssted blev så "Esbjerg Avis", der netop, mens jeg var der, blev døbt om til "Vestkysten". Også i Esbjerg kom jeg med på de skrå brædder. Bagernes fagforening skulle spille "Fastelavnsgildet" af Erik Bøgh, men en af de rollehavende var sprunget fra i sidste øjeblik, og så var gode dyr rådne, som det hedder. Jeg blev redningsmanden og på to aftener lærte jeg rollen med tilhørende sang, og det gik.

Billede indefra det gamle Varde Teater.

Bedstefar fortæller om gamle dage

Af Petra Simonsen, Billum

Omkring 1978 blev min far, Johannes Krogh, bedt om at fortælle om gamle dage for børnene på Billum Skole, og læreren, Grethe Vendler, satte båndoptageren i gang, imens han fortalte. Det blev der disse historier ud af, som jeg har skrevet af og oversat til "rigsdansk". Han fortæller følgende:

Min oldefar var skævbenet, sagde man, og så kunne han jo ikke blive bonde. Men ka` man ikke blive andet, kan man altid blive degn, og så blev han vinterlærer i Strellev skole. Det var dog kun som vinterlærer, og det fik han 4 1/2 rigsdaler for. Desuden skulle han også have "sænd" (naturalier) fra gårdene, for ellers kunne han jo ikke leve af det. Han havde sikkert også en hedelod, hvor han kunne avle rug og have får gående om sommeren. Det kunne blive lidt smalhans hos degnen om vinteren, for det var jo ikke mange penge at råde over, og desuden skete det, at forældrene glemte at komme med "sænd" til ham. Men var maden sluppet op, tog han en af gårdmandsdrengene i nakken, trak ham op over bordet og gav ham et par af spanskrøret. Når så drengen kom hjem til sin mor og viste hende, hvordan hans ende så ud, sagde hun: "Det står nok galt til hos degnen, nu slagter jeg en kok, som du kan få med til ham i morgen, og så kan du hilse og sige, at når far kommer til mølle, så kommer han ind". Så tænker jeg nok, at han tog rug med til en "beit" (bagning). I kender nok sangen: "Som sind slog han lyng til en beit, o som sind bund han en liem te hans muer". Så fik degnen på den måde noget, og moderen gik nok rundt til nabokonerne og sagde til dem: "Vi skal huske degnen i denne tid, for ellers risikerer vi, at vore børn får en endefuld, og det er jo ikke så godt". Når han kun var vinterlærer, skyldtes det, at børnene

om sommeren skulle hjælpe til med at passe får og geder på heden, og hede var der nok af dengang. Det var en god ide med får på heden, for det holdt heden ved lige.

Heden

Vi snakker så meget om, at vi skal holde heden ved lige og frede den, så vi kan blive ved med at se, hvordan det har været, men hvis heden ikke bliver plejet, så bliver det til vildnis, og så gror det ikke, som det skal. Det skal enten brændes af, eller også skal der gå får og geder, som gnaver det af, så det bliver holdt ved lige. Det er der mange, der tager fejl af. De tror, at natur er noget, der passer sig selv, men selv om det er fredet natur, vil det forandre sig. På en køretur til Nørholm hede blev der fortalt, at den nuværende ejer af Nørholm ville have kødkvæg gående ude på heden, som er et meget stort område, der er fredet. Det kunne han ikke få lov til. Det synes jeg er en skam for heden. Der var træer, der groede op i heden, og steder hvor andet groede op, som ikke skulle have været der, og lyngen blev lang og stilket, så det var der ingen fornøjelse ved. Naturen skal ikke passe sig selv, og det er som med skoven, den skal ikke gro vild. Den skal passes, og der skal hugges og plantes nyt, ellers kan den ikke bestå, og det kan heden heller ikke, for så er det ikke hede mere, sådan som vi forstår det. Jo mere den bliver afgnavet, des tættere bliver lyngen, og des mere blomstrer den, og des mere honning bliver der til bierne.

Malle plantage

En anden af mine oldeforældre og min bedstemor på min mors side begyndte at plante en stor plantage i Malle. Anledningen til det var, at der kom en sandmile flyvende ude fra havet. Den kom over Kvong hede og nærmede sig Malle skel. Den kom også over, men så begyndte de at plante i den. De har sikkert været i forbindelse med Hedeselskabet, og der blev plantet en plantage på omkring 135 td. land. Til gården hjemme i Malle, vores slægtsgård, er der 20 tdr. land skov. Til min bedstefars gård var der 35 tdr. land hede. Alle lodsejerne fik ordre til at plante træer, og min bedstefar havde et stykke jord, hvor de havde lavet planteskole. Der sådede de frø og fremelskede træer, som blev

plantet. Den plads kan man se endnu, når man kommer derud. Sandmilen ligger midt imellem skellet af min bedstefars og min oldefars gård, og der kan man finde rævegrave. Et par stykker af jer har været med oppe at se rævegravene der. Man kan finde dem der, hvor sandbjerget hæver sig. Der går ræven ind under et træ og laver sig en hule. Sådan en skov skal også plejes. Der skal hugges og plantes nyt, og jeg har været med til både at hugge og plante. Når vi var inde under Hedeselskabet og det var fredet skov, fik vi tilsendt træer, som vi skulle plante hvert år. Efter første verdenskrig blev der hugget lidt for meget, men det var jo nødvendig den gang, så det synes jeg ikke, der var noget urigtigt i. Hjemme blev der plantet meget igen. Vi fik jo den gamle slægtsgård, som min oldefar havde haft, og som min mors morbror også havde haft. Det har stor betydning for egnen herude vestpå, at der blev plantet så meget, helt fra Ho og op til Ringkøbing fjord. Det ligger ikke i en stribe, men forskudt for hinanden. Det betyder meget, at vi ikke mere har det, vi kalder havgus. Det bliver standset af træerne. I mine drengedage kunne vi få havgus midt på en varm sommerdag. Så kom der en tågebølge ind over landet, og vi ser det jo ikke engang herude, hvor vi bor så nær havet, så det var godt, at de fik så meget plantet, og det betyder kolossalt meget for landet, at vi kan undgå havgusen. For hver generation blev der flere folk, som skulle have jord, og jeg kan huske, at der hvert forår var mange, som brændte hede af til opdyrkning. Vi kunne se det hjemmefra. Da boede vi i Bjerremose, så da var vi nærmere ved heden end i Malle. Der blev så dyrket ny mark op på heden, og det blev til landbrugsjord.

Hjorddreng

I mine børnedage var der børnebøger om de stakkels hjorddrenge, der ikke havde det godt. Sådan har det ikke været i Vestjylland, tror jeg, for jeg har selv været hjorddreng. Vi var en masse drenge hjemme hos os – 7 drenge og 2 piger – så nogle af os skulle ud at tjene og passe køer. Jeg var 12 år, da jeg kom ud at tjene. Min ældste bror var ude, da han var 10 år. Han havde et par og tyve køer at trække med, men det havde han også sit besvær med. Det var hos min morbror, jeg tjente. Når man var ude at tjene i den alder som hjorddreng, skulle

man op kl. halv seks om morgenen. Vi skulle skynde os op. Jeg skulle malke to køer, og så skulle jeg give kalvene hø, og så var pigerne færdige med at malke. Vi havde 14 køer, og nu skulle jeg skynde mig at have køerne ud, for var det varmt vejr, skulle de ind igen før kl. 9, ellers bissede de. Det vil sige, at de rev sig løs, fordi der var bremser, som de var bange for. Køerne var virkelig bange for bremserne. Bare man gav en lyd som bremserne, blev de urolige. Oksebremserne er nu udryddet. Køerne var tøjrede, og der var ingen, der kunne passe dem bedre end en hjorddreng. Det bildte jeg mig i hvert fald ind, for når jeg havde fri, hver tredje søndag var det vistnok, så var græsset ikke ædt af, som det skulle have været. Jeg vidste nøjagtig, hvor meget hver ko kunne æde – hvor meget græs den skulle have i tøjrslaget. Når jeg havde fået køerne tøjret, løb jeg hjem, og så skulle vi have "dover" (morgenmad). Det var flæsketerninger af saltet flæsk, stegt i panden, hvor det overflødige fedt blev hældt fra. Så kom de mælk på, og det blev jævnet. Vi rakte så til panden alle sammen og dyppede vores brød i panden og spiste flæsk til, og det smagte vel nok dejligt. Hjemme fik vi børn altid kogt mælk bagefter, men det fik vi ikke, hvor jeg var. Der var jo kun voksne folk. Når vi havde fået vores "dover", måtte jeg i fuld fart ned at flytte køerne, og så skulle jeg over i heden for at flytte fårene. Jeg skulle løbe tværs over en eng, som vi kaldte "Lykkeeng". Det var en lille stump eng, der lå lavt med morjord. Der havde jeg somme tider otte lærkereder, som jeg skulle se til undervejs. Jeg tog mit udgangspunkt fra en gammel mergelgrav, der var dernede, og så løb jeg efter en af Kre Bertelsens hegnspæle. Så vidste jeg at, der ville jeg krydse en lærkerede. Jeg satte aldrig pinde ved dem. Var der så en stork, der gik dernede i engen, løb jeg efter den, for den ville jo æde lærkeungerne og æggene. Når jeg løb over på heden for at flytte fårene, havde jeg for det meste Trofast med, for hvis der var et får, der var kommet løs på en eller anden måde, var det nemmere, hvis jeg havde Trofast med, for så var det hurtigere at fange det. Et gammelt får var let at fange, for den kunne man hurtigt rende ind, men et årings får ville ikke sådan give sig, så når jeg ikke havde Trofast med, skulle jeg blive ved, til det blev træt, og så skulle jeg sørge for, at det ikke kom af med vandet. Når det begyndte at løfte på halen, for at komme af med vandet, skulle man rende til det, for kom den først af med vandet, kunne det blive ved i det uendelige. Når

det var fanget, var det med at få det slæbt hen til tøjret, og det hjalp Trofast med, ved at gå bagved og snappe det i benene, hvis det ikke ville gå. Bagefter skulle jeg ned til kvierne, for at se om de havde vand i truget, og så tilbage igen for at flytte køerne en gang mere, og så hjem at have halm i krybberne og have vand pumpet. Vi skulle slå 250 slag til det vand, og det var faktisk strengt, for vandet var dybt nede i brønden. Derefter afsted i fuld fart igen ud at hente køerne hjem, for så var klokken hen ad 9, og så skulle de ind, og vi skulle have vores formiddagsmad. Vi fik brød og kåeg (rugbrød og sigtebrød eller franskbrød) for det meste med sukker eller sirup på.

Drillepind

I roetiden gik jeg altid med i marken for at hakke roer. Det første år jeg tjente der, var deres plejesøn karl derhjemme. Han var 20 år. Desuden var min fars kusine der som tjenestepige. Hun var en stor kraftig pige, og sjov var hun også. Frederik, plejesønnen, var lidt barnlig på en måde, og han var ikke god til at komme i seng i ordentlig tid, så pigen, som hed Kirstine, ville godt drille ham. Så kaldte hun ham "lille lord", og det kunne fortolkes på 2 måder. En dag, imens vi gik i roerne, blev han gal i hovedet på hende, og så for han på hende, men hun smed ham om på jorden. Så blev han endnu mere gal og for løs på hende engang til, men hun smed ham om igen. Jeg grinede jo, men jeg skulle nok holde mig i skindet, for mig kunne han sagtens ordne – hvis han kunne få fat i mig. Jeg ville også godt drille ham lidt, og en gang skete det, at jeg havde drillet ham for meget, så han blev rigtig gal på mig, og så skulle jeg ordentlig ha`. Jeg for hen og opad fåresti døren og løb op ad skotrenden, der hvor husene var sammen bygget. Det var jo tækket med strå, så der måtte man ellers ikke løbe op, for så ødelagde man taget, men jeg tror ikke, der var nogen der så det. Jeg kom op på ladetaget, men Frederik kravlede også op, så jeg løb hen ad tagrygningen og hen over stalden til stuehuset. Nu var det snart slut med mig, for stuehuset var det sidste hus, der var, så da jeg kom derhen, kikkede jeg tilbage, og Frederik var bagefter mig, men så så jeg et asketræ, der stod nedenfor, hvor jeg var. Jeg rutschede ned og sprang over i asketræet – det turde Frederik ikke. Så slap jeg – han måtte gå tilbage og kravle ned af fåresti døren. Det gik udmær-

ket! Han kom ofte silde i seng den Frederik. En dag, da vores husbond var kørt ud, og vi var inde at få middagssøvn, som vi altid fik til kl. halv to, ville han ikke stå op. Da klokken slog halv to, sagde jeg til ham: "Nå, Frederik, nu skal vi op", men det ville Frederik ikke. Nå – jeg gik ud og så gik jeg ind igen. "Du skal op Frederik, det er tiden!" Til sidst blev han gal og lovede mig både det ene og det andet. Nå ja, tænkte jeg og gik ud i køkkenet. Frederik og jeg sov i samme seng, og den stod lige ind mod køkkenvæggen lige ved komfuret. Det var for resten dejligt, for så kunne man få benene varmet på den varme væg – jeg lå jo forinden – hvis det var lidt koldt. Ude i køkkenet tog jeg ringkrogen og begyndte at køre rundt med den på væggen ind til kammeret, og det skulle jo nok virke, så jeg tænkte: "Det kunne måske træffe at gå galt". Han kunne jo komme midt i det hele, og så var det jo bare ud af døren og få fat i mig. Vi havde en feriepige, som var omkring 7 år, og hende fik jeg til at køre med krogen på væggen, imens jeg løb rundt om huset, for at kigge ind af vinduet, og da var han lige ved at få bukserne på. Det kan nok være, at jeg i en fart kom om og fik pigen stoppet, men da jeg åbnede døren, åbnede han den anden, og jeg for afsted ud af gården, men han kunne jo sagtens rende mig ind. Da vi kom ud til vejen, var der en trekant med grønt, der hvor vejen delte sig, og der smed jeg mig lige ind mod benene på ham, og han faldt så lang han var. Heldigvis kom Kirstine hjem lige i det øjeblik. Hun havde været til købmand. Hun råbte: "Hvad er det her!" – og så gik gassen af Frederik. Hende havde han respekt for. Så heldig var jeg ikke hver gang. Det skete at jeg fik et par lussinger, men det var man jo vant til.

Min skoletid

Jeg kom helt godt igennem skoletiden. Man fik vel nok en lussing engang imellem, men jeg kan ikke huske, at jeg nogen sinde har fået en lussing i skolen, som jeg ikke har fortjent, så det var redeligt nok. Jeg har lavet mine kunster, og jeg har fået min straf, og så var den potte ude. Vi fik ikke stress af det. Spanskrøret har jeg ikke set i skolen – den hørte til i min oldefars tid. Jeg opdagede også efterhånden, at jeg ikke duede til at lyve. Det har jeg aldrig duet til, for så fjumrede jeg i det, og så opdagede jeg, da jeg gik i skole, at når jeg vedgik

det med det samme, så slap jeg billigst. Man kunne godt få en lussing, men det var snart værre, hvis jeg som straf skulle sidde inde i et frikvarter, for hvordan i alverden skulle de klare sig, når de spillede rundbold, og jeg ikke var med. Det var ikke til at tænke på. Men det kunne da ske, og man må jo tage konsekvenserne. Vi havde en anden god skik i skolen. Hvis vi kom til at knalde en rude med en bold, skulle vi melde det til klassens duks, og så sørge for at der kom en ny rude i. Det foregik på den måde, at vi gik hen til ham og sagde: "Jeg har knaldet en rude, men nu render jeg lige over til Thomas Pejsen, og ber` ham sætte en ny i". Det kostede 25 ører at få en rude sat i. Duksen meldte det til degnen, at Johannes Krog har slået en rude ud, men han har været omme ved Thomas Pejsen at bestille en ny, og så var det i orden. Ved at opdage, at det betalte sig at vedgå sine kunster med det samme, så troede degnen på mig, når jeg sagde, at jeg ikke havde været med til det. En gang sagde han til mig: "Johannes, du bliver her, der er en høne, jeg skal have plukket med dig". Den dag havde jeg været i en knibe, og så var jeg sprunget op på hønsehuset med træskoene på og var gledet ned på den anden side for at komme væk, så jeg tænkte: "Nå, han har nok set det, eller også har degnekonen set, at jeg har været oppe på hønsehuset", men det var noget helt andet, og da han sagde, hvad det var, svarede jeg med det samme: "Nej, det har jeg ikke været med til", og så var det i orden. Han troede på mig, og det var jeg glad ved.

Det var unge lærere, vi havde. Degnekonen gik jeg til i 3 år. Det var i første, anden og tredje skoleår. Da jeg kom i skole, var der kun tre klasser, men det varede ikke længe, før vi havde fem. Degnekonen var god til at fortælle, så hende beundrede jeg meget og holdt meget af. Selvfølgelig lavede vi kunster, og så fik vi jo "klaps", det er klart. Det skulle jo prøves af, hvor langt man kunne gå, men hende var jeg nu meget glad ved. Efter hende gik vi til andenlæreren. Han var terpelærer. Vi skulle kunne alting lige på fingerspidserne, og i de to år jeg gik hos ham, lærte jeg geografi om Europa og Asien, og det blev sådan terpet ind, at jeg kunne huske det, helt til jeg blev voksen. Da 1. verdenskrig var ovre, forandrede grænserne sig, og så var det faktisk spildt, kan man sige. Førstelæreren lærte os mange ting. Han var en ung lærer og måske lidt foran sin tid. Vi lærte fysik hos ham, og det var ikke almindeligt dengang. Det var meget spændende at lære, hvordan en telefon var indrettet o.s.v

Sne, is og skøjter

Alle gamle folk siger: "Det var anderledes i vore børnedage", og det siger jeg jo også. Jeg syntes, vi havde meget strengere vintre dengang med masser af sne. Jeg kan huske engang, da de kastede sne på en vej, hvor de måtte smide det op af to gange. Først kastede de det så langt op, som de kunne, og så stod der en mand deroppe og kastede det endnu højere op og ud på marken. Når der var lange vintre, var der også meget is. Da jeg var 10 år, fik Ernst og jeg et par skøjter i julegave af far tilfælles. Det var jo ikke så godt, så vi måtte skiftes til at løbe på skøjter, når vi kun havde et par. Men tænk, så havde vi en karl, og han syntes, at det var noget skidt, og så gav han mig et par nye skøjter i fødselsdagsgave den 4. januar, så det blev jo ikke så længe, vi måtte klare os med et par. Det var jo gevaldigt. Vore skøjter var meget moderne. Jeg har hørt, at når de løb på skøjter på Skjern enge, som var oversvømmet hver vinter, kunne de løbe på skøjter fra Tarm til Ringkøbing. Der er mange kilometer, og det gjorde de på specielle langrend skøjter. Vore skøjter var klubskøjter, og dem kunne man spænde med et greb både forfra og bagtil.

I julen 1913 var det det dejligste vejr, og vi skulle ud at løbe på skøjter ved Linding mølledam. Der havde vi været før. Vi løb tværs over markerne derned. Vi var altid i god træning til at løbe. Vi brugte jo ikke cykler. Jeg fik skøjterne på, og det gik jo nemt med de nye klubskøjter. Ludvig var der også, og det var mere besværligt for ham, for hans skøjter skulle skrues og bindes fast. Han var et år ældre end mig. Da vi løb på isen, opdagede vi, at ved den ene side af dammen, var der klar is, og så kunne vi gå og jage med fiskene ved at gå langs med kanten der. Da vi kom op til den anden ende af dammen, var der pludseligt klart vand foran os, der hvor bækken løb ind i dammen. Jeg så det først og sagde: "Der er vand"! Og så gjorde vi det dummeste, vi kunne gøre, for vi satte skøjterne i begge to, og så gik vi ned. Jeg kom helt ned under isen, så jeg kunne se iskanten over mig. Jeg havde heldigvis ikke lukket øjnene, for så vidste jeg, fra da vi badede i bækken, at det er vanskeligere at lukke øjnene op, når man er under vandet, end bevist at holde dem åbne, når man springer ud fra kanten. Jeg stod der, og så på iskanten over mig. Der gik mærkeligt nok ikke panik i mig. Mine ben sad fast i mudderet. Jeg lettede på dem enkeltvis, og jeg kiggede op på iskanten. Jeg var nok ikke under

vandet i ret mange sekunder, men der er visse tider, hvor det er ligesom hjernen virker hurtigere, for imens jeg var dernede, kunne jeg høre kirkeklokken ringe, og jeg kunne se for mig, at far og mor sad hjemme i stuen. Så bad jeg til Gud: "Hjælp mig op"! Og så gav jeg et spjæt med benene og et spjæt med hænderne – jeg kunne svømme lidt – og fik fat i iskanten og kom op. Der var ikke spor panik i mig, men det var der i Ludvig. Han var ikke gået helt under, for han var faldet i lidt længere oppe, hvor bækken gik ind, og der var ikke så dybt, så han var ikke under. Han var også et hoved højere end mig. Han hylede og skreg. Han kom dog hen og fik fat i kanten, og jeg tænkte: "Bare det ikke brækker igen", og derfor holdt jeg mig så lodret som muligt i vandet. Når jeg holdt mig lodret, bar vandet mig op. Jeg trak mig ind til isen og strakte armene ind over iskanten, så langt jeg kunne nå med brystet ind mod isen. Så begyndte jeg langsomt at trække mig op og at få enden op til kanten, så jeg stadigvæk hang med benene nedad. "Hvad nu, når du løfter benene, brækker isen så"?, tænkte jeg, mens jeg fik mig mavet så langt op, som jeg kunne. Så var jeg jo nødt til at have benene vandret ud fra mig, og efterhånden fik jeg mig mavet så langt ind, at jeg prøvede at komme op på knæerne – og isen holdt! Jeg kravlede indad. Jeg turde ikke rejse mig med det samme, for så fik jeg jo ikke vægten fordelt. Da jeg begyndte at kravle indad, og var kommet nogle meter ind, råbte Ludvig: "Johannes, du må ikke gå fra mig"! Det var der nogen rimelighed i. Der sad han ude. Han havde brækket et stykke is af, og han var ikke så god til gymnastik, lang var han og lidt slanten, og han kunne ikke komme op på isen – han havde bare fat i kanten, så jeg vendte mig om, men så kom Anders Østergård. Han var en lang dreng, vel nok en sytten – atten år. Han tog kommandoen lige med det samme, og han sagde til mig: "Kravl ind, nu lægger jeg mig på maven, så maver jeg mig ud til Ludvig, og så skal der være en til at have i hvert ben på mig, og hvis isen går i stykker, så skal I trække langsomt". Så lå de der og holdt ham i benene og fik fat i Ludvig, men isen gik ikke i stykker, og så fik vi Ludvig op. Så skulle vi hjemad. Jeg spændte skøjterne af støvlerne, men Ludvig havde det vi kaldte "hæl brækker". De var anderledes. Hælen kunne skrues fast, men det skulle man bruge et søm til, og så skulle man have remme på foran. Han trak støvlerne af og tog sine træsko på, og han glemte sine støvler med skøjterne

dernede. Vi løb ved siden af hinanden helt op til Horne. Jeg spurgte Ludvig: "Kan jeg ikke låne din hue, mens vi render igennem Horne, for så kan de da ikke se, at mit hår er vådt"? Min kasket var blevet derude. Jeg fik så hans hue på, og vi kom ind i Horne by, men det var allerede rygtedes, og den ene efter den anden kom ud fra husene og spurgte om, hvad der var sket og skulle have redelighed på det hele, og vi vandrede videre, og så var der andre, der skulle spørge igen. Til sidst slap vi da igennem byen, og så løb vi. Først drejede Ludvig fra, og så løb jeg hjem.

Jeg kom ind i den daglige forstue ud til gården og smed støvlerne, hvorefter jeg gik ind i stuen, og der sad mor. "Men dreng dog, hvordan er det dog, du ser ud", udbrød hun, og så forklarede jeg det. "Træk tøjet af med det samme, så henter jeg vand", sagde mor. Den gang havde vi altid ild på komfuret, og der var altid varmt vand i vandgryden og sikkert også i kedelen, som stod på komfuret. Da hun kom ind igen med en balje, stod jeg stadigvæk og var ikke kommet af tøjet. "Se at komme af tøjet", sagde hun. "Ja", sagde jeg, "men det er frossen. Jeg kan ikke få det af". Men jeg skal love for, at da mor fik fat i det, så kunne hun få det af. Så kom jeg op i det varme vand. Det var vel nok dejligt.

Far var ikke kommet op af middagssøvnen, selv om klokken var tre. Det var jo i julen, og vi holdt jul til langt hen i nytåret. Han havde hørt al hurlumhejet og kom ind i stuen til os. Da jeg havde fået bad og var blevet frotteret og havde fået tørt tøj på, blev jeg puttet i fars seng, som endnu var varm. Det var vel nok dejligt. Jeg kan huske, at far spurgte mig: "Hvad tænkte du, da du var under isen"? Men det kunne jeg ikke snakke om. Jeg sagde bare: "Ingenting, jeg tænkte bare på at komme op". Alle de andre enkeltheder fortalte jeg ikke, så det måtte han nøjes med. Mange år efter, da jeg var omkring 18 år, kom vi til at tale om den gang, da jeg faldt gennem isen, og så spurgte far igen: "Hvad tænkte du på den gang"? Så fortalte jeg ham det, ligesom jeg nu har fortalt det her, men selv om jeg da var ved at være voksen, så kom jeg til at græde, da jeg fortalte det alt sammen. Far spurgte ikke om mere. Han var nok klar over, at han var gået ind i noget med træsko på, som var en helligdom for mig. Det må I også huske på. Man kan plumpe i og træde ind i det, der er helligdom for andre.

Aftensæde

Omkring afslutningen på første verdenskrig havde vi ingen olie, så vi kunne ikke bruge petroleumslamper, men vi havde tællelys, og der blev lavet karbidlygter, som var en slags gaslygter. Vi havde sådan en karbidlygte stående på bordet, og så gik kvinderne på besøg hos hinanden. Det var jo trist at sidde alene i halvmørket. De sad så omkring bordet og strikkede og syede, og vi andre sad i mørke udenom. Det kunne jo også ske, at der sad en gammelfar i halmstolen og fortalte historier. Det var spændende for os. Vi fik mange gode historier og mange gode aftener ud af det. Der var især en murer i Strellev, som der gik mange historier om. Jeg har kendt hans søn. Mureren var sønderjyde, og han var slem til at prale. Han fortalte, at han havde tjent på en stor gård dernede som helt ung som fodermestermedhjælper. De havde hundrede køer, og så kunne det jo ikke undgås, at det skete, at de kom op om morgenen, og der gik en halv snes kalve løse. (Det kunne da vel også nok ske, at det var rigtigt). "Men så slog æ lig` et slag med pisken, og så fløj de lige op på hver sin bås. Det gjorde jo så meget, at de var van te`et". "Nåh", sagde bønderne derovre i Strellev, "mon du ikke overdriver lidt Laust". "Det være lige så sandt, som æ sidder her", svarede han. Men da havde han rejst sig op, blev de ved med at tvivle, så sagde han: "Sejer du æ lyver, du ska kom "te var" i morgen den da` i da`".

Dres

Der var en mand i Hallum, der hed Dres. Jeg har tjent sammen med hans datter og har også besøgt ham. Han var en original, men han var skam klog nok. Der hvor jeg tjente, havde vi orner, mest til egen brug, men naboerne kom også med deres søer dertil. Dres kom også kørende nede fra Hallum med sine søer, som skulle til orne. Han kom selvfølgelig med dem i god tid, for så fik de da føden i de par dage. (Det havde han nok udspekuleret). En gang, da han kom med en so, havde vi en sti, der var tom, og der havde vi halm liggende, så vi var fri for at hente halm tværs over gården hver dag. Der var en luge her og en dør ud til gården der. Halmen var lagt i den ene hjørne, så vi kunne gå langs den ene side, og ved den anden side var krybben. Nå, han kom da omsider efter sin so. Det var en dag, hvor vi var ved at

tærske. Han kom ud til os i laden og sagde, at han kom efter sin so, og det var i orden, og vi skulle jo så have den læsset på vognen. Jeg kan ikke huske om det var mig eller andenkarlen, der var inde efter soen først, men jeg hentede soen og gik bagefter den hen til lugen, men når den kom derhen, vendte den rundt med et snuptag og løb tilbage. Vi prøvede flere gange, men så sagde Dres: "Nej, la` mig, la` mig". Nå, ja, det kunne han da godt få lov til. Så ham ind til soen, imens han fortalte en historie: "Joh, der var engang en karl. Han tjente på en gård, der brændte." Imens gik Dres om efter soen og kom med den hen langs krybben og om til lågen, og når den kom derhen, vendte den rundt. "Vi får den aldrig ud, vi får den aldrig ud", sagde han, "men den her karl, der tjente på gården, der brændte, han havde reddet sååå`n en masse svin, sååå`n en masse svin. Det stod der om i avisen, og så læste dronningen det i avisen". Samtidig kom Dres igen hen til lågen med soen, og den vendte igen omkring, og Dres fortsatte: "Vi får den aldrig ud, - så sendte hun bud efter karlen, at han skulle komme over og fortælle hende, hvordan han dog havde båret sig ad med at redde sådan en masse svin. (Ja, det var jo godt fundet på, at han skulle over til dronningen). Så kom han over til dronningen, og hun spurgte ham om, hvordan i alverden han kunne redde sådan en masse svin. "Jov", sagde han så, "a gjor` lieg så`en", og så tog Dres i det ene øre på soen, "og så såèn", samtidig slog Dres et ben over ryggen på soen, og så røg den ud af lågen og ud af døren og helt ud på gårdspladsen. Dres havde en lang kørefrakke på, der var knappet op, og den stod i en hale bagefter ham, og så grinede han om til os. Joh, han forstod det lige! Vi kom sådan til at grine over det komiske syn, at vi næsten ikke kunne få vejret. Vi skulle jo have soen op i vognen, og da det var en stor so, så skulle vi have forbenene op først, imens Dres holdt den i halen, så den ikke gled ned igen. Bagefter skulle vi have bagbenene op. Andenkarlen og jeg havde i hinandens hænder under soen, og på den måde fik vi den løftet op, men så kom vi til at se hinanden ind i øjnene, og vi kom til at grine, så vi tabte soen, og så måtte vi jo til det en gang til.

Da datteren rejste fra gården, var jeg nede hos Dres med hendes sager. Da fortalte han, at han havde en bror, som var på et sindssyge hospital i Viborg engang imellem, og så ville han jo hen at besøge ham en dag. Så tænkte han: "Skulle han nu gå til Tistrup – der var 7

km. – eller skulle han gå til Tarm, - der var 17 km. – så sparede han jo billetten til Tarm. Men så kunne han snart lige så godt gå til Skjern, for så sparede han billetten fra Tarm til Skjern, og så behøvede han heller ikke skifte tog". Han stod tidligt op og tog sine fjederstøvler, som der var strop bagi, puttede sine hoser i lommen og stak sin stok gennem stroppen på støvlerne, og så marcherede han af sted med støvlerne på ryggen ud ad landevejen. Han var ikke særlig stor, og jeg har aldrig set andre, der kunne flytte fødderne så hurtig, som han kunne. Som han gik der ud ad landevejen, kom der en bil kørende, der tidligt på morgenstunden. Jeg kan godt forestille mig, hvad manden, der kom i bilen, tænkte: "Der har vi en fyr, ham skal vi vist have op at køre", for han marcherede jo nok så strunk og lige så hurtigt, som han kunne med støvlerne på ryggen. Så standsede chaufføren op og spurgte: Vil du køre med"? "Ja tak", svarede Dres, og så kravlede han ind, og de kørte videre. "Hvor langt skal du"?, spurgte chaufføren. "Jeg skal til Viborg", sagde Dres. "Det var da sjovt, for det skal jeg også". Jeg ville gerne have været med på den tur til Viborg, som Dres fortalte om. "Jamen så kom du da alt for tidligt til Viborg", sagde jeg. "Ja", sagde han, "men inden vi kom helt til Viborg by, havde jeg set en mark med høstakke på, og så gik jeg derhen og sov i en høstak, indtil det var ved tiden, hvor jeg kunne komme ind at besøge min bror".

Bedstefars slangejagt

Første gang, jeg var i Indien, var jeg der i 7 måneder. Jeg rejste derud den 20. september i 1966. Else havde lidt landbrug, og jeg gik og spekulerede på, hvordan det kunne gøres bedre, og jeg prøvede også forskellige ting. Jeg var så naiv at tro, at hvis vi plantede flere træer, kunne løvet danne muld. Det er rødt ler og sand, der er der. Når de så skal bygge en mur, kan de bare grave et hul i jorden og hælde vand i og så ælte det sammen der og bruge det til mørtel og mursten. Jeg har senere fået at vide, at det ikke kan danne muld på den måde, for solen brænder humusen væk. Vi havde oppe ved huset et sted, hvor der havde stået små træer til udplantning. Der var levnet nogle træer, som jeg så gik og hakkede op. Det var i januar, og det var blevet for tørt til, at de kunne graves op. Vi havde ellers fået vand nok

før, og jeg havde plantet dem ud forskellige steder. Konerne gik godt nok og sagde til Else: "Det er synd for bedstefar". Jeg gik jo og vandede træerne, for at de skulle komme til at gro. "Bare lad bedstefar gå", sagde Else, "han kan li` det".

Så var jeg en dag gået ned for at vande om eftermiddagen, da de havde begyndt at pumpe vand til at vande risen med. Jeg gik langs med vandrenden ned i marken, så jeg kunne tage vand der, hvor de vandede fra renden, i stedet for at skulle bære vandet helt oppe fra pumpen. Jeg stod dernede, og ham der stod for vandingen kom også forbi. Jeg røg på en cigar. Han gik lidt længere ned og ind på en stubmark, hvor der var høstet afgrøde. Markerne er ikke meget større end gulvet i en skolestue. Pludselig begyndte han at råbe og skrige og for hen til den anden ende af marken. Jeg tænkte med det samme, at der var nok en slange dernede, for nogle dage før var der en slange, der havde slået en af vore okser ihjel. Jeg gik derned for at se, hvad det var. Da gik inderen henne på marken. Der var også en slange, og jeg stod og så på den, mens manden hylede og skreg. Han var vel bange for, at den skulle gå til angreb på mig. Slangen kravlede op på dæmningen, som var lavet for at lede vandet rundt til de forskellige marker. Der fandt den et hul, som den kravlede ind i. Jeg holdt mig på god afstand, men skulle da se, hvor den blev af. Den gled længere og længere ind, og til sidst var der kun et stykke af halen ude. Jeg gik med vandspanden i hånden, og jeg tænkte på, at hvis jeg nu tog fat i halen og trak den et stykke ud, så kunne jeg måske knække ryggen på den med spanden. Jeg gik hen til den og tog den i halen og trak den et stykke ud, og så slog jeg den ned på ryggen 3 gange, alt hvad jeg kunne trække. Jeg syntes, at det var som at slå på et stykke træ. Det gav ikke efter, og der blev kun en hvid plet på ryggen af den. Jeg trak den lidt længere ud, men da nåede jeg kun at give den ét slag, for så begyndte den at bakke ud, og jeg var ikke særlig interesseret i at snakke med hovedet af den, for jeg vidste nok, hvad ende den stak med – som manden sagde, der havde gigt. Ja, han havde sådan en forfærdelig gigt, og han lå der i sengen og kunne ingenting og havde det rigtig skidt. Så kom naboen over til ham, og det var den rene jammer med den grimme gigt. Så siger naboen til ham: "Ja, du skulle holde dig nogle bier, så får du ikke gigt". Sådan troede de i gamle dage, og det kan godt ske, at det passer. "Ja", svarede manden, "det

kunne godt være, at jeg skulle prøve det". "Jamen, det kan jeg da nemt hjælpe dig med", sagde ham, der havde bierne. "A ka` hint` en bi". Jah, han vidste snart ikke. "Joh, jeg kan nemt hente en", sagde naboen, og så gik han hjem og tog en bi ved vingerne. Det kan man nok gøre, så kan den ikke stikke. Så gik han ind til manden med bien og slog dynen op. Så sagde manden, der lå i sengen: "Stikker – stikker den med forenden, eller – stikker den med bagenden"?

Jeg vidste jo nok, hvad ende slangen ville stikke med, så jeg gik lidt væk. Jeg var ikke langt fra den, så jeg tænkte, om jeg kunne ramme den i nakken med spanden, når den kom langt nok ud. Da den kom ud, smed jeg spanden efter den. Om jeg ramte den, er jeg ikke sikker på. Det var i hvert fald ikke med ringen af spanden. Slangen gled ned fra diget, og spanden skramlede ned. Så rejste slangen sig bag ved spanden, og så stod vi der og stirrede på hinanden. Den blinkede ikke engang til mig. Da den havde stået sådan et stykke tid, faldt den ned. Jeg blev stående: Jeg skulle ikke hen at snakke med den. Så kom inderen da til sig selv. Han kom farende derhen og rundt omkring mig og op på dæmningen, hvor han greb to store sten, som han smed i hovedet på slangen. En af konerne kom løbende ned helt oppe fra det øverste af marken, hvor hun havde vandet tomater. Hun kom med en lang kæp, som hun havde taget med fra tomatbedet, og så fik den en ordentlig omgang med kæppen, og til sidst satte inderen enden af stokken på hovedet af slangen og knuste hovedet på den. Så samlede han slangen op på kæppen og marcherede hjemad, imens han snakkede så højt, at jeg kunne høre ham hele vejen hjem. Men jeg skal love for, at da det hele var overstået, så rystede jeg, så knæerne slog sammen. Det ville jeg ligegodt ikke hjem og vise alle konerne og børnene. De skulle ikke se, at bedstefar rystede sådan i bukserne, for bedstefar var en stor helt derude, især for børnene. Jeg røg en cigaret og gav mig til at vande mine træer, for at falde lidt til ro. Så gik jeg hjem og kom ind til Else, og hun kiggede jo noget på mig. "Ja, det var jo den slange". "Ja, han råbte nu så højt og snakkede så hurtigt, at jeg ikke forstod alt, hvad han sagde", sagde hun. Da havde hun jo ikke været derude så længe, og hun havde lidt besvær med sproget. "Men jeg syntes, det lød som om, at du var lidt impliceret i det". "Ja", sagde jeg, "jeg ville egentlig gerne havde skindet af den". Så rejste hun sig med det samme og gik ud til Devanes, som inderen hed, men

slangen var væk, sagde han – den var væk. En af de andre missionærer har fortalt mig, at engang, da de havde fanget en hvid kopraslange, ville hun da gerne have skindet af den, men den var også væk. "Hvad gør de ved den", spurgte jeg, men det vidste hun ikke, selv om hun havde været derude i mange år. Siden har jeg fået fortalt, at de brænder dem, for de tror, at den mand, som har slået slangen ihjel, hans billede står i slangens øje. Når dens mage så kommer hen og finder den og ser billedet af den mand i dens øjne, så forfølger den manden. Derfor brænder de den. Tænk, om jeg havde haft den her. Det sjoveste ved den historie var næsten, at dagen efter kom rektor fra en stor drengeskole, som Else har opsyn med, derover. Han gik rundt og snakkede om bedstefar, som havde taget slangen i halen, og så slog han den ihjel – ba-bu – færdig! Så prøvede jeg at forklare ham, hvordan det var gået til. Den historie har de fortalt til mange i tidens løb, og det er den jo ikke blevet ringere af!

Bedstefar - Johannes Krogh, Billum - i Marbæk plantage. Hans datter Else var leder på et enkehjem i sydindien 1965-1997.

Tyske panserhindringer omkring Varde

Af Torben Vinge Christensen, Varde

De fleste her fra området kender Vestkysten med de mange betonbunkere. Kystforsvaret med disse bunkere, der ligger helt ude ved kysten udgjorde den stærkeste del af den tyske forsvarslinie, kaldet Atlantvolden under 2. Verdenskrig. Forsvarslinien strakte sig fra Nordnorge i nord til den fransk/spanske grænse i syd. Alene i Danmark blev der opført omkring 8000 betonbunkere, lige fra små maskingeværsbunkere på hver ca. 10 m^3 beton til den store føringsbunker for en natjagerdivision på flyvestation Karup på ca. 39.000 m^3 beton – ja det er korrekt niogtredivetusinde m^3 beton. Det er dog de færreste af disse bunkere i Første Stilling der i dag er synlige i terrænet, men man må jo indrømme at de alligevel giver anledning til debat.

For at give dybde i befæstningen blev der imidlertid også anlagt omfattende systemer af pansergrave, kanonstillinger, andre jordanlæg og minefelter. Altså anlæg næsten udelukkende anlagt som jordstillinger, som følge heraf har disse anlæg næsten ikke efterladt sig synlige spor i terrænet. Det er disse lette anlæg jeg her vil forsøge at beskrive.

I 160. Reserve Division's område som dækkede området nord for Nymindegab til lige syd for Esbjerg, og fra Vestkysten til lidt vest for Ansager anlagdes den såkaldte "2. Stellung See u. Land". Søsiden der er placeret ca. 500 m bag kysten nåede at blive ca. 95% udbygget, landsiden blev kun påbegyndt. Denne stilling skulle bringe en modstander til standsning, hvis han var brudt igennem den kystnære Første Stilling. Dette konstruktionsarbejde blev i væsentlig grad foranlediget af Feltmarskal Rommel i forbindelse med dennes inspektionsrejse i området i december 1943.

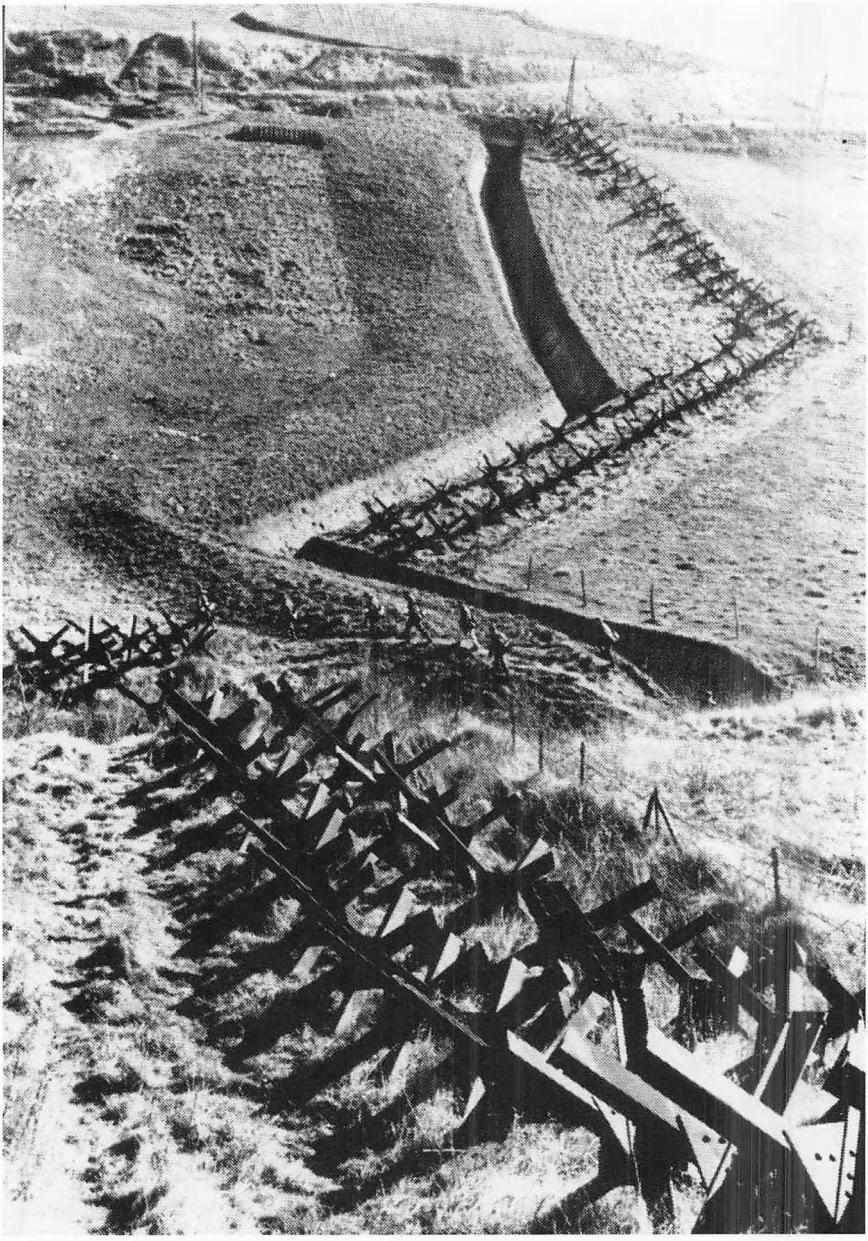

Pansergrav med banketten til venstre, de flytbare jernkonstruktioner kaldes for "Tjekkiske Pindsvin". De kaldes ofte fejlagtigt for "Spanske Ryttere".

Der var pr. 20. Februar 1945 anlagt 314 stk. maskingevær- og mortérstillinger samt 26 stillinger til panserværnskanoner, dertil kommer 6 stk. infanteri- og artilleri observationsposter.

I området mellem Ho Bugt og Ringkøbing Fjord var der anlagt 38 km pansergrave og ca. 90 km pigtrådsspærringer. Det ses også at der på indberetningsdagen var beskæftiget 324 personer ved anlægsarbejdet.

Det har været et kæmpe arbejde f.eks. tog det 44 mand en hel dag at opføre en 120 m lang strækning, af en infanterihindring med fem rækker pigtråd (6,3 m bred). Det fremgår af den tyske pionertjenestes materialelister at der medgik ca. 1700 pæle, 300 ruller pigtråd og 100 ruller glat tråd, i alt omkring 26 tons pr. 1000 m.

Det er enorme mængder træ der blev anvendt, og der var da også flere plantager der blev lagt ganske øde p.g.a. træfældningen.

Endnu værre bliver det for pansergravenes vedkommende. F.eks. tog det 100 mand 37 dage at færdiggøre en strækning på en km. Graven var 4,5 meter bred foroven og 3 meter dyb med en vinkel på 55 grader, det giver ca. 7500 m^3 jordfyld pr. løbende km. Der medgik til afstivning pr. km. 3000 pæle, hver 5 meter lange, samt til forankring 3000 stk. pæle på 0,8 meter. Dertil 2,4 tons ståltråd.

Den opgravede jord blev fordelt, så man fik en banket, således at en kampvogn der forsøger at passere pansergraven kommer til at blotte henholdsvis den svagere pansrede bund og overside, herved bliver det muligt at beskyde disse punkter med panserværnskanoner.

Hvor det var muligt at udnytte en naturlig hindring, gjorde man dette, det kunne være moser, kær og vandløb, hvis bredder var stejle nok til at en kampvogn ikke kunne passere dem, andre steder kunne man afgrave en naturlig skrænt og derved gøre den mere stejl.

Da man medio 1944 påbegyndte anlæggelsen af pansergraven mellem Ho Bugt og Ringkøbing Fjord samt mellem Ho Bugt og Oksby gjorde man i vid udstrækning brug af det panserhindrende terræn der dengang var i området.

Pansergraven tog udgangspunkt ca. 12 km bag Vestkysten, ved Broeng, syd for Oksbøl, op gennem den vestlige del af Oksbøl Lejren, ind over Helle Sø, gennem Vrøgum Klitplantage (her er graven stadig intakt), hvorefter den løb ud i Filsø. Her skal man huske på at Filsø på dette tidspunkt endnu ikke var så afvandet som det er tilfældet i dag.

Nord for Filsø delte graven sig i to, den vestlige gik op over golfba-

nerne ved Henne og endte ved kanten af Blåbjerg Plantage, her fortsatte panserhindringen som en trådspærring vest om Blåbjerg op til Houstrup, herfra og op til broen hvor Nymindegab - Nørre Nebelvejen krydser Nebel Bæk, udnyttede man de ufremkommelige kær og moser. Graven løb ud i Nebel Bæk ca. 30 meter nord for broen.

Den østlige del er endnu synlig, idet vandløbet Fidde Strøm og Skallebæk blev udgravet for at blive anvendt som pansergrav. Fra Tebelgård gik graven øst om Klinting. Nebel Bæk er også en del af pansergraven.

Hvor vejene krydsede pansergraven blev der anlagt panserspærringer, de såkaldte "Einsteckträger" udført med betonstubbe i vejsiden. Hvis det blev nødvendigt kunne vejbanen spærres ved at stikke kraftige jerndragere i dertil indrettede udsparinger i vejbanen.

Af disse konstruktioner findes der to "sæt" i det nordvestlige hjørne af Oksbøl Lejren, et "sæt" i Vrøgum Klitplantage, en jernbanebro ved Molskær, og et "sæt" ved jernbanen mellem Nymindegab og Nørre Nebel, den sidste har som det fremgår af Fæstningspioner Stab 31's byggelister, nummer 9744, bestod af 87 m^3 beton, og var færdig støbt den 1. juni 1944.

Betonspærring i NV hjørne af Oksbøl Lejren. 2. juni 1994.

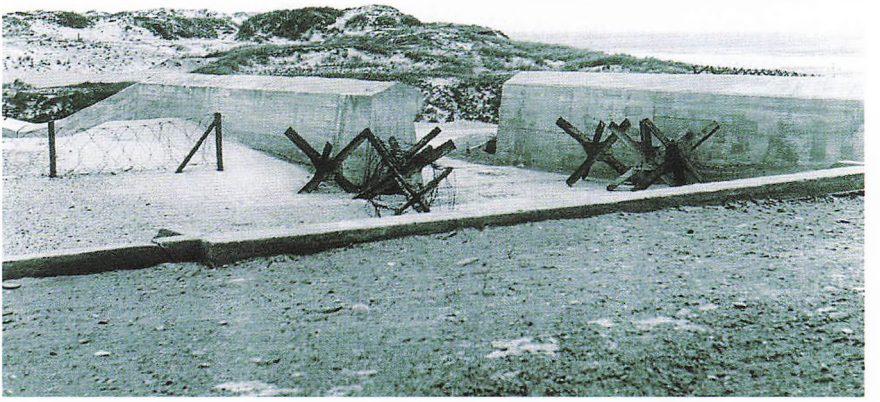

Pansermur ved Børsmose Strand, 1945. Oksbøl Lokalhistoriske Arkiv.

Allerede fra juli 1943 var der støbt pansermure tværs over vejene der føre fra stranden og ind i landet ved Henne, Børsmose, Grærup, Vejers og Langslade Rende. Det var for at hindre kampvogne og andre køretøjer i at fortsætte ind i land efter en landgang. Man anså klitterne og de våde områder bag dem som panserhæmmede terræn.

Der var flere typer, med og uden gennemkørsel. Pansermurene ved Grærup og Vejers blev efter krigen helt eller delvis dækket med sand, således at adgangen til stranden i dag foregår henover pansermurene.

Der står stadig en rest af muren ved Børsmose Strand, denne bestod af 215 m^3 beton og var færdigstøbt den 19. august 1943.

I en afstand mellem en til tre km bag pansergraven stod der mindst 8 feltmæssig opstillede batterier med en kaliber fra 10,0 til 21,0 cm. Derudover var der panserjægere og en del 7,5 og 5,0 cm infanteriskyts.

I Nørre Nebel Lokalhistoriske Arkiv ligger der en "Beskrivelse og særlige Betingelser vedr. Retablering af Houstrup-Hejbøl Bæk samt Sløjfning af Tankgraven i Forbindelse med denne".

Arbejdet omfattede:

1) Bortkørsel og planering af 15.715 m^3 jord.
2) Planering af jord langs bækken samt sløjfning af pansergraven, i alt 3.651 m^3 jord.
3) Optagning af pæle og faskiner i alt 1724 løbende meter enkel side.
4) Retablering af tre broer.
5) Sænkning af rørene i to af broerne (for at gøre terrænet endnu vanskeligere passabel havde tyskerne hævet vandstanden i grøfter og kanaler).
6) Optagning af 32 meter rør (hvor der var lavet passager over graven.
7) Rørlægning af 90 meter af bækken.
8) Faskine sætning af bækken i alt 1412 løbende meter enkel side.
9) Oprensning af 1359 løbende meter bæk.
10) Sløjfning af alm. Pansergrav 1670 m^3.

Der var meget detaljerede anvisninger for arbejdets udførelse, der skulle påbegyndes straks efter, at entreprenørens tilbud var antaget, og arbejdet skulle være færdigt inden 1. januar 1947. Blev tidsfristen overskredet vankede der bøder på 50,- kr. pr. dag.

Retableringen efter den tyske besættelse var lagt i det til formålet oprettede "Beskæftigelses-centralen" under Arbejds- og Socialministeriet.

På et tidspunkt påbegyndes anlæggelsen af en pansergrav hvis forløb gik fra Varde Å, nord for Varde, krydser Ringkøbingvej omkring hvor Falck ligger i dag, over til Varde Fritidscenter og op til Orten, videre op over Nybro, Vittarp, Rottarp til Outrup, Lundager og til Sædding, hvorefter man igen udnyttede de sumpede kær og moser i Nebel Mærsk.

Jeg kender ikke tyske optegnelser over denne pansergrav, den er heller ikke med på det tyske kort fra 20. Februar 1945. Der foreligger dog kortmateriale fra Beskæftigelsescentralen dateret 23. november 1945. De anlagte dele af graven fremstår også meget tydelige på luftfotoet fra 1945.

Der findes et foto af betonspærringen på Ringkøbingvej.

I "Historisk Oversigt over modstandsbevægelsens arbejde i Varde 1940 – 1945" af Ellen Bøgh Lundorf findes der på side 34-35 en beskrivelse hvor medlemmer af modstandsbevægelsen i Varde efter

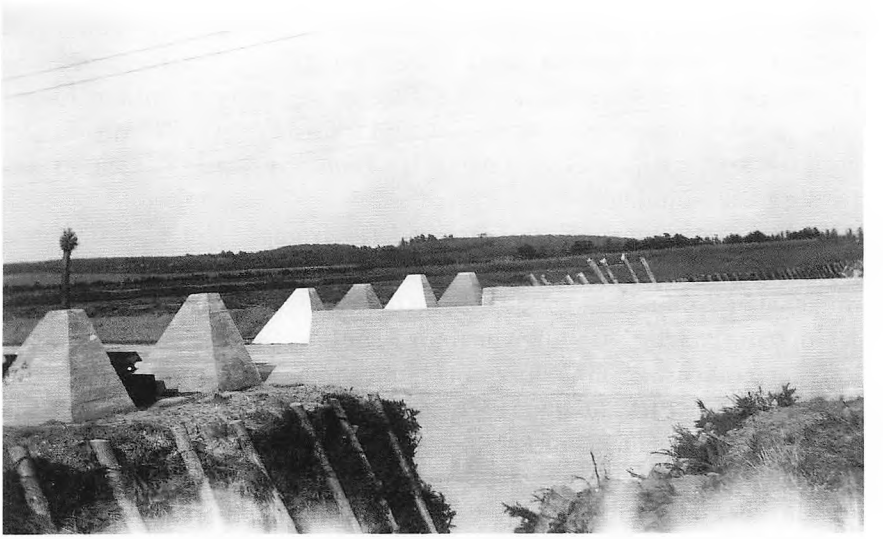

Panserspærringen på Ringkøbingvej i Varde. Datering ukendt.

ordre fra England skulle sprænge nævnte betonspærring. Sabotørerne blev dog taget af en tysk patrulje. Hændelsen opgives at have fundet sted den 13. April 1945. Sabotørerne blev først frigivet den 5. Maj om morgenen.

Der var også planlagt en pansergrav fra Varde Å, øst for Janderup Kirke, øst om Brandsbjerg, Strudvad, vest om Kærup og op til Nybro, hvor den skulle ramme pansergraven der tog udgangspunkt i Varde. Det oplyses dog at den kun var markeret i terrænet med stokke.

I første halvdel af året 1944 påbegyndtes anlæggelsen af tre spærrestillinger der gik øst-vest over Syd- og Sønderjylland med front mod nord. Grunden var den at den tyske overkommando frygtede et flankeangreb fra den jyske halvø og ned i Nordtyskland.

De tre spærrestillinger benævntes;

Gudrun Stillingen der forløb fra Kolding til Hillerup nord for Ribe.

Krimhild Stillingen der forløb fra Haderslev til Rejsby.

Brunhild Stillingen der forløb fra Vejle, nord om Grindsted til Skovlund gennem Ansager, og løb sammen med den da ny anlagte Karlsgårde Kanal på Hodde Mark. Kanalen var med sine stejle sid-

der en fortrinlig panserhindring. Pansergraven var igen planlagt i området omkring Agervig, nord om Gjelleruplund. Fra Knoldeflod og til området hvor Varde Kaserne nu ligger var graven anlagt. Meget tyder på at pansergraven skulle løbe ud i Varde Å hvor Nordre Boulevard nu krydser åen. Herfra og til Ho Bugt var Varde Å igen en fortrinlig panserhindring.

Af indberetningen af 20. februar 1945 fremgår det at stillingens længde var planlagt til at være 100 kilometer, der var på indberetningsdagen kun anlagt ca. 30 km, og beskæftiget 1079 personer.

Omkring marts 1945 opgiver man Brunhild Stillingen og udbygger i stedet Gudrun Stillingen, samtidigt vendes fronten mod syd – nu forventedes truslen at komme herfra, og den tyske øverstbefalende for de tyske tropper i Danmark forberedte sig på en blodig slutkamp i Danmark

I området omkring Varde flyveplads var der opstillet hindringer for at imødegå angreb fra faldskærmsenheder og enheder der landsattes med svævefly. Disse enheder består normalt af veluddannede og veludrustede soldater. Man kunne nemt forestille sig at en angriber der gik i land på kysten mellem Blåvand og Nymindegab også var afhængig af de meget vigtige broer i Varde, dengang var der kun broerne inde i byen.

Luftlande hindringerne var de såkaldte "Rommel Asparges" 2,5 m høje beton eller granstolper, imellem dem var der udspændt stålwire, og på lidt under halvdelen var der på toppen anbragt en mine eller en granat med en kaliber mellem 7,5 og 15 cm. Der skulle ca. 1000 pæle til at dække en kvadratkilometer. I.flg. en tysk opgørelse var der i februar 1945 sydvest for Varde opstillet 756 pæle med 336 granater. Tyskerne påregnede at egne enheder kunne rykke frem under pælene, lige som landmændene stadig kunne dyrke arealet de stod på.

Det er forbavsende så få spor de omtalte anlæg har efterladt sig i terrænet, men i befolkningens hukommelse fylder de stadig en hel del.

Der ligger sikkert mange oplysninger rundt omkring i folks gemmer – hvad skal der ske med gamle fotografier og beskrivelser når du engang er væk – tænk på dit lokalhistoriske arkiv.

Mette Bertelsdatter i Ho

Af Gert Ravn, Oksbøl

Lige syd for stationsbyen Oksbøl ligger den gamle herregård Hesselmed, hvis fyldige godsarkiv i dag er opbevaret i Landsarkivets magasiner i Viborg. Blandt dette godsarkivs mange spændende og unikke arkivalier finder vi en stor skifteprotokol efter salige Mette Bertelsdatter, der døde som enke i Vesterballe i Ho sogn natten mellem den 30. og 31. januar 1753.

Mette Bertelsdatter var født i Vesterballe 1685, og var ved døden enke efter skipper og husejer Peder Hansen, der var født i Nørreballe 1678 og blev begravet i Ho 1742, hvor de også var blevet gift i 1721.

Ved dygtigt sømandskab og mange vellykkede handler lykkedes det for dem, at opspare en meget betydelig formue, som de havde investeret i udlån på rente til mange private og i skibsanparter i Hjerting; - og da hun var barnløs blev det hendes slægt der ved retten i Varde 1754 kom til, at dele boet efter hende, som da beløb sig til 3.380 rigsdaler sølv, svarende til købsprisen på tre middelstore bondegårde!

Af skiftet efter Mette Bertelsdatter fremgår det også, hvem der var hendes arvinger og hvorledes de var beslægtet med hende i flere slægtsled på såvel fædrene som mødrene side. – I alt blev arven opdelt i 96 lodder til lige så mange arvinger.

Skyldnerne til boet, deres erhverv og bopæl sammen med gældens størrelse er også udspecificeret således, at denne del af skiftet også giver et fyldestgørende billede af datidens lokale bank- og investeringsvæsen, som i de gengivne kontrakter i skiftet ikke lader noget tilbage i grundighed i forhold til nutidens bankforretninger.

Men det er skiftets mange helt suveræne oplysninger om de 96 ar-

vingers slægtsskab, som i dag gør denne protokol til en de af de mest værdifulde personalhistoriske kilder i Danmark. – Således tegner et enkelt par af Mette Bertelsdatters bedsteforældre sig alene for en efterslægt på over 12.000 personer fordelt over alle klodens kontinenter og lande!

Og da Mette Bertelsdatter har to par kendte bedsteforældre stiger den slægtsmæssige dokumentation til over 20.000 personer, når man medtager, at nogle af personerne optræder i flere slægtslinier. – Udvider man kildematerialet til også, at omfatte datidens justitsprotokoller fra Kjærgaard Birk, Vester Horne Herred og Viborg Landsting, finder man også dokumentation for hendes fire par oldeforældre og nogle af hendes tipoldeforældre der er født omkring år 1500.

Persongalleriet udledt med basis i skiftet efter Mette Bertelsdatter omfatter gennem 500 år således cirka 100.000 personer, der har beklædt alle poster og socialgrupper i vort samfund. – Adskillige nulevende beklæder ministerposter i forskellige lande, ligesom persongalleriet også tæller mindst en håndfuld nulevende milliardærer.

Kilder og noter:

Skiftet efter Mette Bertelsesdatter opbevares nu i Landsarkivet for Nørrejylland, Ll. Sct. Hans Gade 5. 8800 Viborg (arkiv nr.: G.459-28). – En fuldstændig renskrift af hele skiftet udført af Karsten Hjort-Sørensen i Oksbøl, ses gengivet i "Vardesyssel Aarbog 1993" side 7-108. – Mette Bertelsdatters morfar skipper Niels Mortensen var født i "Ny Sönderside" cirka 1610 og døde i Ho før 1689, han var gift med Mette Nielsdatter der var født i "Fredtoftegaard" i Aal sogn og døde i Ho før 1689; deres gravsten er nu fredet, og efter en istandsættelse bekostet af slægtningen direktør Tage Sørensen i Esbjerg genindsat i Ho Kirke, hvilket er beskrevet i "Vardesyssel Aarbog 2003" side 100-102, mens et foto af gravstenen ses i "Vardesyssel Aarbog 1988" side 96. – Kjærgaard Birks Tingbøger 1592 – 1680 er udgivet i en række ekstraktbind med personregistre, som også kan hjemlånes fra eget bibliotek. – Mens Vester Horne Herreds Tingbøger 1613 – 1706 findes renskrevet i Lokalhistorisk Værksted i Aal (www.vardesyssel.dk).

Da Varde lavede øl

Af Per Døssing, Tistrup

Min interesse for etiketter går ca. 50 år tilbage og startede i København og er fortsat siden - til i dag, hvor jeg bor i Tistrup. Her i min garage har jeg et lille kontor, hvor jeg har en samling på ca. 90.000 øl- og sodavandsetiketter.

Hvordan startede så det hele? Jo, på daværende tidspunkt var det "in" blandt drenge, at gå ind til bryggerierne og spørge efter øl- og sodavandsetiketter. Det - som for mange drenge kun blev et kort "dille" - blev for mig en interessant hobby, og har givet mig i dag, hvor jeg er 60 år, mange minder og gode timer, at se tilbage på.

Det er danske og tyske etiketter, jeg samler på, og særlig de tyske etiketter har givet os mange rejseoplevelser. Ture til Tyskland er ofte gået til byer, hvor man har et bryghus. Ja, vi har så galt spist på en restaurant, som havde sit eget bryghus.

Mange tror det er lige så dyrt, at samle på øletiketter, som på frimærker, men det er det nu langt fra. Sjældne etiketter handles til 300-500 kroner stykket. Det sker, når samlerne nogle gange om året mødes til byttemarkeder. Jeg ville faktisk hellere have, at vi samler hjalp hinanden, men nu er der altså kommet penge ind i det, og det må man leve med, men sådan var det ikke i begyndelsen. Det behøver heldigvis ikke altid at koste alverden, at få nye etiketter?

Engang var jeg i København med familien. På et loppemarked købte jeg for en femmer en kuvert, som indeholdt gamle, bornholmske sodavandsetiketter. Det var faktisk meget mærkeligt, for kuverten faldt faktisk ned lige foran mine fødder. Ja, sådan kan man jo nogen gange være heldig, og de var faktisk meget sjældne! Ellers er bryggerierne hovedleverandører af etiketter.

Jeg er medlem af 2 danske foreninger for etiketsamlere, og de sørger for, at de sidste nye etiketter omgående kommer ud til medlemmerne. Jeg er heller ikke i tvivl om, med den store interesse der er om øl for tiden, vil interessen for etiketter ikke blive mindre?

En hel anden side af etiketterne – det er bryggerierne! Det har givet mig en god indsigt i bryggerierne i Tyskland og i Danmark. Jeg har været inde og se mange bryggerier i Tyskland sammen med min kone og vi har i dag også fået interesse for indholdet. Alle de nye udenlandske øl smager godt, og vi nyder dem – selvfølgelig med måde.

I dag er vi også blevet medlem af Danske ølentusiaster, så der bliver talt meget øl her i huset, men selvfølgelig er det først og fremmest etiketter og bryggerier, det handler om. Her kommer så bryggerierne i Varde ind i billedet. I bogen: Dansk Bryggerifortegnelse af Poul Tullberg nævnes følgende bryggerier i Varde:

a) H. Kaas (1881?)-1885.

b) Bryggeriet "Mariesminde", Chr. Christensen 1880-1885, H. Kaas 1885-1892 og N. P. Jensen 1892-1920.

c) Bryggeriet "Vestjylland", Conrad Erhard Storm 1886-1901
Varde Hvidt- & Baierskølbryggeri A/S 1901-1906
Varde Bryggeri A/A, forpagter Danielsen 1906-1907
Varde Bryggeri, H. Helms 1907-1910
Varde Bryggeri, Alfred Reinbach 1910-1914

d) N. J. Pedersen 1876-(1887?)

e) Varde Bryggeri, Oluf Jacobsen 1922-?
Dette bryggeri anmeldes som nyanlagt i 1922, men er ikke nævnt i toldvæsenets liste over danske bryggerier i 1925.
Det kom måske aldrig igang, men der kendes et udkast til en øl etiket herfra

Hvor de forskellige bryggerier har ligget i Varde ved jeg ikke, men bryggeriet "Vestjylland" skulle have ligget i den bygning, som ligger til højre, når man kører ind til Aldi fra Søndergade. I dag er den en stor beboelsesejendom – velrenoveret med flere lejligheder.

Bryggeriet har, som man kan se af ovenstående, haft flere forskellige ejere. Måske gik det ikke lige godt for alle ejerne? Man kan også se, at bryggeriet har fået forskellige navne - alt efter - hvem der ejede det, men adressen var stadig den samme! Her er der brygget mange forskellige øl, som man kan se af de trykte etiketter. Hvor mange øl der blev lavet pr. år ved jeg ikke, men i "Skandinavisk Bryggerisouvenir Samler-forening" medlemsblad var der en artikel af Flemming Birck Pedersen fra 1993. Heri stod der: Jeg citerer: "Det var ikke alene etiketter som Esbjerg Litografiske Etablissement leverede til Varde Bryggeri. Der leveredes brevpapir, nytårskort med konvolut, fakturaer, mærkesedler og visitkort. Langt den største enkeltregning fik bryggeriet dog i november 1905, hvor de fik trygt 500 plakater. Regningen lød på 574,00 kr. og var lige så stor som hele budgettet til etiketter samme år, hvor der leveredes 891.000 etiketter". Hvis dettee etiketantal passer med solgte flasker, så er det jo en pæn antal flasker, der er blevet brygget.

En sjov historie fra dengang - som jeg har hørt og læst om – var dengang, da Varde Bryggeri lavede øllet "æ Hatøl" eller "Hat-Øl". Navnet havde den fået, fordi man så to lystige og velklædte herrer på

etiketten. Øllet var så lys og let, at afholdsfolkene troede det var en lys øl. Den blev meget eftertragtet, og man drak den til afholdsballerne i Varde. Det fortælles, at det fik dette resultat, at nogle vågnede op i detentionen morgenen efter. Måske er det ikke sandt – måske bare en and, men i hvert fald var det en øl med fut i. Etiketten er grøn og sort.

Her er hvad "netetiket.dk" skrev:

Varde Bryggeri bryggede bayersk øl i to perioder, dels perioden 1886 til 1906 og dels i 1910-1911. Denne pilsner er fra den sidste periode. Pilsneren gik – som man kan tænke – også under navnet Hat-øl. Og mon ikke de to herrer med monokel, vest og lommeur har været en del af Vardes forretningsliv.

Skattefri øl fra Varde. Som det fremgår af den håndskrevne tekst nederst på etiketten, så er der tale om et prøvetryk. Teksten lyder 20,000 = 20,00 3 farver, med andre ord etiketten blev bestilt i tre farver 20.000 eksemplarer til den formidable sum af 20 kroner. Der ken-

des eksemplarer af den færdige trykte etiket. Den er da flot – selv i prøvetryk! Sådanne udkast til etiketter kan ofte være ligeså interessante som øletiketterne selv – og jeg har en lille fin samling af udkast, flere af dem er små håndmalede kunstværker! Årsagen til at der er en løve netop på en etiket fra Varde er, at løven findes i Vardes byvåben. Løven kommer fra hertugen af Lüneburgs våbenskjold, og han fik Varde som gave af Valdemar, da han giftede sig med hans søster Helene engang tilbage i 1200 tallet.

Varde Hvidt & Baierskølbryggeri, som bliver set lidt fra oven. Denne etiket er meget præcist dateret, da jeg har en kopi af trykkeriets samlede leverancer til Varde Hvidt & Baierskølbryggeri. Denne etiket blev trykt i Esbjerg i 1907 – og kun i 1907 – i 2 omgange. Det seneste tryk bar ordene pasteuriseret og filtreret. Det gjorde det første tryk ikke. Etiketten blev trykt i 35.500 eksemplarer – til en pris af 75 øre pr. mille d.v.s. 1000 etiketter.

Jeg har her forsøgt at fortælle lidt om, hvad der driver "værket" eller kort sagt: Hvorfor man har sådan en hobby, og hvilken oplevelser det giver. Jeg tror også, det er med til, at holde en i vigør. Det har altid været sund, at have noget man kan gå op og selvfølgelig særlig, hvor man er væk fra arbejdsmarkedet. Det kan varmt anbefales og man lærer mange nye mennesker at kende? Jeg har også mange sodavandsetiketter – også her fra Varde – men det kan måske blive til en historie en anden god gang! Til slut vil jeg sige: Nu brygger man igen øl i Varde – så ringen er sluttet?

Filtreret & Pasteuriseret
DOBBELT-ØL
fra
VARDE HVIDT- & BAIERSK-ØLBRYGGERI
VARDE.
Stort Extrakt Indhold
kun ringe Alkohol-Indhold
Absolut holdbart

PASTEURISERET
SKIBS ØL
FRA
VARDE BRYGGERI
aftappes paa Bryggeriet direkte
fra Lagerkjedene og garanteres
overgæret og skattefrit.

Jens Astrup sammen med børn og svigerbørn.

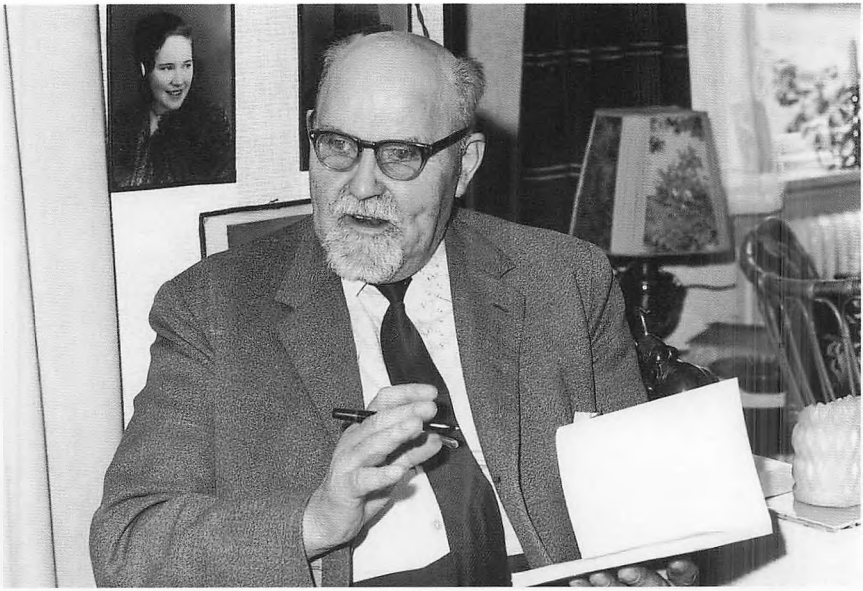

Jens Astrup ca. 75 år.

Ud og op

En oplevelse a aldrig glemmer

Af Jens Astrup, Faster

Her er en historie, som er fortalt med humor af Jens Astrup, som "redaktøren" har været så heldig, at være sammen med et par gange. Han var min svogers bedstefar. Jens Astrup lever ikke i dag, men det gør hans historie, og den kommer her!

A prøver, om a kan finde lidt stof frem, der ikke blot er stof for mig, men også for jeres læsere. I ved, at a er vestjyde, ellers var a vel ikke blevet opfordret. I ved også, at a som alle, så godt som da alle vestjyder, bruger a i tale eller snakkens gave, men i den sidste tid er a også begyndt at bruge a, når a forsøger at fortælle til papiret. Hvad mon vestjyder siger til det? A kalder min snak – en oplevelse a aldrig glemmer. Radioen var for nogle år siden ude med en opgave: Fortæl en oplevelse, De aldrig glemmer. Der kom en del gode oplevelser frem i radioen. Nu får I én af mine oplevelser, som a aldrig, så længe min hukommelse er i behold, vil glemme.

Det var i 1939. Der må have været lidt kritik af Grundloven. Stauning, Bertel Dalgård og, så vidt a husker, Christmas Møller også, de var blevet enige om at sende et forslag ud til folkeafstemning. Alt vedrørende Grundloven og dens forandringer går jo højtideligt til. Afstemningsdagen var vi, nogle af Faster sogns, tør vel ikke bruge ordet landadel, men sognerådsformand, mejeribestyrer og hans førstemand, sognets førstelærer, gårdmænd, mindre og større, mere eller mindre

tossede, alle med koner, de der var heldige at have en, bedt til aftenkaffe hos Thora og Søndergård Madsen, Lille Fastergård.

Da aftenens første snak var behandlet – det var vel om vind og vejr, landbrugspris og dit og dat, da var vi nået lige mod klokken 22. Min broder Peder Astrup, mærkeligt nok den tavse af de meste fåmælte, fandt på at sige: "Skal vi ikke lige høre 22-radioen, om der er kommet nogle af stemmeresultaterne". Nabo Søndergård måtte desværre bekende, at hans radio var i uorden. Så var det nok ikke bror Peter, der spyttede ud, men mig, hans yngre bror, der får tusinder af ord sagt, for hver af Peters. I hvert fald der kom en tanke, hvor tanker kommer fra, fortæl mig det, a ved det ikke. Tanken var: Skidt med at radioen ikke kan sige noget, vi laver en konkurrence. Skriver hver en seddel – så mange procent jastemmer får Stauning og navn under. Så tør a nok sige, det blev ikke kedeligt hos Thora og Søndergård. Den der ramte plet, skulle selvfølgelig ikke lide noget. Den første snak om, hvad de andre skulle bøsse ud med, var, at der skulle betales til fælleskassen, alt efter som gættefejlene nu blev. Fælleskassen skulle senere bruges til en tur ud i det blå. Resultatet blev inden afstemningen, at den, der gættede mest forkert, som straf skulle være en slags kasserer og sørge for, at der altid var skejser nok i kassen.

Det blev snart bestemt, at turen ud i det blå skulle være en tur af rang – aldrig set eller oplevet før. Det skulle ikke være en tur med thermoflasker og madkurve – hele dagen forplejning ude. Føreren blev snart klaret: Selvfølgelig den, der ramte bedst. Han måtte føre menigheden hen, hvor han syntes bedst. Den eneste forpligtelse var: Ud og hjem samme dag. Det blev også højtideligt bestemt, at føreren ikke måtte kritiseres under hans embedes udførelse. Hvis én mælede et ord desangående, kunne man blive smidt af, hvor som helst og når som helst. Kort og godt, blive overladt til sin egen ret håbløse skæbne. Der blev meget bestemt og mere snakket, inden vi gik til kaffebordet. Efter kaffen med cigaren – så i gang med afstemningen. Læreren førte journalen. Der var frygtelig tavshed og spekulative miner, da vi alle sad med papir og blyant i hånden. Men tavsheden var næsten ikke til at holde ud. A var sikkert nok den værste til at skræppe op. Tænk jer folkens, hvad kan der mon ikke blive af stemmer til Stauning, måske 70-80%. Både chefen selv, Christmas og Bertel slutter. Men en sag skal som bekendt, da ikke mindst når det gælder politik, ses fra to sider.

Nu fortæller jo alle Venstre-blade sikkert over det ganske land: Staunings forslag duer ikke, bliv hjemme på sofaen. Det var nok dengang vi så sofavælger-navnet for første gang. Og vi ved jo, at alle socialdemokrater også læser Venstrepressen. Det er de jo nødt til for at se, hvem der er død. Socialen har jo ingen dødsannoncer. Måske har Venstre aviserne så stor en magt, at Stauning kommer helt ned i 20-30%. A var nogenlunde selv klar over at de få og mange stemmer, a vrøvlede om, var vel nærmest for at vildlede.

Om turen blev der pointeret ret stærkt: Ikke et ord måtte komme ud om, hvorhen turen gik. Havde den stemmevise mand en kone, så ikke på vilkår måtte hun få det mindste at vide. Hvad a tydeligt husker blev nævnt var, at det for en gangs skyld skulle være en rigtig tur, ikke oplevet før, aldrig set magen. Men den fornøjelige aften gik mod afgang. Lærer Røgler havde fået alle stemmer underskrevet med navn i sin besiddelse. Når morgenradioen kom, så lod han føreren vide, hvad han kunne vente af besvær. Godnat og tak, måske forinden: Fred hviler over land og by. Vi stavrede hver til sit, vel nok tænkende: Hvor nær mon a rammer? Om morgenen, så snart telefonen var åben, havde a lærer Røgler i tråden. "Værsgo J. A., nu har du føringen. Du har gættet på 43%, og afstemningsresultatet var 44,40%, 1 4/10 forkert. Deres bror har gættet på 46%. Nu held og lykke, lad os nu se, hvad manden på Fastergård kan finde på". Så læser-folkens, da kan I sørme tro, det varede ikke længe, før manden fik noget at spekulere på. Hvor, hvor, ja, hvor i al verden hen. Himmelbjerget, Fanø, Vejers, Grejsdalen, Søndervig. Nej, nej, der og der har den og den været. Noget helt ekstra. A var nok selv den værste til at forlange, at det ikke skulle være en almindelig skovtur, som for skolens mindste klasse, hvis a skulle råde. Nu måtte a råde. Men det tossede ved førerskabet var, der var jo ikke én eneste i nabolaget, a kunne drøfte det det mindste med. Tæt som en potte. Husker tydeligt min nysgerrige, men også gode nabo, Mads Bendtsen, der ikke skulle med, sad en dag og spurgte, selvfølgelig ikke direkte hvorhen, det var han en alt for klog og dreven spørger til. Nej, sådan lidt uden om: "Blywer det en lang tur"? "Mads, du kan spør` og spør` - ikke et ord, før det store løb er kørt". "Det var som pokker, du plejer da ikke at være så tæt"? "Nej, men for en gangs skyld, Mads".

Men stadig grublede a. Umuligt om det vil komme. A var lige ved

at være der, hvor det aldrig er rart at være. Man grubler og grubler, men ikke spor af vej. Omsider ramlede a sammen med mange af deltagerne ved en aftenkomsammen. Tør nok sige, de lagde ikke fingrene imellem. Nå, hvad pokker bliver det til, må vi snart se barnet? Var lige ved at sige hårdt: For pokker da vent, vent. I skal nok få jeres lyst styret. Først skal vi ha` Skjaneng` bjerget. Men blank, blank var a – ikke på vilkår ville noget vise sig. Det var jo også dette, at a omtalte aften havde været den, der råbte allerhøjest. Men så, da a var allerlængst ned for at finde det ekstraordinære, så pludselig dukkede det allermest originale angående turen op – en hel ny tanke. Hvor kom den fra . . . . såmænd fra Vestjyllands Socialdemokrat. Min nabo var holder af bladet, a holdt Vestkysten, og da a var en hund efter at læse fra alle sider, byttede vi lidt blade. En middag gik a i seng med krabaten. Så læste a, at kaptajn Foltmann havde bedt Esbjerg bladene om at fortælle deres læsere, at alt, hvad der kom ind under foreningsudflugter, burde lægge turen om ad flyvepladsen. En lille flyvetur var den store kolorit for alle deltagere i ethvert selskab, der var ude for at opleve noget ekstra. Med et slag: Selvfølgelig – en flyvetur. A havde ikke selv, og vidste at heller ingen af deltagerne havde set noget af jordkloden oven fra. Selvfølgelig skulle vi have en flyvetur. Så kom der skred i mine tanker. Dagen efter sagde a til min søn og vor husbestyrerinde: A tager til Varde i dag. Det gjorde a også, men først til Esbjerg, lige op til Knud Ree. Selvfølgelig fortalte a redaktøren, hvordan landet lå, og hvis han nu ikke havde opfordret sine Venstre mænd til, at de skulle blive liggende på sofaen, så var a ikke bleven den store fører. "Og nu må du hjælpe med, at vi får en flyvetur lagt ind i vor udflugt", sagde a til ham. Knud Ree var straks parat. Selvfølgelig skulle vi have en flyvetur. Han fortalte, at han og hans kone før var fløjet fra lufthavnen kl. 11, havde spist frokost på Wivex kl. 12. Klokken 13 til radiorådsmøde og kl. 15 havde de været hjemme i Esbjerg til eftermiddagskaffe. Der blev ringet. A var snart hos erhvervschefen i Esbjerg. Han fik historien og hjalp til med arrangementet. Næst efter hos kaptajn Foltmann i lufthavnen. Foltmann, han var af den runde type, altid i det gode humør, for hvor maven er i orden, er humøret det som regel også. Kaptajnen var straks med på tanken. Kl. 15 skulle vi være i lufthavnen. Se den norske maskine komme fra Oslo og starte videre mod Amsterdam. Så snart selskabet

var blevet præsenteret for chefen, ville han fortælle lidt om flyvning. En maskine ville blive kørt ud af hangaren og piloten begynde at pille ved knapperne. Når der var fuld gas på, skulle Foltmann råbe højt: "Vær så god mine damer og herrer, køretøjet er parat. Astrup har ordnet billetten". Den var oplagt – kunne ikke andet end blive succes. Vi skiltes med smil og et på gensyn.

Så på Søpavillonen. Her arrangerede a middag til kl. 12. Kylling og jordbær formedels 1,75 kr. Videre var a så dristig at gå op til direktør Holm, der var aftager af smørret fra Faster mejeri. Ville direktøren ikke være så elskværdig at være vært ved eftermiddagskaffen? Lige hvad han meget gerne ville, næsten hvor vi ville i Esbjerg. Marbæk plantage blev stedet. Kl. 13,30 blev bestemt som ankomsttid. Så var Esbjerg klaret. Gjorde ophold i Højris, Varde. Skulle jo kunne fortælle hjemme lidt derfra. Så videre slag i slag. Kaffe blev bestilt på Hotel Grand i Grindsted, alt tilbehør til god morgenkaffe – 90 øre. Aften i Nymindegab, vist 4 kroner, for alt hvad der hørte til en prima aften. Så skulle vi havde dagen bestemt, bestilt bil, og ingen sammenstød med fødselsdage og anden festivitas indenfor kredsen.

Sidste aften før turen! Min fætter Mads Østergård i telefonen: "Jens, a hår i dag tænkt meget på vor tur til i morgen. Vil slet ikke have noget at vide hvorhen, men Jens, spiller du ikke for højt spil. Nu tager vi vel 28 ud fra Faster. Ikke én uden du ved, hvor vi rejser rundt. Sæt der sker noget, ulykke og meget andet kan ske, hvor der skal sendes bud, ingen, ingen ved det mindste". "Tak, Mads, a ved, hvad a vil". A skrev en seddel med fire telefonnumre. Kl. 9, kl. 12, kl. 15 og kl. 18 kunne vi ringes op på disse numre, lagde dem i en konvolut, gik op på centralen: "Hør nu lille piger! I ved, i morgen tager vi ud på langfart. Her i konvolutten er der fire telefonnumre. Sker der noget, så åbner I, ringer så straks et af de nævnte steder. Men, I er vel klar over, det her er lig en mobiliseringsordre. Vov ikke at kigge, hvis ikke nødvendigt. A hår vaen med til at ansætte jer". I forstår, a var klar over, der skulle mindst fragtheste til at vove noget. Når, så var a vel klar. Men noget hæsligt skete, kunne vel nok ikke være værre. Min søn fandt på at sige: "Når far, I skal til Grindsted i morgen". "Hvad søren, hvad i alverden sejer du". Nå, I skal til Nymindegab. "Hør nu lige min knægt. Når a drømte, hår du haft i min store tå. Der menes, så kan alle drømme bli` klaret". "Hvad er det for en seddel, der

hen ved æ telefon? Grindsted. Nymindegab"? Åh, åh, mæ dumme torsk havde skrevet disse numre op, haft dem fremme et par gange. Tænkte på den borende X, der begik en stor dumhed, så alle hans indbrud blev let opklaret. Sagde så: "Svenning Vilhelm Madsen, ønsker du at blive ejer af matr. nr. 1 a Faster Sogns østlige del, så holder du mund! A hår skødet endnu". Ja, ja, der måtte ord til, der kunne forstås. Men så var a vel da klar. Ved 3-4 tiden om natten vågnede a. Lige straks kom tanken om flyvningen. Sæt der skete en ulykke. Sæt en fik et hjerteslag af spændingen. Sæt, ja sæt at dette, måske dette skete. Mærkeligt så bange a blev. Sæt der skete noget forfærdeligt, viste, at det ville flyve over herred og sogne. Nej, det måtte J. A. ikke have gjort. Han kunne selv flyve så tosset han ville, men være skyld i at så mange af sognets beboere. . . . Nej, nej, hvorfor gjorde han dog dette. Åh, som tankerne kredsede om dette, der kunne ske. Var lige ved, at lufthavnen i Esbjerg ikke bliver det store nummer, næsten a kunne ønske, at a endda havde ladet flyvningen være. Det blev mig klart: At være fører, det gik endda, men nej, dette ikke a kunne drøfte det store projekt med andre, ja bare endda med én, det var forfærdeligt, men nu, ene om ansvaret. Søvn, nej ikke mere denne nat. Stod op ved 5-tiden. Tog min dagbog. Bekendte ærligt, hvordan min stilling var. Bekendte også ærligt, at skidt med fører æren, bare vi kunne komme ligeså glade hjem, som a troede, vi drog ud.

Kære læser, du forstår vist nu overskriften: UD OG OP. Klokken 7 morgen var hele kompagniet forsamlet foran brugsen. A fik en hjertelig personlig morgenhilsen. Bilen kom med et stort skilt oppe i forstavnen: UD I DET BLÅ: På den anden side, når vi lagde an mod Faster igen: HJEM TIL DE SMÅ. Jeg fik Knud chauffør i enrum. "Knud, kl. 9 holder du ved Grand Hotel i Grindsted. Der foreligger nærmere ordre. Kan du nå Grindsted lidt før, så måske det ny friluftsbad der. Kør ellers lige så tosset, som du vil. Spændt på hvorhen er de alle. Du gør, hvad du kan, så turen bliver ved med at være en tur ud i det blå. Vi kravlede om bord. Hvem der har lidt kendskab til vor kirke by, vil straks lugte lidt af den spændende start. Straks mod Skjern, bare et par hundrede meter. Fra Knud: "Det var sørme forkert. Holdt, tilbage". Drejede om ad Slumstrup Møller. Heller ikke rigtigt. Mod nord efter Videbæk.. Så brød lærer Røgler tavsheden: "Oddesund bro"! Det havde a fået at vide mange gange. Det var det eneste af nærmeste

jordklode, lærerfamilien ikke havde kontaktet. Men efter Videbæk – kun nogle hundrede meter. Ved smeden drejede vi efter Fasterkær. Så måtte min gamle søster – i dag rask og åndsfrisk som få, og endda nogle måneder over de hundrede, havde luft: "Åh, lille Jens, hår du et andet at byde på end Ejstrup plantage"! En festlig start. Forvildetheden var slået igennem hos alle. Ikke én turde foreløbig gætte på, hvor vi skulle hen. Vi kom til Grindsted i god tid. Lagde an mod badet. Bademesteren var parat. Udspring forevist. Vi takkede og holdt præcis kl. 9 ved Grand. Koncertsanger Anker Olesen bød velkommen. Først fik vi kaffe med alt tilbehør, bagefter fik vi haven forevist. Optræk til et par sange.

Så mod syd i fuld fart. Nåede Kolding-Esbjerg vejen. En smut over. Da tør a sige, at du, mejerist Sørensen, fik mund og mæle: "Dybbøl, Dybbøl, sá, a det ikke nok". Jo, sørme jo du har sagt det, endda nogle gange. Var snart på Kolding-Esbjerg vejen igen. Mod Korskroen. Så ingen tvivl: Vejers. Men ved Korskroen – mod Esbjerg. Det var næsten mere end Marianne Jensen kunne døje. "Åh, Jens, Fanø Der hår a vaen i mi` skoldaw". Marianne foreslog: "Skal vi et sjøng: Jeg bærer med smil min byrde". Af fuld hals sjong vi om smil og byrder, da vi kørte ind i Esbjerg. Vi holdt, som Knud havde fået strenge ordrer på, nogle minutter før kl. 12 ved Søpavillonen. Erhvervschefen var mødt op for at deltage i middagen – kyllingesteg og jordbær. Det var guf, og så kun 1,75 kr. En skul` trov i dav var løgn! Efter middagen lidt rundkørsel omkring havnen. Vi havde en god fører i erhvervschefen. Premier Is blev også hjemsøgt. Alle fik en stor isklump, gratis selvfølgelig. Så tog vi med tak afsked med vor sidste fører. Så næste holdeplads. Direktør Holm med frue havde fået et kaffebord stillet an, må a nok sej. Velkomst til stor part af Faster mejeri. Smil og hyggeligt kaffehumør. Så også afsked der. Nu mod det store sus – lufthavnen! Den eneste forsinkelse, turen måtte notere, var et kvarter ved flyvepladsen. En stor maskine drønede over vore hoveder. Det var flyveren fra Oslo – nu mod Amsterdam. Da mine ærede gæster så denne store maskine, og straks efter var inde på flyvepladsen, blev de stille og så vældig tænksomme ud. En skul` val da et tro . . . . forberedt på alt fra den side. Kaptajnen var parat. Der blev præsenteret, budt velkommen. En maskine stod lige ved siden af. Foltmann fortalte hans snak om flyvning, de forskellige typer, den minimale fare, der var ved

at gå op i luften. Omsider begyndte piloten at trykke på knapperne. Lidt fart – mere og mere fart. Til sidst et fantastisk spektakel. Jord og støv, ja ligefrem småsten og grus fløj rundt om benene på os. Foltmann med høj røst: "Vær så god mine damer og herrer, køretøjet er klar. Astrup har ordnet billetten": Jeg husker det som i går. Ja, ja da, føreren må gå foran. Mit mod var lig nul. Satte mig lige bag ham der havde kommandoen. Min bror Peter ved siden af. Så brugs-Jørgensen med hans madam. Så kom de to vovehalse i det svage køn: Kusine Maren og Marianne Jensen. Husker a fik stammet ud: "Åh, åh, Maren, er du også tovle"? Med en næsten sørgmodig, men også bestemt stemme sagde hun: "Kommer a et op i dav, kommer a oller": Sidst, der var plads til 10, kom vor lærer Røgler. Der havde nok været nogen kamp. Han ville, fruen et. Døren blev smækket i. I al skikkelighed hen ad grønsværen – drejede – mere og mere fart over feltet. Pludselig op – op – højere og højere op. Til sidst hang vi stille i en krog højt oppe. Vi fløj, men det var jorden, der skred så langsomt frem, eller vel nærmest tilbage. Vi fløj ind mod Esbjerg, lå vandret, ingen stor frygt mærkede a. Så med et - pludselig et lille synk. Vor brugsmand råbte med en lille triumf på: "Der var et hul". Vi kom snart på ret køl igen. Straks efter inde over Esbjerg havn og alt der. Men så drejning mod venstre. Maskinen begyndte at hælde i venstre side, mere og mere hældning. Åh, så var a færdig med min nydelse. Vi vælter, åh, vi vælter. Følte det ligesom a sad ude på et læs hø på Skjan-eng` og læsset havde en hældning mod venstre. Krøb over til højre for at få mere balance. Min bror Peter skubbede a næsten af hans sæde: "Åh, Peter, vi vælter". A fik noget af den største skræk i livet, a den gang og også siden har følt. Blev ikke bedre, da vi var over jernbaneterrænet, så ned over alt det jernbaneværk. Åh, det var hæsligt at styrte derned. Tjæreborg – ikke bedre, stadig den modbydelige hældning til venstre. Først da vi lagde an mod flyvepladsen blev maskinen mere plan. Åh, gudskelov! A åndede lettere op. Nogle sikkert flotte sving over pladsen, bums, vi nåede jorden, alle, ja alle i god behold. Husker min bror Peters arme begge i luften: "Det bedste a nogensinde hår oplevet". Så det næste spændende – om der var nok til en tur mere. 5-6 stykker var allerede gået ombord. Så hørte a en kone sagde til en af samme køn: "Her vil a endda gjern` vi snår kom fra". Stemmen var skarp, bitter, bestemt. A manede mig op og bad om ordet: "Hør nu, venner, I har set, vi er kom-

men i god behold ned. En tur mere er parat, men I må forstå – intet pres fra min side! På eget ansvar, er I klar over dette". Der blev lidt ophold. Der var ikke flere, der ønskede at komme på vingerne. Og ærlig talt, a havde såmænd ikke noget imod, at vi stoppede op. Nu havde de alle fået tilbuddet. En tur ud over det almindelige havde a selv sagt den aften, da vi bestemte det. Nu kunne enhver da se: HIDTIL INGEN ALMINDELIG TUR! Der blev sagt stop i lufthavnen. En tak, en hjertelig tak til kaptajn Foltmann. Vi sås senere i København. Drøftede vældigt sjovt dagen i Esbjerg lufthavn.

Så lagde vi an mod Nymindegab – sidste station på vejen. Bordet i Nymindegab kro var dækket, tør a nok sige. Mon det ikke var lettere at nævne det, der ikke prydede bordet, end alle bordets goder. der blev spist, snakket, skålet, vist også sunget og takket. Omsider mod Faster. Forinden blev skiltet vendt: HJEM TIL DE SMÅ. Kl. halvtolv var vi ved Faster brugs. Så lød min røst for sidste gang: "Hør nu folkens. Er der nogle, der kommer sulten hjem, er det deres egen skyld. I måtte jo ikke kritisere føreren undervejs. Det har I holdt. Tak for det. Nu må I sige, hvad I vil. Turen kunne måske have været lagt bedre til rette, men én ting må I sørme ikke kritisere mig for: At I ikke har fået novet for jer pæng`. Nu hår vi spist og spist, kørt 258 kilometer – 12 kr. og 25 øre pr. person! Tak, tak, a skal lov` jer én ting: Det skal var´ et par dage inden a skal blyv fører igen"!

Turen var for mig spændende, den var festlig, den forlød uden uheld. Bagefter var a nok den gladeste af de glade. Det har altid i mine tanker været en tur a aldrig glemmer.

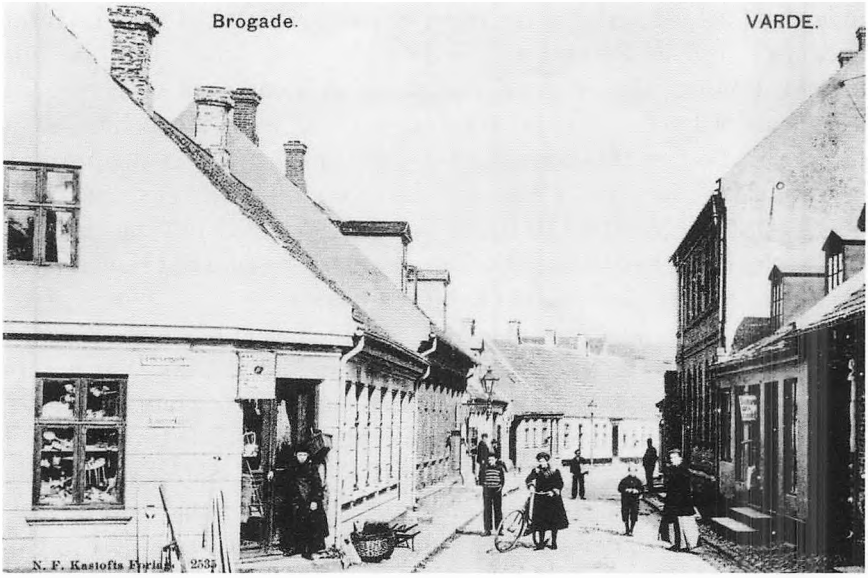

Brogade fra 1914.

Brogade 16 fra ca. 1900-1910. Lorenz A. Thuesen.

Brogade i Varde ca. 1915

Af Ludvig Markussen, Oksbøl

Da Palle Høyrup, Varde, under en diskussion i en Service-klub, hvor der kommer mange Vardeborgere, kom samtalen ind på Brogades mange beværtninger, forskellige erhverv og mange huse fik han en levende interesse for Brogade. Da så en god ven senere forærede ham et hæfte – som vennens mor havde haft om Brogade – afleverede han den til "Vestjydske fortællere" og her er så et uddrag af historien, som Ludvig Markussen fortæller den i 1984 - ca. 70 år senere!

Når jeg, der er født og opvokset i Vardes Brogade for over 70 år siden og således kan huske, hvorledes denne gade så ud for over 65 år siden og hvem der dengang beboede de forskellige ejendomme og under hvilken forhold de dengang boede, så tror jeg det kunne interessere mange i Varde by, specielt de nu i Brogade boende, at få at vide, hvorledes livet formede sig dengang og hvorledes gaden og ejendommene var og så ud.

Jeg vil gøre den bemærkning, at der til de allerfleste af ejendommene hørte landeri, større eller mindre. Jeg vil da komme til at nævne mange af de boende ved navn, og håber derved ikke at få ubehageligheder af eventuelle efterkommere af disse. Jeg skal da efter bedste evne beflitte mig for ikke at fornærme nogen, men bemærke, at hvad der her nedskrives er i nøje overensstemmelse med de dengang værende forhold.

Jeg skal da begynde med at fortælle, hvorledes gaden var og så ud i hele sin udstrækning, lige fra Torvet til den østlige ende (Torvegade hørte også dengang med til Brogade). Brolægningen var almindelige

kampesten og derfor meget ujævn med store rendestene på hver side, og det kunne jo dengang godt gøres nødig, da alt vandet både fra Torvet, Kræmmergade, Smedegade og en del af Vestergade skulle gennem Brogade for at komme ud i åen. Ved en stærk tordenskyl var gaden da ofte som en å med stærkt fald. Drengene havde her stor fornøjelse af at vade igennem gaden med stærkt opsmøgede benklæder, og da de fleste ejendomme lå meget lavt, var det ofte, at vandet flød ind i husene. Det tog alle som noget, der ikke kunne være anderledes (Kloakker kendtes aldeles ikke). Vandet fortsatte gennem gaden og ud i to store stenkister, der gik tværs over Storegade og derefter forenedes i et stort udløb til en grøft, der fortsatte til åen. Over de to stenkister var lagt svære planker, der hvilede i nogle stærke jernbøjler. Det var meget ofte, at der var oversvømmelse, særlig når kisterne var bleven fyldt med slam, men kom vandet først derigennem skulle den store grøft nok tage alt, thi den var både bred og dyb. Den gik langs med gaden til åen – dengang var der ingen bygninger, men engstrækninger. Disse var ofte om vinteren oversvømmet af åvandet. Der var ret tit om vinteren udmærket skøjteløben, når vandet blev bundfrosset. Man kunne oppe ved gaden påsætte sine skøjter og straks glide ud, ja, endog næsten til Gellerupholm. Når man stod ved enden af Brogade, kunne man se helt ud til Dortheasminde kro – der var jo dengang ingen bygninger i Sønder Varde, kun to stråtækkede huse, den ene lå lige syd for den store bryggerivilla og ejedes af en mand, der hed Peder Tastrup, det andet hus lå ude ved Roustvejen. Det ejedes af Bertel Petersen, der var vejmand og ikke kaldet andet end Bertel Vejmand. Han var ellers vendelbo. Det var alt, hvad der var af huse derude. Hele egnen derude var hede, dog isprængt med nogle opdyrkede agre. Det blev altid kaldt for ude "o æ hiejord". Jeg var ofte med hyrdedrengene derude, vel nærmest for at lege. Jernbanen var ikke kommet.

Når man kom over broen, syntes vejen at ligge meget højt, dette skyldes åbenbart, at engene på begge sider lå meget lavt. Brogelænderne fortsatte da også et stykke længere udefter, og derefter var der med passende mellemrum på hver side af vejen anbragt ret pæne runde tilhuggede sten-stolper, de var altid pænt hvidlakerede og foroven en rødmalet kalot. Disse stenstolper fortsatte ud af landevejen, ja, helt ud til Roustvejen og derved markeredes vejen ind i byen. Støt-

terne var lidt over en meter høje. Hvis man vil betragte et gammelt billede af Varde, vil man kunne se en del af disse støtter derpå. Toldboden er den samme som dengang i det ydre, i det indre er der vel nok gjort forandringer i den lange tid.

Den næste ejendom opefter Brogade ejedes af Rask Sørensen. Han var Værtshusholder og landbruger. Det sidste passede han selv og han var dygtig dertil, hvorimod konen passede skænke-stuen. Denne var altid proper holdt med hvidskurede gulve og sandstrøet, og altid skinnende forskellige messing genstande, som var anbragt på forskellige hylder omkring i stuen. Der var da også god søgning, særlig fra Rousthøje og deromkring. De kørte klyne til byen og afsatte disse hos Fanø skipperne og dels ude ved Kalkovnen, der dengang ejedes af den store købmand Søren Thomsen. De fik som regel en specie for et læs, og deraf afleveredes noget til Rask Sørensen, hvor de holdt til forinden de kørte af byen. Der skulle jo også helst nogle små sorte til forinden. Der var flere, som vi drenge kendte ret godt og som stadig kom til Varde. Der var Wolle Poulsen og Jens Rask, ja, der var flere derude af sidstnævnte navn. Klynerne opgravedes i en fælles mose, der kaldtes Ulvemose og som tilhørte hele Rousthøje byfolk.

Rask Sørensen havde 2 sønner, Niels og Andreas. Disse var begge handelsuddannet. Niels lærte hos A. K. Bastrup og Andreas hos Søren Thomsen. Andreas døde i en meget ung alder. Niels Sørensen var agent i Varde i mange år. Der var også to døtre, som for længst er døde. De var begge gifte, den ene med en købmand Frands Nielsen, der sidst boede i Sønder Varde; den anden blev gift med slagtermester Jensen. De havde begge bryllup på samme dag, og de kom begge par til at bo i den af Rask Sørensens nyopførte ejendom: Hjørnet af indgangen til Arnbjerg og Storegade. Det var jo efter datidens forhold en mægtig bygning, hvor arealet blev opfyldt, da der før var lav eng.

I nabo-ejendommen boede landmand og vognmand L. Guldager. Han kørte fragt sammen med andre til Ribe, Kolding m.fl. steder. Guldagers hustru drev forretning som modehandlerinde ved siden af og havde god forretning, og når hun ikke kunne få alle sine hatte solgt, fordi de blev for gamle, forærede hun dem bort. Hun solgte mælk og fløde ligesom andre, der havde landeri.

På hjørnet af Brogade og Storegade var der en værtshusholder, der hed Lauge Jacobsen. Også der var landeri med kreaturer m.v. Byg-

ningen lå noget tilbage fra gaden, og på denne plads holdt daglig post- og dagvogne for at tage passagerer med til Kolding, Ribe, Strandby og Hjerting. Ribe Dagvogn havde en gammel kusk, der hed Berenbom; han var så tyk, at han næppe kunne komme ned fra bukken, og det kendte alle. Han lod sig senere fremvise på Varde Marked er som Danmarks tykkeste mand. Bygningen var lav, men lang, der var indkørsel til gården fra Storegade og udkørsel til Brogade. I beværtningen herskede stor properhed med hvidskurede og sandstrøede gulve. De lange borde var altid lakerede. Der kom sjældne fulde folk ind, thi de vidste, at Maren ikke satte pris på disse besøg, og derfor kunne hun let blive dem kvit, men der var alligevel god søgning, og særlig fra landet. I ejendommen boede også en ældre kone, der hed Madam Johnsen. Hun havde en lille butik og handlede med alskens slikkeri, og vi børn besøgte hende ofte, når man kom i besiddelse af en eller flere skillinger. Disse skulle straks omsættes i slik eller johannesbrød. Hun havde ret godt besøg af børnene fra Brogade.

I nabo-ejendommen var der også værtshus og værtshusholderen hed Chr. Klinting. Også hans kone hed Maren. Lauge Jacobsen og Chr. Klinting kom godt ud af det. De besøgte daglig hinanden og ved en passiar fik de en lille sort sammen, som altid blev betalt med den samme 8-skilling. Lauge Jacobsen havde 2 sønner og vistnok 2 døtre. Den yngste af sønnerne døde i en meget ung alder, den ældste, der blev en anset borger i Varde, døde for få år siden. Begge døtre er for længst døde. Lige over for i Storegade, dér, hvor Zeeberg boede, var der en stor prydhave, der tilhørte redaktør R. Helms, der havde kontor, bolig og trykkeri på hjørnet af Storegade og Arnbjerggade.

Den næste ejendom i Brogade tilhørte smedemester A. Gejler. Han var tysker. Der var tre sønner, Christian, Godtfred og Frederik. Der var også 2 døtre, men disse er døde tillige med Christian og Godtfred. Disse sidste var dygtige beslagsmede og var gode til at styre urolige heste, når de skulle beslås. Den tredje broder, der hed Frederik Gejler, var bager. Den gamle August Gejler havde også værtshushold, men det var nærmest pensionat.

Overfor boede vognmand og klejnsmed Chr. Kiertzner. Der var mange sønner, men kun én datter. Af sønnerne var der Niels, Søren, Frederik, August, Thomas og Christian, og af disse var Frederik og Christian bagere og konditorer, alle de øvrige var klejnsmede og musikere.

De var Varde bys musikkorps dengang – der var ingen andre. I værkstedet lavedes en mængde små hægter på akkord. Ligeledes lavedes en mængde gafler af pladejern, som de udklippede deraf og solgte til forskellige købmænd og kræmmere, af hvilken der huserede mange på den tid. Den gamle Chr. Kiertzner kunne nok holde styr på de mange drenge, men arbejde skulle de alle. Tillige havde de landeriet at passe samt vognmandskørsel. Denne gik ofte til Lunderskov og Kolding, og tit måtte de havde 4 heste for de store fragtvogne, når det var dårlig føre. Alle disse brødre var ikke altid venner, men skændtes ofte om næsten ingenting. Når de holdt musikøvelse, som altid foregik i stuen ud til gaden, var der altid tilhørere udenfor, og da særlig drengene, der gerne ville høre musik. Det gik tit lidt varmt til ved disse øvelser. En sagde: "Der spillede du fejl, Søren", og Søren svarede straks tilbage: "Hold mæ di kæft, a spillet det hær stor", idet han pegede på noderne, og sådan gik det stadig, men den gamle Kiertzner kunne let holde styr på gemytterne. August var den, der holdt sig udenfor skænderiet, han lo dem alle ud. Datteren blev gift med Lauritz Markussen, der var søn af værtshusholder Niels Markussen, der boede i Nørregade. Lauritz var også musiker og spillede sammen med sine svogre.

August var veteran fra 64, og var marinesoldat. Han var med i slaget ved Helgoland den 9. maj 1864, og til minde herom drak han sig altid fuld denne dag. Da banen kom igennem Varde, blev han antaget som kuffertdrager på Stationen. Forstanderen dér sagde altid: "I dag (den 9. maj) er Kiertzner fuld hele dagen". – Søren og Niels købte senere den gamle kalkbrænderiejendom ved Vesterport, hvori de i flere år drev støberi og klejnsmederi, der senere gik over til et aktieselskab, der ejede og drev støberiet i flere år, hvorefter det helt ophævedes.

Ved siden af Kiertzner boede guldsmed Ferd. Thun. Der var ikke nogen særlig forretning dermed, hvorfor de begyndte et rugbrødsbageri. Thuns kone var vældig interesseret deri, hun forestod det hele, men denne forretning holdt op af sig selv, da brødene efter sigende blev for lette. Ferd. Thun var broder til farver A. Thun i Kræmmergade, dér hvor "Kræmmerhuset" var. Ferd. Thun havde en søn, Lorents, og en datter, Cecilie, der begge er døde.

Den næste ejendom ejedes af væver Kastoft. Der var 4 sønner, Hans, Jens, Søren og en fjerde, hvis navn jeg ikke husker. Han var

fuldmægtig hos en prokurator i Kræmmergade. Den gamle Kastoft døde, og sønnen, Jens, der også var væver, fik ejendommen. Broderen, Søren, boede i baggården, og desuden boede der en familie, der hed Anders Brink. Han kaldtes altid Anders kortenspiller, selvom han ikke brugte det ret meget. Konen vaskede for fremmede og var dygtig. Der var en søn, Knud, der var drejer og havde lært hos drejer Koch i Vestergade. Han havde selv forretning i København i mange år, og en datter, Hermine. Begge er dog døde nu. Søren Kastoft havde flere sønner og døtre, af hvilke jeg kun mindes Axel, der var købmand, og Carl, der var snedker. Jens Kastoft og hans hustru var vævere, men hørte snart op dermed, idet der blev beslag på dem ved anden gerning. Både Jens og hans broder Søren var nemlig meget pålidelige folk, og de blev antaget som bude for forskellige foreninger og forretninger. De var begge meget punktlige og solide. Jens blev senere i mange år kirkebetjent og udfyldte denne gerning med stor trofasthed. Sørens hustru var i mange år garderobekone ved teatret hos H. Kaas. Også disse hæderlige mennesker er for længst døde.

Den næste ejendom tilhørte en købmand Thomas Clausen, men han solgte den til snedkermester P. H. Severinsen. Han var på denne tid en ualmindelig dygtig håndværker, der satte stor pris på at lave alt solidt og holdbart. Han var en streng mester overfor sine lærlinge og ikke mindst overfor sine egne børn. De lærte alle at lave smukt arbejde. Der var 2 sønner og en datter. Severinsen flyttede senere om i Storegade og fortsatte forretningen dér, og som er fortsat af hans søn. Der eksisterer sikkert mange møbler endnu fra hånd her på egnen, thi de var altid udført af bedste materiale. Ejendommen i Brogade blev solgt til malermester Frydendal, som ejede den i mange år. Der boede også buntmager Ruffert i mange år. Ejendommen skiftede derefter ejer flere gange, og ejes nu af slagtermester Haulrich.

Den næste ejendom ejedes af Henrik Jensen eller som han dengang kaldtes Henrik Post. Også dér var landeri og vognmandskørsel. Der kørtes bivogn til alle nabobyer. Her var to sønner, Hans og Ludvig Jensen; disse sammen med deres far døde i en ung alder. Begge sønner var statelige unge mænd. Hans blev gardist, og derefter tjente han som gårdskarl og kusk hos daværende herredsfoged Rosenørn i Storegade, og Ludvig udvandrede til Amerika, hvor han døde. Moderen blev senere gift med vognmand Thomas Nielsen, der solgte ejen-

dommen og flyttede til Sdr. Varde, hvor de for længst er døde. Henrik Jensen havde megen stadskørsel. Han havde dertil en lukket karet, den eneste i byen dengang. Han kørte til bryllupper, barnedåb og baller, der også dengang blev holdt. Hans kone var meget energisk og nøjsom, hun handlede med sand, hvoraf der brugtes meget. Det kostede 4 skilling for en fjerding kar, og tillige solgte hun både mælk og fløde. Det gav ikke meget, men de var alligevel ret velstående efter den tids begreber.

Ejendommen ved siden af tilhørte Hans Post eller Hans Pedersen; der var også landeri og vognmandskørsel. Han kørte post til Strandby nogle gange om ugen. Der var flere sønner og døtre, som imidlertid er døde på nær en datter nær, som blev gift med værtshusholder Jens Lambertsen, og de havde ejendommen i mange år.

Ejendommen overfor, der nu ejes af gartner Larsen, tilhørte i mange år Hans Post, men var lejet ud efterhånden til forskellige. Jeg mindes, at der boede en mand, der hed Hopp, faderen til efterkommere af samme navn. Hans sønner, Peder og Frederik, er for længst døde. Derefter boede i ejendommen i mange år kurvemager Johansen; han havde en søn og tre døtre. Sønnen døde i en ung alder, Daniel hed han. Efter Johansen boede i flere år sten- og billedhugger Knud Christensen, en søn af den gamle stor-købmand i Vestergade (J. W. Palludans formand i ejendommen). Denne Knud Christensen havde en søn og en datter. De var tvillinger. Sønnen boede i mange år i Egå ved Århus og var købmand, medens datteren rejste til Amerika. Jeg tror nok, at den gamle Knud Christensen døde i Egå.

Jeg går nu tilbage til den anden side af gaden, og stoppede hos smed Gejler. Den ejendom overfor tilhørte farver Schmidt, der solgte den til farver Hans Kastoft, der ejede den i mange år. Der var i ejendommen 3 lejligheder til gaden og et par i gården. Den største lejlighed til gaden beboedes af Kastoft selv. Der var i den tid stort farveri i gården og altid nok at bestille med farvning af vadmelstøj og garn. Han havde dog til sidst kun en ældre svend i arbejde. Hans Kastoft var ligesom sine brødre bekendt særlig for sin soliditet og retsind. Han var i flere år medlem af Varde byråd og i mange år i bestyrelsen for Håndværkerforeningen, hvis kasserer han var. Kassererkontoret var altid hos Kastoft, - i en af hans stuer.

Lejligheden ved siden af var altid udlejet, og til forskellige. Den

første, jeg kan huske, hed Hans Nørgård. Han havde noget landeri ude på Søndermarken, og som han senere bebyggede og flyttede ud på. Derefter kom redaktør Bølling til at bo der, da han blev gift. Han boede der i nogle år. Efter Bølling, der senere havde bygget sig en villa tæt syd for broen, kom en Hans Clausen. Han drev værtshushold i nogle år, og endelig fik snedker Jørgen Poulsen lejligheden. Han havde dog først boet hos Hans Post længere oppe i gaden en kort tid. Også han drev værtshushold, men samtidig lavede han snedkerarbejde og fabrikerede en mængde kornrensemaskiner, som var meget efterspurgte. Den var da også efter den tid en udmærket maskine for landmændene. I den mindre lejlighed boede også forskellige, således en slagter Clausen i flere år, og August Kiertzner boede der også i flere år, efter han havde boet oppe i Vestergade i Bøtkers gård, hvor han drev vognmandsforretning.

Ejendommen ved siden af ejedes af urmager Schmidt (en bror til farver Schmidt); han solgte den til sin ældste søn, Hans, der drev malerforretning til sin død. Der var desuden to sønner, Ludvig og Nikolaj. Ludvig er død for mange år siden, om Nikolaj lever endnu, véd jeg ikke. Han var så vidt jeg husker snedker. I denne ejendom var der også en mindre lejlighed til udleje, og der boede i mange år en skomager Schmidt. Han var en broder til daværende arrestforvarer Knudsens hustru og stammede fra Ringkøbing.

Til den næste ejendom, der dengang var meget stor og anset, hørte også stort landeri. Den ejedes af en mand, der hed Hans Foldgård, men altid kaldtes Hans Cohn, fordi han i flere år havde været gårdskarl hos en stor-købmand Cohn i Østergade. Hans hustru hed Ane Cohn. I dette ægteskab var der mange børn, og alle dygtige, både piger og drenge. Af sønner var Ludvig, Nikolaj, Christian, Hans og Peder, og af døtre var der tre; den ældste husker jeg ikke navnet på, men de to andre hed Caroline og Hanne. Ludvig og Nikolaj døde i den unge voksne alder. Den ældste datter blev gift med naboen Drejer Koch i Vestergade, Caroline blev gift med maler H. Holt. Hanne, der i sine unge dage havde modehandel, boede hos sin mor. Efter at Hans Cohn var død, blev enken altid af hele Brogades folk kaldt tante Hanne, indtil hun blev gift med fynboen Lars Rasmussen, der i mange år drev et omfattende øltapperi og salg deraf. Det var på den tid, da bajersk øllet fik indpas, men det blev dengang aftappet på halvflasker

fra store tønder. Rasmussen blev da også derved ret velstående. Der var også børn i dette ægteskab, en søn og en datter.

Christian Foldgård lærte drejer faget hos fornævnte Drejer Koch, der var hans svoger. Foldgård rejste til København og begyndte en selvstændig forretning, men han døde efter en del års forløb, og enken fortsatte en mindre forretning i paraplyer og lign. Hun var fra Vrøgum. I dette ægteskab var der 3 børn, Cathrine, Anna og Christian, alle tre dygtige og smukke. De hjalp moderen trofast. I dette hjem var der et almindeligt tilflugtssted for adskillige unge Vardensere, ja, jeg var også mellem disse, vi var altid velkommen og nød altid stor gæstfrihed. Vi syntes alle godt om disse mennesker, de var alle livlige. Desværre døde Christian meget ung, og det var jo en stor sorg. Pigerne gik i skole hver dag, dygtige små piger, der altid var flinke, ikke mindst over for fremmede, der besøgte hjemmet i Adelgade 31, 1. sal o. g. Anna blev senere gift og kom til at bo i Varde, men døde desværre nogen tid efter. Hans Foldgård var politibetjent i København i mange år. Hans hustru havde jeg ikke stort kendskab til. Der var ingen børn. Hans og jeg var ofte sammen derovre, men også han døde i en forholdsvis ung alder. Den ældste søn, Peder, lærte også at være drejer hos sin svoger. Han havde forretning i mange år i Tarm.

Selve ejendommen Hans Cohns Gård var efter Brogades forhold ret stor. Indkørslen var gennem en stor lukket port, nærmest ind til tandlæge Kochs ejendom. Gadedøren var midt i ejendommen og var ret ejendommelig. Den var rundbuet med dobbeltdøre. Uden for døren var på hver side anbragt firkantede, tilhuggede sten, en på hver side, ca. en alen i firkant. Der tilbragte familien og naboer mange ledige timer om sommeraftenerne med samtaler om både det ene og andet af interesse. Indenfor var der en ret stor forstue med to døre på hver side, dels ind til stuerne og dels til køkkenet. Der var to ret store lejligheder. Inde i gården i sidebygningen op mod maler Holts ejendom blev der indrettet en smedje med lejlighed, og den lejedes af smed Hans Peder Markussen, som kom til at bo dér efter at have været Hølé-smed en tid på Mølbygård. Dette smederi gik for vandkraft, det var omkring 1845. Denne smedefamilie blev mine forældre. Min fader skulle dog først udføre sit svendestykke, førend han kunne få borgerskab som mester, og efter den gamle laugstids bestemmelse skulle tvende laugmestre bestemme, hvad han skulle lave, og i nærværelse

af disse. Det blev bestemt, at der skulle laves et reglementeret plovskær. Dette blev lavet og godkendt, hvorefter han så kunne erholde borgerskab som smedemester.

Efter at have boet der i nogle år, købte han naboejendommen, som ejedes af en Herman Termansen og Ib Termansen, to brødre. Der var en hæftelse på ejendommen, som sagde at Ib skulle bo gratis i et lille forfaldent hus, der lå oppe i gården, men Ib skulle holde den ved lige. Mine forældre flyttede da ind i den nyerhvervede ejendom og byggede et værksted i gården. Det fraflyttede værksted blev straks udlejet til en tysk sømsmed Eckermann, der boede der i flere år. Han blev senere herbergs far i Varde i mange år og blev ret velstående. Han havde kun en datter, som senere blev gift med daværende slagtermester Knutzen. I ejendommen, mine forældre nu havde, var der tre lejligheder, en 2 værelsers og to 1-værelses. Vi boede selv i 2-værelsers-lejligheden. Da der efterhånden kom mange børn, kunne det også gøres nødvendig; selv om lejligheden var meget lille til så mange, så gik det dog. Fader måtte nu afbryde sit arbejde for at gå med i krigen 1848-49-50. Det tog jo snart 3 år, men han var dog hjemme på orlov i nogle dage hvert år, tillige med nogle af hans kammerater fra omegnen af Varde.

Efter krigen, som han kom nogenlunde skadesløs fra, blev der meget travlt på værkstedet. Der blev sagt, at fader arbejdede både nat og dag, og moder hjalp ham troligt. Det kunne også gøres nødig, thi børneflokken voksede fremdeles, så der sidst i tresserne var 16 i alt, dog var deraf fire døde som børn. Men alle de store drenge og pigerne skulle ud at tjene på landet og passe kvæg. Man fik både gode og dårlige pladser. Jeg var også ude i 3 somre. Den sidste plads jeg havde, var rigtig god, der var nemlig en ejegod kone, som altid sørgede for, at drengen havde det godt. Det var i Næsbjerg, og konen, der for længst er død, hed Kjesten.

De to små lejligheder beboedes gennem årene af mange forskellige familier. Jeg mindes de første, der var: Blikkenslager Blankfort, en ældre mand, sadelmager Linde (han lavede mange kørerepiske), en vægter Jens P. Nysom, en familie, der kaldes Oldenborre, men navnet var vistnok Pedersen, en klodsmager Clausen (han lavede mange af de dengang brugte klodser). Han var fra Ringkøbing, hvor hans far vistnok var arrestforvarer. En familie, der hed Lesmann, en snedker

Hansen, en Laurits Sørensen og en snedker Weybreth m.fl. Huset var tilsyneladende langt og lavt, gulkalket og med højt tag, og der var to gadedøre med forstuer. Indenfor dørene hang der altid en brandspand af læder og en firkantet med glasforsynet lygte, hvori der altid sad et talglys. Det var jo ret morsomt, set med nuværende øjne. Der var en stor åbentstående port til indkørsel lige ved siden af porten indtil Hans Cohns Gård.

Lige for porten lå det før omtalte faldefærdige hus, der beboedes af Ib og hans kone, Maren. Disse mennesker var ikke altid gode venner, skønt de havde tre sønner at opdrage, de ville nemlig begge gerne have en stor punch, og derved blev de ofte meget påvirkede. Jeg mindes en episode en dag. Det var 2. påskedag. Jeg var vel ca. 10 dengang. Min far havde besøg af en gammel pensioneret lærer Pedersen, der boede i en lille landejendom nede ved Kalkovnen. De sad og fik en lille passiar ved en te knægt. Jeg stod og hørte lidt på dem. En af mine mindre søskende kom ind og hviskede til mig, at nu ville Ib ned og drukne sig selv, og at han lige var gået ned til åen. Jeg ville jo nok se, hvordan det gik til, og løb ud af bagdøren og gennem porten. Dér stod Ibs kone, Maren, og strikkede på en strømpe. Jeg spurgte hende, hvor Ib ville hen, hvortil hun svarede: "Han sagde, han vild`go nie o drown sig sjæl i æ Oè", alt medens hun fortsatte med strikningen. Jeg løb over gaden og ind gennem Hans Posts gård og have (nu gartner Larsens) og kom snart op på siden af Ib, hvis yngste søn løb ved siden af ham, og bad ham lade være. Ib svarede blot: "A gjør et dælen sto mæ!" Drengen, der sprang i reb ved hans side, var jo meget ked deraf, men der var jo ikke noget at gøre. Da han nåede åen, gik jeg hen og omfavnede en af de endnu værende stolper, hvortil skibene blev fortøjet, for ret at se, hvordan det gik til at drukne sig selv. Da Ib nåede dertil, vendte han sig om mod byen og sagde farvel til verden, idet han smed sin kasket og den ene træsko, hvorefter han sprang ud i den ret stærke strøm. Han mærkede snart, at det alligevel var noget ubehageligt og meget koldt, hvorfor han greb efter en ende af det reb, som sønnen langede ud til ham, men rebet var ikke så langt, at Ib, hvor gerne han ville, kunne få fat i det. Imidlertid kom hans næstældste søn med en lang, kroget fiskestang og stak denne ud til ham. Ib var ikke sen med at få tag i den med begge hænder, og nu holdt han fast. Der kom selvfølgelig flere mennesker til stede og hjalp til

med at få Ib på det tørre, på den måde at et langt bræt blev stukket ned til ham, og der kom han til at ride på og blev på den måde bragt i land. Men hvor så han ud! Det glemmer jeg aldrig. Nu ville han jo nok hjem, og det gik i procession op mod Toldboden med en mængde mennesker bagefter, medens vandet drev af Ib. Da han kom hjem, sagde hans kone, Maren, til ham: "Du kunne have ladet de kunster være". Ib kom snart i seng, men frøs vældigt – det var jo ikke så rart på den årstid, 2. påskedag. Gården var fuld af folk, dog mest børn og unge. Min mor kaldte på mig og bad mig give Ib en punch, men jeg skulle selv give ham den. Det var en mægtig én, der nok kunne give varme. Jeg gik over til døren, hvor Maren tog imod mig. Hun ville bringe Ib den, men jeg sagde nej, ellers drikker du den selv! Jeg kom da ind til Ib, og han var ikke sen om at få sig vendt og skyllede den mægtige dosis i sig. Det var jo i grunden noget sørgmuntert noget, men sådan var det. Deres tre sønner blev flittige og stræbsomme mennesker, ja, den ældste var endog ansat ved statsbanerne. De er for længst døde.

Vi små børn kom altid tidlig i seng, thi vi fik aldrig lov til at komme ud på gaden efter at det var blevet mørkt. Vi kunne derfor i løbet af natten stadig høre natvægterens sang. Det lød for os børn dengang som en sød musik. Den første vægter, jeg kan huske, hed Eichart. Han havde sin morgenstjerne i hånden og en stor kappe om sig. Der var også en vægter, der hed Frausing. Han var egentlig skrædder, men fik vægterstillingen ved siden af sit håndværk. Op gennem tiderne var der Jens P. Nysom, Thomas Davidsen og Laust Forpagter m. fl. Den sidste af vægterne, der sang, var retsbud Pedersen. Når vi mange småbørn skulle i seng om aftenen, blev vi altid talt, om vi var der alle. Det skete dog engang, der var en for mange, og det opdagedes snart, at det var en lille dreng, der ikke tilhørte flokken og som var kommen i seng sammen med os andre. Drengen havde været nede og lege med os, og det viste sig, at det var redaktør Bøllings søn, der hed Gustav Adolf.

Ejendommen ovenfor, altså hjørneejendommen, ejedes i 60erne af Peder Debel. Det var her, at læge Kietz, som ung læge begyndte sin gerning, inden han flyttede til Nørregade. På hjørnet boede også en jomfru Iversen, der holdt en pigeskole en kort tid, men blev gift med branddirektør Nielsens søn Emil, dér, da banen kom til Varde, fik

plads på Stationen som portør, men kun kort tid, da han efter daværende vejassistents bortrejse fik denne stilling, og havde denne i mange år. Hans første hustru døde i løbet af kort tid, men han blev senere gift med sin husbestyrerinde frk. Kjerstine Lindberg. Ejendommen solgtes til skomager Sørensen, som havde den i mange år og der drev en betydelig forretning. Han havde ofte 7-8 svende på værkstedet. Han solgte sine frembringelser på de forskellige markeder, der var i hele Sydvestjylland. Desuden boede i flere år før omtalte sten- og billedhugger Knud Christensen i ejendommen, forinden han flyttede længere ned i Brogade (hvor nu gartner Larsen bor).

Jeg må så vende tilbage til dennes naboejendom, der tilhørte en mand, der hed Hans Sædding. Der var landbrug til, men var forpagtet ud til en Mads Clausen, der senere rejste til Grindsted egnen. Jorderne blev derefter solgt. Ejendommen var et gammelt, langt og lavt hus med port indtil ejendommen ovenfor. Hans Sædding var ret velstående, men havde en slem talefejl og kunne ikke udtrykke sig ret. Det var ham, om hvem Ludvig Murtfelt engang skrev, at når han kørte postvognen, råbte han: "Go a æ vej, for a ka hverken tud eller bæs" (blæse). Den kongelige post skulle altid blæse i et horn dengang, når nogen skulle køre til side for den, eller når den nærmede sig et posthus. Ejendommen blev nedreven og opbygget i den stil, hvori den endnu findes, det eneste 2-etages hus i Brogade. Købmand Jens Thomsen blev derefter dens ejermand i mange år; forinden var den udlejet til forskellige forretningsmænd, bl.a. Højer Køllner, en søn af Nørremøllens ejer. Også Vilh. Jakobsen og Johs. Feddersen boede der og drev forretning.

Den næste ejendom kaldes Falks Gård, og den ejedes af forskellige, således en tysker, der hed Frans og var hjuler, snedker Nielsen, R. H. Markussen; han ejede også naboejendommen (Godske Pedersen). Der var flere lejligheder i disse ejendomme, og selv om de var små, blev de dog altid udlejet. I Godske Pedersens ejendom boede i gården en gammel glarmester, der hed Lytken, og til gaden boede i mange år borgmester Niels Jensens forældre. De havde værtshushold og havde også en keglebane langs haven, og denne blev stærkt benyttet. Der var god søgning, da gæsterne blev nobelt behandlet; fulde folk kom der ingen af, da de i forvejen vidste, at de ikke var velkomne. Store Jensen kaldes han i daglig tale på grund af hans store højde, men det klædte

ham godt, thi han var tillige en smuk mand, og hans hustru var også smuk. De havde før haft en gård i Gjellerup, som købtes af en Niels Vibech, der da kom til at bo i et lille hus lige syd for Gjellerupholm. Min far havde dengang fornøjelse af at levere flere redskaber til Jensen, ligesom han senere havde fortjeneste ved reparationer. Jensen solgte gården nogle år efter og blev bosiddende i Sønder Varde, i huset lige syd for bryggeri-villaen. Også der dreves der beværtning med keglebane, der anlagdes op mod skeldiget. Der var god søgning, thi der var mange, der gerne ville have et slag kegler, og properhed herskede overalt.

Den næste ejendom i Brogade var Amtstuegården. Den ejedes af kammerråd Hansen, men skiftede derefter ejere flere gange. Amtstuen blev dog i bygningen i mange år under ledelse af amtsforvalter Mikkelsen (H. P. Mikkelsens far). Ud for amtstuen var der kun en opkørt vej (altså ikke brolagt). Denne kaldtes Mørkgangen, og der var en god legeplads for alle Brogades børn. Når den kaldtes Mørkgangen, var grunden nok den, at de store træer fra præstegårdshaven overskyggede vejen. Denne vej fortsatte ned til Pramstedet, hvor flere havde mark. Det kaldtes godemark, ja, det kaldtes også Kongsgårdsmark, bl.a. havde byens dengang rigeste mand, manufakturhandler Ole Palludan, et større areal dér, og han var da også omtrent daglig gæst dernede. Han red altid derned på sin kønne ridehest, og han var virkelig en statelig og dygtig rytter, der let kunne styre sin hest. Når han kom ridende, og der var legende børn i Mørkgangen, kastede han ofte nogle kobbermønter ned til dem, og børnene var ikke sene til at finde dem i sandet, alt medens Palludan så derpå og morede sig over, hvor energiske børnene var for at finde skillingerne og få disse omsat i slikkeri. Præste-gårdshaven var meget stor, og omfattede hele det areal om Slotsstræde og Torvegade, og der var mange gamle og ret store træer med mægtige kroner.

Fra Amtsstuegården op til Bleggården var der ingen bygninger. Bleggården benyttedes af byens velstillede familier, hvor de dér kunne få alt linned vasket og tørret på et dertil større areal. Bleggården ejedes dengang af Laust Gjerluf. Der var en meget stor brønd i gården, og vandet var ikke langt nede og var klart og rent. Det blev draget op med en af de dengang meget brugte vipper, og det gik meget let. Ved Kalkovnen var der kun en mindre landejendom, som tilhørte en

rebslager Ganzel, der solgte den til en pensioneret lærer og kirkesanger fra Gørding, der hed Pedersen. Efter ham fik R. U. Markussen ejendommen, men solgte den efter et par års tid til Ole Palludan, hvorefter bygningerne blev nedrevet. Fra Bleggården var der en vej langs kirkegårdsdiget op til Torvet. Ved denne vej lå der dengang et lavt hus, der så vidt jeg husker var strådækket. Huset lå i daværende gartner Hansens have, og de folk, som boede dér, kaldtes Donnerhat. Manden var buntmager og arbejdede oppe i Vestergade hos en buntmager Rathien. Konen gik altid med de dengang såkaldte Donnerhatte af filt, deraf øgenavnet. Huset blev nedrevet noget før rådhuset blev bygget, altså allerførst i halvfjerdserne.

Gæstgiver Sillesens ejendom er akkurat den samme som dengang. Da Rådhuset byggedes, blev alle stenene til det lavet på Lunderup Teglværk ved Frisvad, og Lunderupgårds køretøjer kørte selv stenene ind på torvet. Vi små drenge var ofte med vognen derude efter sten for at få en køretur. På teglværket derude arbejdede mange tyskere med at lave stenene. Da fundamentet var muret, legede vi ofte derpå ved at springe fra den ene over på den anden af skillemurene, men det varede ikke længe med denne leg, da bygningen i løbet af kort tid rejste sig i sin fulde højde. Diget om kirkegården fortsatte om på skolepladsen, og på den sad vi skolebørn og så, at kuplen på kirketårnet blev taget ned; den var dækket med byplader, og disse blev fra oven af rullet nedad indtil ydermuren, og derefter lod arbejderne det dumpe ned på stenbroen. Det gav et ordentlig dump, og blyet, der var sammenrullet, lå nu sammenslået. Det var et stort arbejde at udføre og mestrene eller entre-prenørerne var møller Rosengård og tømrer Chr. Lassen. Der var jo arbejde til mange andre håndværkere, både smede, snedkere, blikkenslagere og kobbersmed Lohmann, der boede i Nørregade og var en lille dygtig og energisk mand. Han lavede kuglen til spiret tilligemed de fire andre kugler, der sidder på tårnet, og det kom han som bekendt godt fra. Det var jo store dage for byen dengang at få et spir på kirketårnet; og alt blev bekostet af byens dengang rigeste mand, nemlig manufakturhandler Ole Palludan, og senere bekostede han også et nyt tårnur. Sådanne gaver til byen glemmes jo aldrig, thi det vil jo blive omtalt fra den ene til det andet slægtled. Det gamle dige, der var mellem kirkegården og skolepladsen, blev nu sløjfet, og muren om kirkegården, som det endnu findes, blev opført,

og med jernport og jerndøre. Efter at alt således var i skønneste orden, blev der på alle højtidsdagsmorgener; jule-, nytårs-, påske- og pinse-, fra kirketårnets øverste plads spillet flere dertil hørende salmemelodier, og det var virkeligt smukt og højtideligt at høre, og det kunne let høres over hele byen, da det altid var hornmusik. De forskellige musikere var føromtalte Kiertzner samt Rudolf Damsgård, Jens Mariager, Lassen, Thorbøll og Ole Hansen m. fl.

Af lærere på skolen var der dengang overlærer Larsen, lærerne Sommer, Pedersen, Frandsen (som også var kordegn) og Kjelst, som var ganske ung dengang. Vi børn holdt dog allermest af overlærer Larsen og den gamle Pedersen, som vi satte særlig højt, da han var meget rar. Han fortalte mange historier for os, når vi som regel havde ham til geografi og grammatik. Han sad ved pulten og fik en lang pibe tobak, alt medens han fortalte. Det skete ofte, at piben gik ud, så måtte en af drengene gå op og få en fidibus tændt ved kakkelovnen, for at putte denne i pibehovedet. Ja, han var en dygtig børnelærer, som vi lærte meget af, særlig geografi. Der var dengang en betalingsskole for de børn, hvis forældre kunne betale for dem. Drengene dér og i kommuneskolen var altid i totterne på hinanden, og sloges altid, når der var lejlighed dertil. Overlæreren måtte ofte ned på torvet for at jage os hjem, og så blev vi da også splittet ad. Det havde han meget let ved, thi vi holdt alle meget af overlærer Larsen.

Dér, hvor Hotel Varde var bygget, begyndte præsteboligen. På selve hjørnet var konfirmandstuen. Bygningens facade gik omtrent ned til nuværende Torvegade, dog var der en brandmur imellem. Lidt henne på Torvet var der en bypumpe, hvor enhver kunne forsyne sig med drikkevand. Pumpen stod omtrent lige overfor, hvor Oskar Nielsen havde forretning. Den havde en stor slagstang af jern med bøjet ende, hvorpå der sad en kugle. Præstegårdshaven gik så langt ud i Torvegade, at der næppe kunne køre to vogne forbi hinanden, og de store træer fra haven overskyggede hele gaden, der således var ret smal og tillige noget bugtet i hele længden ned til Brogade. Foran haven var plankeværk, ca. 3 alen højt. Lige udenfor var en meget grim og stor rendesten, der ikke så tit blev renset og derfor til tider kom til at stinke fælt.

Ejendommen på den anden side gaden, dér, hvor der nu er barberstue m. fl. butikker, ejedes af en slagter Nidermanns enke. Hun drev

handel med rødt og sort pottetøj, og tillige lavede hun en fortrinlig fiskesennep. Den havde ord for at være den bedste i byen, og denne sennep blev altid malet, når man kom efter den.

Dér, hvor posthuset er, lå der et langt gammelt hus, og der var en tid tobaksfabrik. Da denne holdt op, blev bygningen brugt til brændeskure og alskens sager. Ejendommen strakte sig helt om i Kræmmergade til dér, hvor skomager Hopp boede. Hele ejendommen ejedes af købmand Hans Debell. Han bortbyttede den med "Visselbjerg" i Alslev sogn, der ejedes af en Villadsen. Han solgte så Varde-ejendommen til bager og konditor Frederik Kiertzner. Den blev da straks indrettet til konditori og bageri med indgang i selve hjørnet, dér, hvor der var isenkram. Nogle år efter flyttede Kiertzner længere ned i Torvegade og drev konditoriet i mange år. Hjørnebutikken lejedes ud først til en manufakturhandler Reumert og senere til manufakturhandler Werenberg, der var fra Grydvad Mølle. Konditoriet blev også lejet ud til to unge mænd, men det varede kun et årstid, hvorefter Kiertzner atter selv overtog det og drev det med held i mange år. Forretningen havde i årenes løb flere ekspeditricer, som senere blev gode Vardeborgerinder; således var der først i 70erne en jomfru Julie Vennike fra København, hun blev senere gift med sin principals bror Thomas Kiertzner og boede i mange år i Brogade, hvor hendes mand drev landbrug. Senere kom jomfru Nygård, der også blev gift i Varde med daværende købmand Hesbech, der dog døde nogle år efter. Enken blev da atter gift med sin genbo, nemlig manufakturhandler Gregers Forum, der var enkemand. Forum døde imidlertid nogle år efter; han byggede den ejendom, som senere ejes af bager Zeeberg. Enken boede i mange år efter i Varde som enkefru Ida Forum. Endelig fik Kiertzner en ny ekspeditrice i jomfru Jacobsen, der også senere blev gift i Varde med den mangeårige købmand i Smedegade H. S. Poulsen, der var særlig godt berømt for sine gode kaffeblandinger.

Nu tror jeg nok at have skrevet om alle ejendommene og dens beboere i Brogade og vil derfor slutte for denne gang.

Esepiger og bakkebåde

Af Lone Wiil, Hjerting

Historien bag Hjerting-fiskerne

Hjerting by omtales for første gang i 1291 i "Ribe Oldemoder", som er en fortegnelse over Ribe domkapitels omliggende byer. Beboerne i Hjerting har helt fra de tidligste tider fisket i vandene omkring dem. Det egentlige fiskeri fra Esbjerg blev grundlagt i Hjerting, som var en af Vestkystens første fiskepladser. De fleste fisk blev solgt i Varde og omegn, og resten blev tørret eller saltet til bl. a. øerne i Vadehavet. I 1548 bliver Langli omtalt som fiskerleje. Øen var oprindelig landfast med Ho, og man kan stadig ved lavvande gå fra Ho til Langli. Hjerting nævnes sammen med Ho som Vardes ladepladser i 1554. Sydvestjylland udførte dengang stude og fisk til de voksende bybe-folkninger i Holland og Nordtyskland. I 1638 havde Hjerting to førere af linieskibe, som fiskede med krog efter kuller, og i 1655 havde Hjerting fire skippere. Fangsten blev fordelt mellem mandskab og skipper således, at man lagde fiskene i bunker på stranden i Hjerting. En bunke til hver. For at det skulle gå retfærdigt til, stod en af dem "blind", mens de andre spurgte ham, hvem der skulle have hvilken bunke.

Esepiger og bakkebåde

Går vi frem til 1859, havde Hjerting og Langli seks fiskefartøjer, som beskæftigede 90 mennesker. Hver båd havde seks fiskere ombord, så det betød 36 fiskere. De fiskede fra åbne, fladbundede både uden dæk. Før vinteren blev bådene, ved hjælp af tov og mandsstyrke, trukket så langt op på stranden, at vand og is ikke kunne nå dem. Til fiskerbådene hørte også de uundværlige esepiger, som sørgede for at

fangstkroge og liner var i orden. De gravede sandorm, som de satte på krogene, før disse blev lagt i trug eller bakker med 600 kroge i hver. En dygtig esepige kunne klargøre tre bakker på en dag. Det var 1800 kroge, og dertil skulle hun grave ca. 1000 orm, da hver orm blev delt i to. Arbejdet med at gøre bakkerne klar deltog også børnene i, og de kunne klare 300-400 orm om dagen. Der blev fisket forår og efterår. Om sommeren og om vinteren tog de unge fiskere arbejde rundt om på gårdene, mens de ældre fiskere ofte havde et lille stykke jord, hvor de kunne dyrke lidt til livets opretholdelse. Folk uden jord havde store problemer med at klare sig og holde sulten fra døren, men man hjalp hinanden, så godt man kunne.

Farligt farvand

Senere og helt frem til omkring 1900 fiskede nogle stadig med liner og kroge fra de såkaldte bakke-både, som ankrede op på reden i en række lige uden for Hjerting. Om vinteren lå de dog i dok-havnen i Esbjerg. Når fiskeriet skulle begynde hentede fiskerne deres bakker, som esepigerne havde gjort klar med opredte liner og kroge med sandorm. Hver bakkebåd havde normalt 15-20 bakker med 600 kroge i hver. Til en bakkebåd hørte en Hjertingkane, som var en lille fladbundet båd, der kunne gå helt ind til stranden. Under fiskeriet var kanen gjort fast til fortøjningsbøjen, og når så bakkebåden efter 1-4 døgn kom hjem med fangsten, lå kanen parat til at transportere fiskene i flettede pilekurve. Fiskeriet foregik hovedsagelig omkring Horns rev, som var meget rigt på fisk, men også et farligt farvand, frygtet af søfolk, på grund af uberegnelige strømforhold og stenrev med meget lav vanddybde. Ikke så få søfolk har mistet livet på Horns Rev.

Højdepunkt i 1899

Efterhånden gik man væk fra de åbne både og anskaffede dæksbåde, og fra 1859 til 1885 steg antallet af fiskere i Hjerting med en tredjedel. Fra 36 fiskere til 59. For selv om produktiviteten pr. båd var steget så voldsomt, at tre-fire mand kunne lande samme mængde fisk med en dæksbåd, som syv mand i en åben båd, var beskæftigelsen steget, fordi man havde fået flere både. I alt 20. Omkring år 1890 var

fangsterne i Hjerting fuldt på højde med Esbjerg fangsterne, til trods for de dårlige forhold med ankerpladsen ved den åbne strand, og i 1892 dannede Hjertingfiskerne deres egen fiskeriforening. De havde da 21 større både med en bemanding på ca. 80 mand. Den før så fattige Hjertingfisker oplevede nu velstand.. Hjertingfiskeriet stoppede i 1899, og derfra gik det hurtigt tilbage. Samtidig fik Esbjergfiskerne en fremgang, da næsten alle her gik over til snurre-vodsfiskeri fra dæksbåde med motor, mens de fleste i Hjerting stadig fiskede med sejlbåde. Hermed blev Hjertings storhedstid som landingsplads forbi. og Esbjerg blev basishavn for Hjertingfiskerne, som efterhånden fik skiftet til en mere tidssvarende fiskeflåde.

De fangede fisk kom i kurve og blev kørt med hestevogn til guldager Station og derfra videre med tog til Hamborg. (Foto: Byhistorisk Arkiv, Esbjerg - avisudklip)

Indholdsfortegnelse:

En stor sag 9
Kaj Slot, Orten

På byrundvisning i Varde 17
Orla Duedahl, Varde

Erindringer fra min skoletid 25
Petra Simonsen, Billum

En beretning om 2 menneskers emigration 33
Chr. Andersen, Nordenskov

Et lydlandskab af hav - en fortælling om Jordsand 43
Palle Uhd Jepsen, Wales

Glimt fra min barndom på Åvangen i Varde 57
Jegvan Mortensen, Roskilde

Vardes handel 63
Gert Ravn, Oksbøl

Minder fra Storegade 59 67
Jørgen Thomsen, Varde

Dødemandsbjerge 73
Søren Manøe, Ølgod

Den teaterglade statist på det gamle Varde teater 79
Folmer Hansen, København

Bedstefar fortæller om gamle dage 83
Petra Simonsen, Billum

Tyske panserhindringer omkring Varde 99
Torben Vinge Christensen, Varde

Mette Bertelsdatter i Ho 107
Gert Ravn, Oksbøl

Da Varde lavede øl 109
Per Døssing, Tistrup

Ud og op - en oplevelse a aldrig glemmer 117
Jens Astrup, Faster

Brogade i Varde ca. 1915 127
Ludvig Markussen, Oksbøl

Esepiger og bakkebåde 144
Lone Wiil, Hjerting

ISBN 87-984273-9-3
9 788798 427391